

319.508

20 / 2011

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

Ethnographic Horizons

2011
3. szám

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata
XX. évf. 2011. 3. szám

A folyóirat alapítói
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő
VIGA GYULA (1992–2001)

Szerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT

A szerkesztőbizottság elnöke
UJVÁRY ZOLTÁN

A szerkesztőbizottság tagjai
BÁRTH DÁNIEL, FATA MÁRTA (Tübingen), KESZEG VILMOS (Kolozsvár), KÉSZ MARGIT
(Salánk/Beregszász), LAJOS VERONIKA, LÁBADI KÁROLY, LISZKA JÓZSEF (Komárom),
VIGA GYULA

Olvasószerkesztő
GÖNCZY MONIKA, KOVÁCS LÁSZLÓ ERIK

Fordító
CSONTOS PÁL, LAJOS VERONIKA

Angol lektor
CSONTOS PÁL

Technikai munkatárs
BIHARI NAGY ÉVA

A borító:
DALLOS CSABA

A kötet megjelenését támogatta
Nemzeti Kulturális Alapprogram
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Múzeumi Osztály
Debrecen Város Önkormányzata
Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

E számunkat *Kovács László Eri*k fotósorozatából válogatott képekkel illusztráltuk.

Felelős kiadó
BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft., Debrecen
www.neprajzilatohatar.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Tartalom

XX. ÉVF. 2011. 3. SZÁM

SZTEREOTÍPIA ÉS NÉPKUTATÁS

- Bartha Ákos: „...*S a buborék felszáll...*” A kollégiumi népkutatás hagyományai
Sárospatakon, a faluszeminárium megalakulása előtt 5
- Csíki Tamás: A parasztságról alkotott sztereotípiák a 19. század második felében 59

PERES ÜGYEK

- Erős Vilmos: Sebestyén Gyula Szekfű Gyula elleni becsületsértési pere 83

Contents

Volume 20 Number 3 (2011)

STEREOTYPE AND RESEARCH OF PEASANTRY

- Ákos Bartha: „...and the Bubble Goes Up...” The Tradition of Village Research at Patak College,
Before the Foundation of the Village Seminar 5
- Tamás Csiki: The Stereotypes of Peasantry in the Second Half of the 19th Century 59

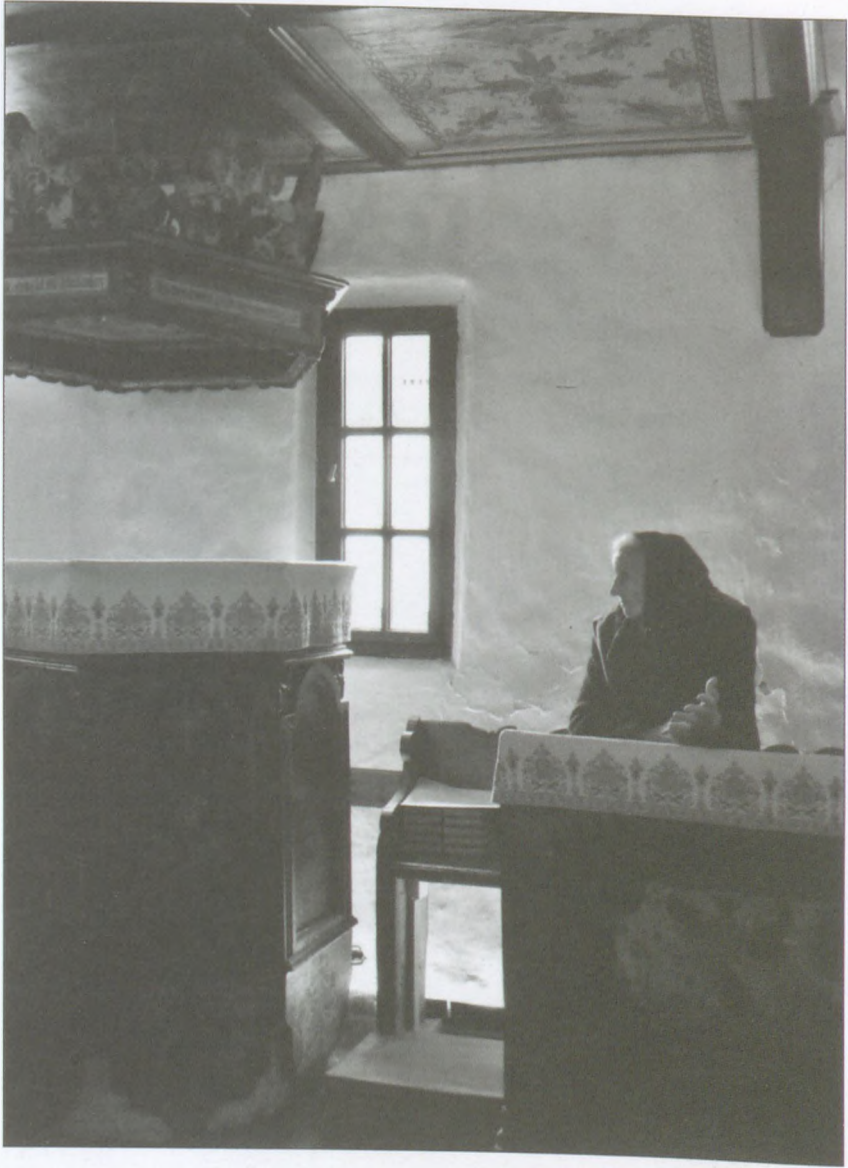
LITIGIOUS CASES

- Vilmos Erős: The Action for Libel Brought by Gyula Sebestyén
Against Gyula Szekfű..... 83

Sztereotípiák és népkutatás

Bartha Ákos
Csíki Tamás

Tákos, református templom, a mezítlábas Notre Dame. Tákos, 2012.

„...*S a buborék felszáll...*”

A kollégiumi népkutatás hagyományai Sárospatakon, a faluszeminárium megalakulása előtt

BARTHA ÁKOS

„A Sárospataki Református Kollégium tanárai és diákjai kezdetektől fogva fogékonyak voltak a magyar népköltészet, a népi hagyományok iránt.* Kutatni a magyar nép múltját, gyűjteni a szellemi és tárgyi néprajzi kincseket, mindenkor hozzátartozott a diákelethez és a tanárok munkásságához. [...] A Kollégiumban található 16–18. századi verses gyűjteményeket és énekeskönyveket állandóan használták a diákok. Ezek között vannak halotti búcsúztatók, különféle köszöntők, imádságok, kézíratos daloskönyvek. Tanár és diák egyaránt érdeklődött a népi műveltség iránt. Itt kell kiemelni Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály és Erdélyi János munkásságát.” – méltatta a pataki kollégium népi gyökereit Pócsainé Eperjesi Eszter.¹ Az alábbiakban a régiség hagyományait csak nagy vonalakban érintve, elsősorban a 20. századi népkutató csoportokat igyekszem bemutatni, azokat a törekvéseket, melyek bizonyos tekintetben a sárospataki faluszemináriumot is előlegezték.²

* A tanulmány A Sárospataki Református Főiskola faluszemináriuma (1931–1951) és előzményei címet viselő disszertációm egy fejezetének szerkesztett változata.

¹ Pócsainé Eperjesi E.: 2005/3, 99.

² A faluszemináriumot Újszászy Kálmán hozta létre 1931-ben, tehát öt évvel a nagy szociográfiai országos berobbanása előtt, a világgazdasági válság közepén. Ez a közösség tekinthető az ország egyik legszervezettebb, ideológiailag legkonzekvensebb, mindemellett a leghosszabb ideig ténylegesen működő falukutató csoportjának, mely a sárospataki református teológia 1951-es bezárásáig kormányokon, határokon, rendszereken átívelően folytatta munkáját, elsősorban a környező tájegységekben: Hegyközön, Hegyalján és Bodrogközben. A fő cél a leendő falusi lelkészek munkájának segítése, leendő munkaterületük megismerése volt, mivel a hallgatók többsége várhatóan a községek parókiájára tért vissza hivatalába. Ennek következtében néprajzi, helytörténeti, egyháztörténeti és egyházzociológiai gyűjtésük mellett a szociográfia csupán egy aspektusa volt sokrétű munkásságuknak. A szeminárium egyik legfontosabb eleme a félévenkénti, néhány napos vidéki „kiszállás” volt, ahol evangelizációs munka mellett a falu és a refor-

A gyökerek

A kollégium valóban híres volt nyitottságáról, demokratikus szellemiségéről. „Fontos vonása ennek a szellemnek a magas fokú progresszív társadalmi tudat és felelősség.”³ Mindez levezethető a hazai reformáció lényegi törekvéseiből, hiszen már a bibliafordítások és az anyanyelvi istentisztelet kérdésének is komoly szociális olvasata volt, lévén azokat célozta elsősorban, akik – társadalmi helyzetükből adódóan – nem boldogultak az idegen nyelvű textussal/liturgiával. Sőt, a népi szociográfusok közül Veres Péter, Erdei Ferenc és Kovács Imre munkáiban „a reformáció jelentősége nem a vallási üzenet tartalmában, hanem a szembenállás, a nemesi Magyarország elutasításában” mutatkozott meg.⁴ A vidékkel, a vidéki gyülekezetekkel való szoros kapcsolatot, odafigyelést mutatják a teológushallgatók hagyományos „kiszállásai”, vagyis a szupplikáció és a legáció összekötő kapcsa is.⁵ A falusi hívők ezeken az alkalmakon találkozhattak a neves kollégium diákjaival, a szállásadó lelkészek pedig informálódhattak az Alma Materből érkező legfrissebb hírekről. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül továbbá, hogy a reformáció alapvető szociális érzékenysége hazánkban (történelmi okokból kifolyólag) mintegy egybeolvadt a nemzeti retorikával, hiszen a három részre szakadt Magyar Királyság a 16. századra idegen, határozott vallási/felekezeti jelleggel bíró hatalmak felvonulási területévé változott. A Habsburg-uralom katolikus, a Török Porta muzulmán jellege evidens, mint ahogyan az is, hogy a magyarság körében épp e

mátus gyülekezet körében gyűjtöttek a résztvevők adatokat, amit az anyag feldolgozása követett – immáron Patakon. A szeminaristáknak kiállítások rendezésére, a végzett tagok munkába való bevonására is kiterjedt a figyelmük, amellet, hogy a falvak számára a téli hónapokra vándorkönyvtárakat létesítettek és egyéb szociális falumunkákat is végeztek. Elméleti képzésükön, az úgynevezett „szerda esteken” pártállástól függetlenül tárgyalták végig a kor faluirodalmát, továbbá, a faluszeminárium résztvevői 1935-ben megrendezték az ország első – nemzetközi visszhangot keltő – munkatáborát is. Két vélemény a szemináriumról: „Mindannak, ami a népi mozgalomban történt, én kicsinyített modelljét Sárospatakon látom. Itt minden megvolt, helyi alapon és kicsiben, ami valamivel később, s már nagyobbban országosan folyt: cserkészlet, faluszeminárium, falukutatás, falumunka, regölés, tehetségmentés, népfőiskola, irodalmi estek.” (Gombos Gy.: 1990, 89.) „Ez a falukutató mozgalom – mely az országban elsők között bontakozott ki és másoknak, sokaknak példaképpül szolgált – hatalmas, konkrét, tudományos adatanyagot hordott össze”, mindamellet, hogy alapvető pedagógia célját is betöltötte. (Benda K.: 1996, 591.)

³ Kódöböcz J.: 1991, 49.

⁴ Bognár B.: 2009, 72.

⁵ A szupplikáció a protestáns iskolák tanulóinak adománygyűjtését jelenti iskolájuk számára. A legáció az ünnepi követség, amikor a magyar református főiskolák a három főünnepre (karácsonyra, húsvétra és pünkösdre) prédikálás végett az egyes egyházközségekbe hittanhallgatókat, jogászokat és tanítóképző-intézeti növendékeket küldenek/küldtek ki. (A mendikáns a legátust kísérő, családok otthonában ünnepi köszöntőt mondó kisdíák.) Az 1945 után reaktívált pataki szupplikációhoz: Bilkay R., Laczkó G.: 2002. és Képes G.: 1989, 62–71.

korszakban terjedtek el legintenzívebb mértékben a protestáns tanok. Ehhez még hozzájárult, hogy a (látszat)független Erdély mérvadó politikusainak körében erős bázissal bírt a reformáció, így a felsoroltak következtében kialakult a reformátusságnak mint a magyar érdekek egyedüli letéteményesének interpretációja. Ezzel az olvasattal még a huszadik században is gyakran találkozhatunk, tovább bonyolítva a felekezetek közti villongásokat a trianoni béke által újraszabott térben.

Sárospatakon e puritán, erősen szabályozott, ugyanakkor társadalmilag nyitott református hagyomány még erősebben érvényesült, amit jelez a kollégium köznépi elnevezése („Szegények Iskolája”) is. Mindez bizonyára nem független a régió társadalmi, gazdasági problémáitól, hiszen a kollégium vonzáskörzete elsősorban az északkeleti vármegyékre terjedt ki és az itteni falvak társadalmilag, gazdaságilag igen elmaradottak voltak.⁶ Minthogy a reformátusság jelentős része épp a falusi kisbirtokos gazdák köréből verbuválódott, az intézmény egész egyszerűen nem tehetette meg a nehézségek figyelmen kívül hagyását. A felismerés, hogy „a jó pástornak ismerni kell a nyáját” (nyersebben: munkaterületét) kihatott a társadalomkutatás első pataki próbálkozásaira éppúgy, mint a faluszeminárium létrejöttére.⁷ A nép felé fordulást példázzák az 1700-as évek második felétől, „zömmel a diákok által összeállított” melodáriumos kötetek,⁸ majd a Vers- és Mindenest Gyűjtemény is – egyes vélemények szerint épp akkor, amikor a népiség és a magas kultúra elkezdett kettéválni és ezáltal a népi értékek lejegyzése szükségesnek mutatkozott.⁹ Emellett nem elhanyagolható mérvű eszméletető hatással bírt a peregrináló diákok által Patakra hozott szellemi és könyvbeli muníció sem. „A sárospataki diákok már a 18. század végén nyugatról magukkal hozták Herder népdalgyűjteményének (Volkslieder) ismeretét, és amit itthon felfedeztek, azokat lejegyezték. Ezek közül 68 füzet – 175-től kezdve 1840-ig – a Kollégium Nagy-könyvtárában meg is maradt.”¹⁰

A népiség iránti fogékonyság kapcsán Sárospatakon főként, de országos viszonylatban is megkerülhetetlen Erdélyi János (1814–1868) személye, aki 11 évig volt a kollégium tanulója és 17 esztendőn át annak professzora. A felvidéki,

⁶ A vonzáskörzethez és a kollégium társadalmi bázisához lásd: Bartha Á.: 2011, 117–124.

⁷ A társadalomkutatást itt a lehető legtágabb értelemben használom, melybe a tárgyi és szellemi néprajz darabjainak összegyűjtése éppúgy beletartozik, mint a különböző gazdasági feljegyzések készítése.

⁸ Melodárium: a 18. században készült kéziratos dalgyűjtemény.

⁹ Újszászy K.: 1996/a, 252.

¹⁰ Balassa I.: 2001/5, 107. Az anyaghoz részletesebben: Komáromy S.: 1992. Komáromy hangsúlyozottan elkülöníti a „művelt, iskolázott személyek” által írt kéziratos versgyűjteményeket és a (csupán a 19–20. századból) fennmaradt eredeti népi kézírásos könyveket. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy „a magyar irodalmi népiesség fejlődéstörténetéhez kapcsolódónak látjuk a XVIII. század második felében a sárospataki kollégiumban meglévő kéziratososságot, amely – egyebek mellett – mélyen merít a népi dalköltésből is.” Uo., 8. és 30.

kiskaposi (egyszerű földműves családból származó) Erdélyi népdalgyűjtési szenvedélye az 1848/49-es forradalom és szabadságharcot megelőző évtizedben volt legaktívabb. A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság meghatározó tagjaként tudományos munkái mellett – Petőfi népi(es) stíljének kiforrásával egy időben – megindította a népi költészet remekeinek összegyűjtését, ami tulajdonképpen minden azt követő, a népiséget zászlajára tűző mozgalom origójának tekinthető. Mint ahogyan „a szociális erővonalakra történő koncentráció a népköltészet vizsgálatában először szintén Erdélyi János munkásságában jelenik meg átütően.”¹¹ Szinte ez irányú munkásságának ars poeticáját foglalta össze Erdélyi 1842-ben, a Kisfaludy Társaságban tartott székfoglalójában: „A tenger soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső esik; ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merít a költő, lesz, aki őt hallgassa, seregestől találand megnyílt szívekre mindenkor, ha csak vesztét nem érzi a nemzet. Tehát tanulni népet, az életet, beállni e tengerbe, mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét venné, a Jordánba, ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.”¹² Egy öt évvel későbbi szövege a másik irányból értelmezi a népiség célját. Ha ugyanis a népnek „vérebe oltod a műveltséget, a fogamzás biztossága mellett örök időkre is megőrzendi azt, s vele a polgárisodásnak nem egyént nyertél, ki meghal, hanem testületet, mely halhatatlan.”¹³

Erdélyi kettős célját; egyrészt a közszellemnek a népi műveltség kincseivel való gazdagítását és ennek a népnek politikai/társadalmi felemelését a későbbi faluszeminaristák is zászlajukra tűzték, mint ahogyan ugyanők tudatosan vállalták és hivatkozták is a professzor örökségét. Az alábbiakban látni fogjuk azonban, hogy nem ők voltak az elsők, akik Erdélyi nyomdokain a népi gyökerekhez való visszatérést sürgették Patakon. A népi tehetségek felkarolásának, a népkutatásnak pataki hagyományait az épp a sokat (és igen negatív színben) emlegetett „liberális korszak”-ban Sárospatakon diákoskodó Móricz Zsigmond is hangsúlyozta: „Patakon kaptam azt a szellemet, ami az egyetlen lehetőség arra, hogy az üstvív egyenletesen melegedjen fel: hogy a helybeértek segítséget nyújtsanak a reménytelen rétegben fekvő buborékoknak. Nem kell ehhez sok, néha csak annyi, hogy egy nádszállal megpiszkálja valaki a mocsárüledéket s a buborék felszáll. Ezt a mocsárfenék bányászást tekintem a sárospataki Kollégium legnagyobb, legnemzetibb munkájának.”¹⁴ A „liberális közszellem” alkonyán két (más irányból érkező, de a néphez egyaránt kötődő) szervezet is igyekezett feltárni a pataki régió népi értékeit, illetve segíteni a falu problémáin. A faluszeminárium előz-

¹¹ Jánosi Z.: 2005, 54.

¹² Erdélyi J.: 1961, I./166.

¹³ Uo., 205.

¹⁴ Móricz Zs.: 1958, 201.

ményének tekinthető a Sárospataki Néphagyomány-kutató Szövetségnek és a Széchenyi Szövetség sárospataki szervezetének a ténykedése.

A sárospataki Széchenyi Szövetség

Az 1905-ben alapított Széchenyi Szövetség kezdettől „fontos szerepet játszott a fiatal agrárszakemberek és a vidéki értelmiség szemléletének alakításában.”¹⁵ Előzményének tekinthető az egyetemi és főiskolai ifjúság által a polgári radikális Galilei Körrel szemben létrehozott keresztmozgalom, majd a különböző, felekezeti alapokon álló egyetemi egyesületek. Ám éppen a felekezettfelettség igénye hozta létre az Országos Széchenyi Szövetséget, mint a nemzeti alapokon álló, mérsékelt reformerők közös bázisát. Kerék Mihály szerint a szervezet „mindenkor messze kimagaslott a főiskolai ifjúság egyesületeinek a sorából. Nemcsak azért mert ténylegesen hiányt pótol, hiszen a törekvő, progresszív gondolkodású, de csak elérhető ideálokért lelkesedő és a nemzeti hagyományokat tisztelő egyetemi hallgatóknak megfelelően átfogó szervezete a Szövetség megalakulásáig nem volt, hanem a Szövetség maga annak a gondolatnak a felismerését jelentette, hogy a szociális feladatok és kötelességek századában élünk.”¹⁶

A fiatalok szervezkedését a hatalom annak ellenére gyanakvással fogadta, hogy a szövetség a kezdetekkel fogva a marxizáló, liberális diáktársulatok alternatívájaként identifikálta magát. Egy minisztériumi jelentés szerint a széchenyisták falukiszállásai „különösen a [...] szocialista izgatás működésének ellensúlyozása szempontjából igen üdvösnek” mondhatóak, ám a szervezet működésével mégis a legmagasabb szinten foglalkoztak, mint látható Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter 1907 márciusában keltezett, ifjabb „Andrássy Gyula belügyminiszternek címzett bizalmas” jelentéséből. (Mindketten a második Werkerle-kormány /1906–1910/ tagjai voltak ekkor).¹⁷ Kossuth a kiszállásokhoz igényelt szabadjegyek kiutalásakor felkérte „Bihar és Csanád vármegye főispánjait, kiknek területére az illető kiszállások tervezettek, hogy a nevezett szövetségnek kiszállott tagjainak működését bizalmas úton figyelemmel kísértessék és a tapasztalatukról jelentést tegyenek. Csanád vármegye főispánjától [...] nem éppen kedvező jelentés érkezett be” – tette hozzá a jelentés írója, megemlítve, hogy „a felmentett főispáni jelentés tartalmáról bizalmas úton” értesítette őt „Nagy Emil országgyűlési képviselő, ki a Széchenyi Szövetség ügyei iránt érdeklődik.”¹⁸ Ezek az

¹⁵ Torkos V.: 1989, 97.

¹⁶ Kerék M.: 1932, 4.

¹⁷ Bölöny J.: 1992, 78.

¹⁸ MOL K 149: 1907-6-223-35. (Az Országos Széchenyi Szövetség iratai.)

iratok a hatalom óvatosságán túl azt is jelzik, hogy egy tónussal talán érdemes át-
festeni a Széchenyi Szövetségről eddig leginkább a „konzervatív” jelzővel fel-
címkézett képünket.¹⁹

Ami a szervezet konkrét ideológiáját illeti, a széchenyisták reformkonzer-
vativizmusa alapvetően – az időnkénti radikális szólamok ellenére – a birtok-
struktúra jellegének megbontása nélkül képzelte el a változásokat, bár a váll-
veregető, lekezelő atyáskodástól elhatárolták magukat (ami egyes konzervatívok
körök joviális társadalomképében még a világháború után is nyomon követ-
hető.²⁰) Megfigyelhető viszont, hogy míg a századelős lapjukban, a *Széchenyiben*
inkább a társadalomkritikus hangok domináltak (a baloldal folyamatos szapulása
helyett), addig a harmincas évek – forradalmak és Trianon által radikalizálódott –
nemzedéke már valóban (helyenként ultra)konzervatív szervezetként tekint saját
gyökereire, még az agrárkérdés létezését is tagadva: „Három évtizeddel ezelőtt,
amikor a marxizmus osztályharcának színterét jónak látta a falura áttenni, s ak-
namunkájával megteremtette a magyar »agrárkérdést«, tömörült Széchenyi szel-
lemének hódoló ifjúság, hogy a baloldali defetizmus ellen a falun felvegye a küz-
delmet s a nemzeti erő forrását: a magyar földet és a magyar földművest megóvja
a demagógia mételyező hatásától.”²¹ – írta újraalapított lapjuk első számának ve-
zércikkében Marschall Ferenc. Mindazonáltal valószínűleg jogos Torkos Veroni-
ka megállapítása, miszerint „szakadást, illetve ellentmondást kell feltételeznünk a
központi agrárkormányzat felé hajló szószólók és a falut járó fiatal tagság kö-
zött”,²² így vélhetően a vezércikk hangvétele nem reprezentálja a Horthy-kori
szervezet tagjainak véleményét.

A „meghasonlás” egyes széchenyista potentátok esetében is megfigyelhető.
Így például Schandl Károly, a szövetség szervezőbizottságának egykori vezetője a
századelőn még olyan programot hagyott jóvá és terjesztett elő Bernát Istvánnak,
a Gazdaszövetség elnökének, melyben külön pontként szerepelt a – közelebről

¹⁹ A széchenyisták hatalomhoz fűződő disszonáns viszonyát látszik alátámasztani (a későbbi időkre vonatkozóan) Borbándi Gyula visszaemlékezése is, a második világháború idejéből: „[Szalay Zsigmonddal] több éven át dolgoztunk együtt a Szövetség falu-szakosztályában, kutattunk a Kecskemét utcai egyesületi helység több ezer kötetes sakkönyvtárában és faluvizsgáló kiszállásokat végeztünk olyan magyar vidékekre, amelyeken közelről lehetett tanulmányozni a legfontosabb problémákat: a paraszti elszegényedést, a nagybirtok nyomasztó hatását, a falu elmaradottságát, az agrárproletár lét kilátástalanságát, a születések vészes visszaesését, a politikai demokrácia hiányát. Együtt jártuk az Ormánságot is és őt csak azért nem kísérte be a csendőrség a parancsnokságra, miután feltűnőnek tartotta ólalkodásunkat Sellyén a Draskovich-uradalom bejárata előtt, mert éppen Kákicson volt, meglátogatandó Kiss Géza református lelkész, az Ormánság nagy tudású kutatóját. Nélküle utaztunk vissza Budapestre. A csendőrség kiutasított és egyszerűen vonatra rakott minket.” Borbándi Gy.: 2000, 237–238.

²⁰ Lásd: Bartha Á.: 2010/a, 54–55.

²¹ Marschall F.: 1935/1–2, 1.

²² Torkos V.: 1989, 97.

meg nem határozott – „agrárreformok” igénye, mert (valóban lényegre tapintó meglátásuk szerint) „a középbirtok – úgyszólván – teljesen eltűnt a magyar nemzetgazdaság fogalma sorából, a pusztulás sorsa fenyegeti a kisbirtokot.”²³ Ugyanő 1935-ben – mint a kiérdemesülteket tömörítő Országos Széchenyi Curia elnöke – nem erről értekezett egykori ténykedéseik kapcsán. Szerinte a szövetséget megalakító „kétszáz főnyi lelkes gárda” kiszállásainak célja az volt, hogy „a falu népével megkösse a keresztény magyar vérszövetséget”, érdeme pedig, hogy elsőként tűzte hazánkban zászlajára „a falut és ennek érdekében a magyar népies agrárpolitikát”, akkor, amikor már „a bolsevizmus előre vetette árnyékát”.²⁴ Ez utóbbi, kissé anakronisztikus megjegyzése mellett Schandl ugyanakkor joggal emelte ki, hogy a századelős programban „a háború utáni magyar renaissance eszmeáramlatát” is felfedezni (például a „magyar faj” védelmének igényét a felsőoktatásban).²⁵ A szövetség mindenestre a Nagy Háború előtt a reformkonzervatív eszme híveinek gyülekezőhelyévé vált, melyet a korszak meghatározó agrárpolitikusi, nagybirtokos arisztokratái és szervezetei patronáltak. Az egyrészt profiljukban különböző osztályokra, másrészt földrajzilag elkülönülő szervezetekre tagolódó egyesület rendes üléseket és vitaestélyeket rendezett, népművelő előadásokat tartott, valamint kiszállásokat is szervezett – falvakba és külvárosokba egyaránt. Ebből következően tevékenységüknek csupán egy része volt a falukutatás, melyet vidéki szervezeteik műveltek a leghatékonyabban. Közülük is kiemelkedett a sárospataki és az egri csoport.²⁶

A sárospataki Széchenyi Szövetség 1909. március 21-én tartotta alakuló közgyűlését, ahol a diákság Szabó Sándor jogakadémiai tanárt választotta meg tanárelnökének.²⁷ A szervezet elnöke az első évben Komendovits Gyula negyedéves jogász-, alelnöke Hubay Mihály negyedéves teológus- és Fodor Pál harmadéves jogászhallgató lett.²⁸ A sárospataki szervezet felépítéséről informál egy 1912-es elnöki beszámoló a szövetség központi lapjából, a *Széchenyiből*: „Mínthogy az a szokás fejlődött ki a Szövetség rövid élete alatt, hogy az Akadémia két fakultásának elnökei felváltva foglalják el a Széchenyi Szövetség elnökségét s mínthogy

²³ A Széchenyi Szövetség programja. Mit akarunk? Közli: Kerék M.: 1932, 59.

²⁴ Schandl K.: 1935/1–2, 3–4. Szintén Torkos Veronika figyelmeztet rá, hogy a szervezet harmincas évekbeli elnöke, Wittig Gusztáv is „megfeledezett” a földreform esetleges hasznáról és a szövetség gondozásában megjelenő, Falumunka című könyvében az agrárhelyzetre olyan megoldásokat javall, „amelyek megvalósítása nagyobb részben a szorgalomtól függ”. Idézi: Torkos V.: 1989, 97.

²⁵ A Széchenyi Szövetség programja. Mit akarunk? Közli: Kerék M.: 1932, 60.

²⁶ Torkos V.: 1989, 97.

²⁷ Szabót mint jeles pénzügyi szakembert választotta meg a Tiszáninneni Egyházkerület 1896-ban a sárospataki jogakadémia közgazdaságtan és pénzügyjog tanszékére. A lelkes ifjú tanár „nagy buzgalommal adta elő az államszámviteltant is. Fanatikus híve és terjesztője a szövetkezeti gondolatnak. Ő volt a jogakadémia 130. évében a kar utolsó dékánja.” Czeglé I.: 1981, 217–218.

²⁸ Értesítő: 1908–1909, 169.

most a Jogászegylet elnöke következik, ki eddigi működésével különben is annyira érdemessé tette magát e tisztségre, hogy lelkesedéssel üdvözölhetjük őt, mint a Széchenyi Szövetség ez idei elnökét, Bálint Zoltán III. jh.-t [*jogballgatój*].²⁹ Az ugyanebből az évből származó pataki értesítő szerint a szövetség tagjai tagsági díjakat nem fizettek, költségeiket a működésüket igénybevevő szervezetek fedezték, például a Magyar Gazdaszövetség és a Zemplén megyei Gazdasági Egyesület.³⁰

„A Sárospataki Széchenyi Szövetség megalakulásakor kettős célt tűzött ki maga elé: tagjaink szociális önképzését és az iskolán kívüli oktatás szervezését”.³¹ Fontos hangsúlyozni, hogy ez a fajta kettősség a faluszeminaristáknál is megragadható (majd negyedszázaddal később); a szerda esti szociológiai kurzusokban és a kiszállások alatti falumunkában. A széchenyisták további kívánalma, hogy „az ifjúság megismerje mindazon tudományágakat, amelyek egyrészt a szocializmust, másrészt a népjóléti intézményeket megvilágítják. Célja továbbá, hogy az ifjúságot bele vonja a békés társadalmi munkába, amely a nép helyzetének javítására irányul; a jó értelemben vett szövetkezeti mozgalomba, a gazdakörök és hazafias munkásegységek szervezésébe és vezetésébe. A nép szellemi jólétének emelésére a szövetség tagjait kiküldi népszerű, ismeretterjesztő előadások tartására, hogy a valódi ismeretek birtokába jusson minden ember.” Ezt elősegítendő, a pataki szövetség „szociális kurzust rendezett, amely felölelte magában a népjóléti intézményekre vonatkozó összes elméleti és főleg gyakorlati ismereteket.” Az Országos Központi Hitelszövetkezet és a Hangya Szövetség által támogatott rendezvényről – melyhez kapcsolódóan tavasszal nyilvános vizsgát terveztek – a Palicson tartott szövetségi ülésen „a legnagyobb elismeréssel szóltak”, és mintául ajánlották a többi szervezet számára is.³²

Mint láthatjuk, a századelő forrongó politikai hangulatában született megfogalmazás egyrészt finoman elhatárolódott mindennemű szocialista agitációtól, hangsúlyozva a felhasználandó „békés” eszközöket, többek között a „jó értelemben vett” (tehát a Károlyi Sándor-féle) szövetkezetek és a „hazafias” (tehát nem internacionalista) munkásegységek létrehozásának érdekében. Emellett, az egyesület összejöveleket tartott, 37 ismeretterjesztő füzetből álló szak-

²⁹ Buzdító szavak is elhangzottak a rendezvényen: „Munkálkodjunk [...] a gazdasági élet mezején; munkánkban lebegjen szemünk előtt és buzdítson a nagy Széchenyi szelleme; kinek célja volt Magyarország anyagi megerősödése. Ha valamikor, úgy éppen most van erre nagy szükség [...] E téren is önkre vár a feladat, kedves barátaim, mert a jövő Magyarországa olyan lesz, amilyen a mi ifjúság! [...] Én ígérem, hogy mint igazgató, mint a Széchenyi Szövetség elnöke, ily irányú munkálkodásaikban mindig barátjuk leszek. [...]» Ezek után a gyűlés az elnök lelkes életetése mellett szétoszlott.” Széchenyi: 1912, november, 47–48.

³⁰ Értesítő: 1911/12, 209.

³¹ Uo., 255.

³² Értesítő: 1908/09, 169–170.

könyvtárat létesített, járatta a *Szövetkezés* és a *Magyar Gazdák Szemléje* című lapokat és jó kapcsolatot alakított ki az országos szervezettel, aminek jeleként a patakiak rendre megjelentek az országos rendezvényeken.³³ Ennek következtében Széchenyi István halálának ötvenedik évfordulóján, 1910 nyarán megtartott „első szociális diákkongresszuson” Nagy Lajos már a sárospataki Széchenyi Szövetség sikeres szövetkezeti tanfolyamáról számolhatott be.³⁴ Ugyanebben az évben azért, hogy a szövetség „által kitűzött feladatok megvalósításához szükséges elméleti és gyakorlati ismereteket” elsajátítsák, a diákok heti három órában szociális tanfolyamot tartottak, amelyen tanárelnökük vezetésével a szövetkezés, a könyvitel, a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem és a közgazdaság más ágainak kérdéseit tárgyalták meg – majd adtak róla számot. Szabó Sándor is hangsúlyozta a képzés végén esedékes vizsgát: „A tanfolyam bevégzése után a hallgatók Igazgató Úr vagy megbízottjának elnöklete alatt alakuló bizottság előtt vizsgát tesznek, s nekik arról, hogy a tanfolyamon részt vettek, s hogy a tanultakról bizonyosságot is tettek, bizonyítványt fog kiszolgáltatni.”³⁵

A tanfolyam mellett decemberben (a Gazdaszövetség rendezésében) ismét szociális kurzust rendeztek, az alábbi résztvevőkkel és témákkal: Németh Jenő miniszteri osztálytanácsos *A magyar birtokpolitika főbb kérdéseiről*, Molnár István *A szövetkezeti mozgalomról*, Czettler Jenő *A magyar gazdaosztály és gazdasági élet múltja, jelene és jövője* témakörében, míg Schandl Károly *A szociáldemokrácia és az agrárkérdés* címen értekezett. A beszámoló szerint a tanfolyamon részt vett az akadémiai ifjúságnak nem széchenyista része, sőt, az ekkor még különálló tanítóképző két felső osztálya sem maradt távol.³⁶ A szociális kurzus mellett a szövetség megkezdte a kiszállásokat is. Először a homonnai kereskedelmi és polgári fiúiskola igazgatójának meghívása nyomán (Szabó Sándor tanárelnök, Nagy Lajos ifjúsági elnök és Idrányi Béla részvételével) tartottak előadásokat, többek között *A modern társadalmi áramlatokról*. A rendszeres vidéki kiszállások – melyek a földművelésügyi minisztérium támogatásával történtek – népművelő hatását ma már bajosan tudnánk megbecsülni, ám ezek „tanulságban és tapasztalatokban roppant gazdagok voltak magukra az előadókra nézve is.”³⁷

A *Mellékletben* közölt, kiszállásokat összesítő táblázatból első pillantásra feltűnhet a jogászok majd kétszeres arányú (12–6) többsége, ami talán kissé meglepő, tekintve a teológiai fakultás már tárgyalt szoros(abb) kapcsolatát a vidék fal-

³³ Uo., 170.

³⁴ Kerék M.: 1932, 98. Mellette Szabó Sándor és Horváth Zoltán képviselték Sárospatakot az eseményen. Értesítő: 1909/10, 191.

³⁵ Szabó Sándor levele a sárospataki Teológiai Akadémia igazgatójának. 1909. ápr. 16. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei (továbbiakban: SRKTGy). Levéltár, D., CXLIII., 82. 199, 245.

³⁶ Értesítő: 1909/10, 189–190.

³⁷ Uo., 190.

vaihoz. A falvak felé orientálódó jogászhallgatók szociális háttere gyakorlatilag önrekrutálódó módon az értelmiségre korlátozódott, ennek megfelelően négy állami tisztviselőt, három lelkészt, két ügyvédet, egy orvost, egy magánzót és mindösszesen egy földművest találhatunk a szülők között. Ezzel szemben a falujáró teológusok majd' fele (3 fő) származik földműves családból, ami a lelkész-képzés szoros vidéki kötődéséről szóló, fent említett nézeteket látszik megerősíteni. Itt csupán a lelkészszülők csekély arányát (1 fő) furcsállhatjuk, esetleg a földműves szülők viszonylag alacsony (összesített) aránya – 19-ből 4 – tűnhet kissé meglepőnek. Utóbbi jelenséget azzal lehet magyarázni, hogy a századfordulós népiségkutatást, népművelést elsősorban még a társadalom középső rétegei, jellemzően az úgynevezett „vidéki intelligencia” érezte sajátjának, nem a frissen kiemelkedni igyekvő paraszti rétegek. Utóbbi – egyébként is igen szerény méretű – csoport mentalitásához a harmincas évek szociográfiái nyújthatnak adalékot; a feltörekvő, származását tagadó–titkoló földműves ifjakról rajzolt képek által.³⁸

Az mindenesetre egyértelmű, hogy a kiszállásoknak – a legációkon, szupplikációkon túlmenően is – komoly hagyománya volt Sárospatakon, melyre a faluszeminárium már építhetett; felújítva (és korszerűsítve) a helyszíni tapasztalatgyűjtés módszerét. A szövetségi munkarend szerint „a mezőgazdasági munkásokkal és kisgazdákkal való érintkezést a közgazdasági osztály eszközli vidéki kirándulásokkal. Lehetőleg vasárnaponként keresi fel a Szövetség kisebb csoportokban a falvakat, hogy ott a társadalmi és az aktuális közgazdasági kérdésekről előadásokat, hazafias beszédeket tartson. Míg kellő alap hiányzik, ezeket a kirándulásokat csak az ország középső vidékén, a főváros nagyobb területű környékén tervezzük.” A szervezők egy héttel a kiszállás előtt értesítették a község intelligenciáját; a lelkészt, a tanítót és a bírót a kiszállásról, egyben kérve tőlük a nép összehívását. Az összegyűlteknél a szövetség egyik tagja beszélt jövetelük

³⁸ Még a parasztság „felszabadítását” hirdető népi írók számára is komoly problémát jelentett a kettős identitás, mivel többségük csak a népből kiemelkedve tudta a szélesebb nyilvánosság számára megszólaltatni e nép bajait. Veres Péter szerint „magától értetődik, hogy mi, a népből fejlődött írók és gondolkodók sem tudunk beszélni ezen a [ősi, népi] nyelven. Nekünk is keresztül kell esni az álművelt irodalmiságon. S amint említettem, a közkeletűvé vált tudományos fogalmakat mi sem nélkülözhetjük. Nem szervesen a néptől fejlődtünk, hanem az irodalmon keresztül jutottunk vissza hozzá.” (Veres P.:1986, 28.) E nyelvi (ön)reflexiót mintázó gondolatmenet arra a már Kazinczy Ferenc, Wilhelm von Humboldt és főleg Ludwig Wittgenstein óta közismert tézise épül, miszerint nyelvünk behatárolja a világról való tudásunkat (és végső soron magát a gondolkodásunkat is). A népiek azonban e gondolatsort továbbfejlesztették azzal a szomorú belátással, miszerint a beszélő beszédének tárgyához (a néphez) nem alkalmas a tárgynak (tehát a népnek) a beszéde. Erre Gyáni Gábor is figyelmeztet a népiek kapcsán: „Az a nyelv, amire ágensként maga is szert tett valamikor, közvetlenül nem alkalmas arra, hogy parasztként szerzett tapasztalatait szociológiai diskurzus formájában továbbadhassa.” (Gyáni G.: 2010, 51.) Vagyis tulajdonképpen a „fordítás” xenológiai jelenségéről van szó, ami „arra szolgál, hogy az idegenséget normalizálja, és az idegent »másikká«, vagyis együttműködési vagy versengési kapcsolatot partnerévé alakítsa.” (Assmann, J.: 2008, 263–264.)

céljáról, amit a másik kiszálló előadása követett. Ezek után együtt megalakították a helyi Széchenyi-bizottságot egy elnökkel és egy titkárral. Ők feleltek a központtal való kapcsolattartásért. A központban ugyanakkor külön vezették a vidéki szervezetek tagjainak névsorát is.³⁹ Azonban nemcsak az ideológia és a széchenyista kiszállások metódusa volt hatással a későbbi szeminárium munkára, hanem a kiszállások legoptimálisabb (szemináriumi) formájának felismerése, melynek falukutatásbeli hasznosíthatóságát a széchenyisták ismertek fel – lehet, országosan is – elsőként. A munkarend szerint „szükséges a vidéki főiskolai ifjúság közreműködése; ezért minden törekvésünk odairányul, hogy a vidéki főiskolákon is megalakuljanak a helyi Széchenyi Szövetségek.”⁴⁰ A szemináriumi kiszállásokról a kor egyik elsőszámú agrárszakértője, Czettler Jenő⁴¹ értekezett bővebben a szövetség folyóiratában, 1913 telén: „Milyen nagy dolog volna, ha a főiskolai tanárság is felismerné ennek a képző-intézménynek pedagógiai jelentőségét és amint a német Burschenschaftok [*diákegyesületek*] a maguk oktatási, sőt ezen túlmenően tudományos céljaikra, akként ők is igyekeznek életet vinni ez ifjúsági egyesületekből a maguk szemináriumába.”⁴²

Az 1911-es, eredményekben gazdag évet 35 taggal kezdte a sárospataki szervezet. Az első félévben heti kettő, a másodikban heti három órában adott elő Szabó Sándor tanárelnök „különösen a kisgazdákat érdeklő, az ő helyzetüknek javítására irányuló szövetkezeti, szövetkezési és oly általános kérdéseket, melyek a nép jogosultságát helyezik előtérbe nemcsak a munkához [...], hanem a munka gyümölcséhez: a vagyonhoz [...], s a boldogsághoz is.” Az összejövetelek szerves egységet alkottak a szövetség vidéki programjával is, minthogy az 1911. februári „kiszállások alkalmával a tagok szívéből átszivárgott, vagy legalábbis át kellett volna szívárogni ezen ismereteknek a magyar gazda szívébe, lelkébe is” – tette hozzá (kissé hezitálva) az éves beszámoló készítője. Emellett, a szövetség Sárospatakon tizenkét úgynevezett „lyceális” előadással óhajtotta „részint szóra-koztatni, részint és főképpen nevelni” polgártársaikat. A patakiak ugyanakkor

³⁹ Schandl Károly, A Széchenyi Szövetség munkarendje. Közli: Kerék M.: 1932, 71.

⁴⁰ Uo., 72.

⁴¹ Czettler Jenő (1879–1954): közgazdász, egyetemi tanár, agrárpolitikus, az MTA levelező tagja. Egyetemi tanulmányainak befejezése után 1901-től a Földművelésügyi Minisztérium közgazdasági osztályán működött, részt vett az 1907-i cselédtörvény kodifikálásában is. 1918-ban a Magyar Gazdaszövetség igazgatója, majd alelnöke lett földművelésügyi államtitkári címmel. 1920-tól kisgazdapárti programmal képviselő. 1921-ben kilépett a Kisgazda Pártból, csatlakozott a disszidensekhez, majd a Keresztény Gazdasági és Szocialista Párt egyik vezetője lett. 1927-től a képviselőház alelnöke, 1937-től a felsőház tagja, több országos egyesület tagja, illetve elnöke. A proletárdiktatúra bukása után, a közgazdasági karon oktatott, valamint kiterjedt agrár- és szociálpolitikai irodalmi munkásságot folytatott. MÉL Czettlert a harmincas évek csatározásaiban a konzervatív és a népi tábor tagjai egyaránt hivatkozták, konzervatív beállítottságának ellenére például Kerék Mihálynak meghatározó professzora volt. Bartha Á.: 2008, 148.

⁴² Czettler J.: 1913, január, 67.

ebben az évben sem hanyagolták el az országos szövetséghez fűződő szálakat; részt vettek és munkájukról beszámoltak a Széchenyi Szövetségek kecskeméti tanácsülésén, valamint megjelentek a magyar gazdák nagygyűlésén is, ahol többek között Darányi Ignác volt és Serényi Béla akkori földművelésügyi miniszter előadását is hallhatták.⁴³ A sárospataki Széchenyi Szövetség életében „kimagasló, mondhatni korszakalkotó jelentőségű” eseménynek tekinthetjük a háromszázezer gazda nevében 1911-ben átnyújtott díszoklevelet, melyet Czettler Jenő, az országos szövetség egyik alelnökeként juttatott el a Bodrog partjára. Ám a patakiak tevékenysége nemcsak szimbolikus elismerésekben, hanem anyagi támogatásban is testet öltött, lévén Szabó Sándor kérelme nyomán a vallás- és közoktatásügyi miniszter hétszáz korona támogatásban részesítette őket, „mely egyedüli vagyónunk és forgótőkénk” – tudósított a beszámoló. Egyébként is igen ambiciózus munkásságuk továbbfejlesztéseképpen – „a Hegyvidéki Kirendeltséggel karöltve” – jövő évi programjukba tervezték a rutén akció felvételét is⁴⁴ (bár ennek a későbbiekben nincsen nyoma).

A következő évben, 1912-ben már 45 fővel kezdte meg tevékenységét a munkacsoport, mely szám 78-ra emelkedett az év végére. A célok természetesen nem változtak (talán csak a függetlenségi eszme feltűnése tűnhet új jelenségnek), ahogy a munkaterv sem. A rendes kiszállások mellett a Zemplén megyei Gazdasági Egyesület által rendezett előadásokon vettek részt a tagok, valamint Rimaszombaton „két vármegye intelligenciájának színe-java előtt” mutathatták be – beszámolójuk szerint sikerrel – törekvéseiket és munkásságukat. Utóbbi helyen komplett programmal, szavatokkal, dalokkal szerepelt a pataki csoport, továbbá Osváth Gyula jogakadémiai tanár előadást is tartott a nők választójogáról. A pataki műsorok ugyanakkor – részben járvány, részint a főiskola tanári kara által rendezett előadássorozat miatt – ebben az évben elmaradtak.⁴⁵

Czettler Jenő nyomdokain haladva, a sárospataki Széchenyi Szövetség 1913 okt. 14-én tartott alakuló közgyűlése már a fiatalság társadalmi reformokban betöltött szerepét méltatta: „Ez az egyesület a főiskolánkban, mely a társadalommal, az étellel áll a legszorosabb kapcsolatban, mert hiszen ennek célja a művelt ifjúságot a felszínre vetődött elméleti és gyakorlati kérdések ismertetésével összekötésbe hozni a társadalommal. Itt kötelessége a tagoknak szociális kérdésekkel foglalkozni, amelyek a nemzet egészének erősödése, boldogulása céljából megoldásra várnak. [...] A magyar közélet, gazdasági viszonyaink, nemzeti művelődésünk szent ügye szomorú, nagyon szomorú képet mutat” – hangsúlyozta a szerző a kor anomáliáit; nyilvánvalóan nem sejtve, hogy nemigen talál majd rózsásabb

⁴³ Értesítő: 1910/11, 190–191.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Értesítő: 1911/12, 206–209.

viszonyokat a húsz évvel utánuk ténykedő generáció. Mindenesetre „a Szövetség alakulása óta intenzív egyesületi életet folytat, s tagjai készülnek szokott kiszállásaikra, hogy így elméleti és gyakorlati téren napszamosai legyenek egy boldogabb Magyarországnak.”⁴⁶ Ebben az évben az akadémia „mindkét fakultásáról iratkoztak be hallgatók szép számmal, úgyhogy az alakulásnál részt vevő 51 tagból az év végére 86 tag lett, mely az előző évekhez képest haladást mutat.” A folytatódó kiszállások mellett (melyek eredménye „mindenütt kielégítő, mert legtöbb helyen megvalósult az az eszme, melynek érdekében állott az előadás tartása”) a széchenyisták a Gazdaszövetség, a tanítóképző és a földművelésügyi minisztérium patronálásával megszervezték saját ingyenes könyvtárakat is, „nagy számú és értékes” könyvekkel, valamint 18 ismeretterjesztő és gazdasági lappal. A Gazdaszövetség előadóképző tanfolyamot is szervezett a Sárospataki Széchenyi Szövetség számára, melyet a főiskolai imateremben tartottak meg még 1912. december 8–9-én. Tanulságos megemlékeznünk az elhangzott előadásokról; közülük néhány már a faluszeminaristák munkásságát előlegezi:⁴⁷

Előadó	Téma
Schandl Károly	<i>A szövetkezeti ügyről</i>
Pálóczy Horváth Zoltán	<i>A lelkészek földadatáról a szociális munka terén</i>
Vantsó Gyula	<i>A falusi kisgazda jogvédelméről</i>
Ligárt István	<i>Az állatbiztosító szövetkezetekről</i>
Bernát István	<i>Agrárius törekvésekről</i>
Fáy Gyula	<i>A földművesek nyugdíjáról</i>
Szabó Sándor	<i>Az új adótörvényről</i>
Czettler Jenő	<i>A gazdakörök hivatásáról</i>

1. ábra. A Gazdaszövetség előadóképző tanfolyamának előadásai. Sárospataki Református Kollégium, 1912. december 8–9.⁴⁸

Az 1913/14-es tanév beszámolója jóval informatívabb, mint az előző évéké. Mindez azért szerencsés, mivel a sárospataki Széchenyi Szövetségnek ez volt az utolsó aktív éve, s bár a beszámoló készítője (ifjabb Szabó Sándor alelnök) bajosan sejthette előre a rövidesen kirobbanó világháborút és az általa ellehetetlenülő egyesületi életet, a szokásosnál jóval hosszabb és kitérültezőbb szövegben határozottan jelen van az eltelt öt évvel való számvetés igénye. Nem maradtak rejtve az eddig kevésbé hangsúlyozott problémák: mindenekelőtt a szövetséggel szembeni gáncsoskodások és a város közönye a széchenyisták iránt. Hiába ugyanis a sikeres vidéki kiszállások garmadája és az 532 kötetből álló szakkönyv-

⁴⁶ Széchenyi: 1913, november, 18–19.

⁴⁷ Értesítő: 1912/13, 217–220.

⁴⁸ Uo., 219–220.

tár, „Sárospatak mindeddig a legterméketlenebb, legkevésbé fogékony talaj volt” a szövetség „eszméire és törekvéseire nézve.” Ennek okát a beszámoló készítője igen összetett problémának tartotta, kiemelve – ám nem pontosítva – „némely helybeli szociális intézményeknek politikai tendenciákkal” való fertőzöttségét és „destruktív működését”, valamint a „félrevezetett népek érthetetlen és megmagyarázhatatlan” bizalmatlanságát a kollégium felé.⁴⁹ Az utolsó évben mindenesetre – a beszámoló szerint – a helyi gazdaszövetségnek is köszönhetően az „eddig félrevezetett kisgazdák szeméről végre leesett a hályog”, ami – talán kissé önironikus megfogalmazásban, de – a szövetség „legnevezetesebb eredményei” közé volt vehető. Ennek következtében a városban tartott (történelmi témájú) előadásoknak „nagy és szinte meglepő sikere” lett, részt vett rajtuk „Sárospatak erősen differenciált társadalmának minden eleme”. A patakiak tevékenysége még Tüdős Istvánnak, a Tiszáninnyi Egyházkerület püspökének elismerését is kivívta, sőt, a földművelésügyi miniszter rendeleti úton biztosított népkönyvtárat a szövetségnek (amellett, hogy a szállításra kiutalt húsz koronát).⁵⁰ A beszámoló a szövetséget „a főiskolai ifjúság egyik legnépszerűbb és legnépesebb” egyesületeként aposztrofálta, mely az egyedüli lehetőséget nyújtotta a diákságnak a mezei munkásság hétköznapjaival való megismerkedésre. Egyik legnagyobb sikerüknek belső tevékenységüket, tagságuk szociális önképzését tartották, illetve „a jövő ref. lelkészeinek és jogásznemzedékének a szociális eszmék iránti lelkesedéssel, a népjólét előmozdítását célzó nemes törekvéssel való telítése az a siker”, amelyre a leginkább büszkék voltak. A külkapcsolatokat ápolandó, a Gazdaszövetség temesvári nagygyűlésén és az Országos Széchenyi Szövetség ugyanitt tartott szövetségtanácsai gyűlésén alelnökeivel, ifjabb Szabó Sándorral és Gesztelyi Nagy Lászlóval képviseltették magukat a patakiak, akik külön köszönetüket fejezték ki beszámolójuk végén (többek között) a kor két elismert agrárszakértőjének, Bernát Istvánnak és Czettler Jenőnek.⁵¹

⁴⁹ A szöveg idézi a Bacsoni Lajos egykori pataki jogtanártól származtatott mondást, miszerint „Patak olyan, mint a világitótorony: messzire elvilágít, de az aljában sötétség van.” Értesítő: 1913/14, 256.

⁵⁰ Uo.: 257–258. Ezen a ponton szintén párhuzamot vonhatunk a széchenyisták és a faluszeminárium között, mivel Újszászy professzor falumunkájának szintén központi eleme volt a folyamatosan bővített, színvonalas népkönyvtárak létrehozása és köröztetése.

⁵¹ Uo.: 258–260. Bernát István (1854–1942): agrárpolitikus, egyetemi tanár, az MTA tagja. Jogot végzett a budapesti egyetemen, pályáját minisztériumokban kezdte, 1892-ben azonban kilépett az állami szolgálatból és a Károlyi Sándor körül csoportosuló reformkonzervatív földbirtokosokhoz csatlakozott, több lapjukat (pl.: Magyar Gazdák Szemléje) szerkesztette is. A századfordulón Darányi Ignácól átvette a Magyar Gazdaszövetség vezetését, emellett a Hangya és a Mezőgazdák Szövetkezetének egyik alapítója volt, 1906-tól alkotmánypárti képviselőként is működött az országgyűlésben. Részt vett az 1907. XLIV. tc. (ún. „derestörvény”) és a kivándorlás kapcsán készített 1903. IV. tc. előkészítésében is. 1920-tól 1925-ig a közzgazdasági egyetem tanára, 1924-től a Magyar Nemzeti Bank alelnöke. (Emiatt tanszékéről, valamint szerkesztői szerepéről lemondott.)

Ami a pataki széchenyista diákok személyi állományát illeti, már az egyik 1912-es beszámolóban feltűnik az alelnökök között⁵² az ekkor még csak másodéves jogász – ugyanakkor már (többek között) a helyi Jogász Egylet alelnökeként is pozícionált – Gesztelyi Nagy László, aki a két világháború között az agrárium egyik avatott szakértőjeként vált országosan ismertté.⁵³ Sárospataki évei széleskörű érdeklődésről és nagy munkabírásról tanúskodnak (kötelezettségei mellett Nietzsche-ről írt ekkor könyvet). Gesztelyi az összeomlás előtt a sárospataki Széchenyi Szövetség elnökévé avaszták, majd 1917-től 1919-ig ő irányította tovább az országos szövetség ügyeit.⁵⁴ „Összeszedte a régi széchenyistákat és újakat gyűjtven azokhoz, az 1914 óta szervezet nélkül álló Szövetséget ismét megalakította.”⁵⁵

Mire azonban személyében egy volt pataki diák került az országos apparátus élére, a sárospataki szervezet már évek óta nem működött. Az 1914/1915-ös tanévtől kezdődően eleinte még tudósítanak a kollégiumi értesítők a Szövetség – hadiállapot miatti – meg nem alakulásáról, ám rövidesen ez az (igen csekély) életjel is megszűnt. Működésüknek talán utolsó nyoma ifjabb Szabó Sándor a Sárospataki Ifjúsági Közlönyben közölt felhívása, melyet a besorozott parasztság földjének kihasználatlansága kapcsán címzett a sárospataki teológus ifjúságnak. Ebben Szabó – főként a nemzetgazdasági helyzetre és a falusi lelkészek „földközelségére” hivatkozva – azt javasolta, hogy azok, „akik nem mentek hadba, s képeseknek érzik magukat erre, nyújtsanak segítséget az elárvult hazai föld művelőinek közkincsünk, a termés betakarításában és a jövő évi termés előkészítésében.” A felhívást a pataki széchenyisták az Akadémiai Szék elé terjesztették, bár valószínűsíthetően nem lett komolyabb foganatja az – eredetileg a Gazdaszövetségtől származó – elképzelésnek.⁵⁶

A világháborút követően az országhatárra került kollégiumban eleinte nyilvánvalóan más problémák kötötték le a hallgatóság figyelmét, amihez még hozzá-

1927-től 1933-ig felsőházi tag, 1939-től haláláig a Hangya Szövetkezet elnöke volt. Széles körű szakirodalmi munkásságot fejtett ki napilapokban, folyóiratokban. MÉL

⁵² Széchenyi: 1912, november, 47–78.

⁵³ Gesztelyi Nagy László (1890–1950): agrárközgazdász, jogász. Pályája kezdetén az Országos Gazdasági Munkáspénztárnál, majd a Magyar Gazdaszövetségnél működött. 1922-től a Kecskeméti Mezőgazdasági Kamara igazgatója. Nevéhez fűződik a Duna–Tisza közti Mezőgazdasági Kamara megszervezése és kifejlesztése. Kidolgozta a mezőgazdaság fejlesztésére vonatkozó törvényt, segítette a munkásköröket, támogatta a háziipart, népfőiskolát, homok- és szikkisérleti gazdaságot, mintagyümölcsöst szervezett, Kecskeméten kertmunkásképző iskolát létesített (1929). Tervet dolgozott ki a mezőgazdasági munkáskérdés és szakoktatás megoldására, szorgalmazta a homoki szőlőtelepítést és az árvízmentesítő társulatok államosítását. Mint országgyűlési képviselő befolyását iskolák építtetésére (Páhi, Császártöltés) használta fel. MÉL

⁵⁴ Név nélkül: 1922–1923, 9. (Az Országos Széchenyi–Szövetség évkönyve)

⁵⁵ Kerék M.: 1932, 112.

⁵⁶ Ifj. Szabó S.: 1914.

járult az Országos Széchenyi Szövetség hanyatlása is. Kerék Mihály 1932-es megjegyzése szerint „a vidéki Széchenyi Szövetségek működése az elmúlt tíz év folyamán messze elmaradt a háború előttiétől”⁵⁷ és jóformán csupán a debreceni csoport végzett értékelhető kiszállásokat (a Faluszövetséggel közreműködve). A változást Sárospatakon csak a harmincas évek hozták el, amikor is a faluszeminárium csatlakozott (névleg) a Széchenyi Szövetség munkájához.

A Folklore Fellows pataki gyűjtői

Bár a néprajzi indíttatású falukutatás Sárospatakon komoly hagyományokkal bírt, a huszadik század elején egy nemzetközi program adott új lendületet a gyűjtőknek. Ez a program a Folklore Fellows (FF) mozgalma volt, mely 1907-ben alakult meg Finnországban Krohn Károly helsingforsi egyetemi tanár vezetésével. Katona Lajos,⁵⁸ a mozgalom első honi patrónusa szerint: „Finnországból, a hol a folklore kincseinek lehetőleg teljes egybegyűjtése és módszeres feldolgozása terén eddig a legtöbbet tettek, indul ki egy nagyon életrevaló tudományos mozgalom: a népies hagyományok szóbeli részének nemzetközi szövetség által szervezendő lajstromozása és hozzáférhetővé tétele érdekében.”⁵⁹ A program mindelelőtt a kutatók munkáját elősegítendő vette számba a népiség értékeit; a szakmai gondossággal készített anyagközlésen túl segédletekkel és fordításokkal téve széles körben hozzáférhetővé a néprajzi gyűjtéseket. Az alapszabály szerint „minden országnak, amely a szövetségben tagok által képviselve van, helyi szervezete, vagy állandó ügyvivője lesz, mely (vagy aki) az anyagi összeköttetésre vállalkozik.” A szövetség hivatalos közleményét (*F. F. Communications*) a tagok ingyen kapták, akik munkájukért díjazásban is részesültek.⁶⁰ Fontos hangsúlyozni a gyűjtés unikális időpontját, mivel a századelő az a pillanat, amikor a technikai fejlődés pozitív hozadékai (például a fényképezőgép és a fonográf) már a kutatók rendelkezésére álltak, ugyanakkor e fejlődés a világháborúval és az azt követő társadalmi, gazdasági, politikai változásokkal még nem rendítette meg alapjaiban a tradicionális paraszti közösségeket. A gyűjtés így „a néprajztudomány megszkott mértékként kezelt időszakát” mutatta be. „Ekkor még olyan mértékben homogénnek tekinthető a néphagyomány, hogy egy-egy adatot is általánosnak vél-

⁵⁷ Kerék M.: 1932, 128–129.

⁵⁸ Katona Lajos (1862–1910): folklorista, irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja (1901). Részt vett a Magyar Néprajzi Társaság megalakításában. Az *Ethnographia* első számát az ő programja indította, 1891–1892-ben szerkesztette is a lapot. A kor legképzettebb elméleti folkloristája volt Magyarországon. MÉL

⁵⁹ *Ethnographia* 1908, 374–375. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 351.

⁶⁰ Uo., 351–352.

hetünk.”⁶¹ Bár Katona Lajos halálával (1910) a magyarországi szervezkedés rövid időre megtorpant, ám nem állt le, így 1911. november 29-én megalakulhatott az Folklore Fellows magyar szakosztálya, amelynek elnöke Sebestyén Gyula,⁶² alelnöke a nyelvész Gombocz Zoltán,⁶³ titkára Bán Aladár lett.⁶⁴ A szempontok egysegésítése és a kutatók megsegítése érdekében Sebestyén Gyula – Bán Aladár „hathatós közreműködésével”⁶⁵ – 1912-ben gyűjtési *Tájékoztatót* szerkesztett, mely tulajdonképpen a programban résztvevő gyűjtők kérdőíve lett. Az 1912-es sárospataki összejövetelen bemutatott (és szétosztott) segédlet bár értelemszerűen néprajzi fókuszú, a társadalomtörténet-kutatás számára is tartalmaz érdekes pontokat; például az élelmezés, a lakás, a ruházat, a különböző foglalkozások, valamint az egészség–betegség problémakörét érintve.⁶⁶ Emellett Sebestyén munkája később a faluszeminárium által használt útmutatónak⁶⁷ is egyik kútfője lehetett, hiszen az Újszászy Kálmán által írt segédlet fő forrásának⁶⁸ szerzője, Bodor Antal is ajánlotta a – bizonyára Patakon egyébként sem ismeretlen – munkát a (nála nem túlságosan kidolgozott) néprajzi részt kiegészítendő.⁶⁹

Az FF pataki szervezete az első hazai vidéki szekció volt, melynek megalapítása az említett sárospataki (első vidéki) nagygyűléséhez kötődik. Az 1913-as beszámoló szerint „a magyar folklore történetében örökké emlékezetes lesz az, hogy a Folklore Fellows magyar osztálya az országos gyűjtés zászlaját a M. Nép-

⁶¹ Verebélyi K. szerk.: 1999, 11.

⁶² Sebestyén Gyula (1864–1946): folklorista, irodalomtörténész, az MTA levelező tagja. A budapesti egyetemen modern filológiát hallgatott, 1890-ben doktorált. Thaly Kálmán buzdítására kezdett népköltészeti tanulmányait az egyetemen Gyulai Pál irányította, aki számára a Kisfaludy Társaság támogatását is megszerezte, 1909-ben lett a Társaság tagja. 1889-től az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott, 1905-től a könyvtárosztály igazgatója. A Folklore Fellows 1910-ben alakult magyar osztályának elnökeként a társadalmi gyűjtőhálózat néprajzi munkáját irányította. A Magyar Néprajzi Társaság 1917-ben elnökevé választotta, tisztségét 1919-ig töltötte be. 1898-tól az *Ethnographia* szerkesztője. MÉL és Kósa L. (Internet.)

⁶³ Gombocz Zoltán (1877–1935): nyelvtudós, egyetemi tanár, az MTA tagja, 1933-tól az MTA I. osztályának elnöke. Számos tanulmányútja, vendégtanárkodása mellett a budapesti és a kolozsvári egyetemen tanított és szerkesztett számos szakmai folyóiratot. Széles látókörű, nagy tehetségű tudós volt, munkásságának iránya a magyar nyelvtudomány egész területére kiterjedt. MÉL

⁶⁴ Bán Aladár (1871–1960): költő, műfordító, irodalomtörténész, folklorista. Ciszterciata szerzetesnek készült, majd kilépett a rendből és Budapesten elvégezte az egyetemet, bölcsészeti doktorátust szerzett. Széles körű tevékenységet fejtett ki a finnugor népek kulturális és tudományos kapcsolatainak kiszélesítése érdekében. Finn és észt írók és költők műveiből nagyszámú műfordítást készített, számos finnugor vonatkozású cikke, tanulmánya és fordítása jelent meg. MÉL

⁶⁵ Sebestyén Gy.: 1912, 146.

⁶⁶ Az *Ethnographia* 1912-es kötetében publikált (193–213) anyagot közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 19–32. Az alapításhoz: Uo., 7.

⁶⁷ Újszászy K.: 1936.

⁶⁸ Bodor A.: 1935. Újszászy Bodor mellett ismerte és hasznosította az erdélyiek falukutatósi módszertanát is. Ennek egy 1941-es vázlatát közli: Venczel J.: 2008, 30–59. (Fordítva is így volt; Venczel hivatkozta végjegyzetében Újszászyt: Uo., 55.)

⁶⁹ Bodor A.: 1935, 33.

rajzi Társaság első vándorgyűlésével kapcsolatban a sárospataki ref. főiskola imatermében bontotta ki.⁷⁰ Az 1912. május 19-én megtartott, nagyszerű összejövetel az országos visszhangon túl nemzetközileg is jegyzett eseménnyé vált, amit az *FF Communications* is méltatott.⁷¹ Ha az okokat keressük a választott helyszínnel kapcsolatban, ki kell térni az elnök véleményére. Sebestyén Gyula szerint ugyanis a „Felső-Tisza-vidék szintiszta magyar nyelvterületének ősrégi iskola-városánál gyűjtésre alkalmasabb gócpontja talán az egész országnak nincs. [...] A híres református főiskola tudós tanári kara Erdélyi János itteni tanárkodásának emlékei közt a folklóre iránti szeretetet ápolja”, így biztos sikert jelentett a döntés, miszerint „az első gyűjtőszövetség megalakulása alkalmával a 23 éve fennálló Magyar Néprajzi Társaság is itt tartsa meg első vidéki vándorgyűlését.”⁷²

A „kettős irodalmi ünnep” – melyen többek között Bátky Zsigmond és Györffy István etnográfusok is megjelentek – négy pataki tanár, „négy kitűnő folklorista” szerepelt a felolvasók között.⁷³ A délelőtti tudományos ülést követően ifjúsági gyűlés következett. Sebestyén Gyula itt „az érdeklődő komoly ifjak hatalmas gyülekezete előtt” mutatta be a szervezetet, annak (külhoni és hazai) felépítését, célkitűzéseit, közülük „első sorban a hagyomány emlékeinek Sárospatak-ról kiinduló országos gyűjtését” emelve ki, majd kihirdette a református főiskola és az állami tanítóképző intézet ifjúságának számára kiírt 33 pályakérdést.⁷⁴ Az *Ethnographia* számaint, valamint (6-tól 50 koronáig terjedő) pénzbeli juttatásokat jelentő pályadíjak a tanítóképzősök mellett a kollégium mindhárom ágát; a jogakadémiait, a teológiát és a gimnáziumot is érintette – mindegyikük számára külön pályázatokat biztosítva (sőt, néhol külön évfolyamok szerint is tovább bontották a kiírást).⁷⁵ A Kisfaludy Társaság „a néphagyomány összes műfajait felölelő leggazdagabb és legértékesebb gyűjteményekre”, a Magyar Néprajzi Társaság „a néphagyományok valamelyik műfajának, vagy csoportjának leggazdagabb és legértékesebb gyűjteményeire”, a Magyar Nemzeti Múzeum pedig „a leggazdagabb

⁷⁰ Beszámoló az 1913-as évről. *Ethnographia* 1913, 251–256. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 379–382.

⁷¹ „Die erste Jugendversammlung wurde am 19.05.1912. in Sárospatak abgehalten, wo sich die Schüler und Professoren der 400-jährigen reformierten Hochschule mit Begeisterung der Bewegung anschlossen. In dieser Versammlung erklärten Präsident Sebestyén und Ludwig Erdélyi, Mitglied von »FF«, der Jugend das verfährt der Einsammlung.” *FF Communications* 12. Hamina, 1913, 13–14. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 354–355.

⁷² *Ethnographia* 1912, 193–199. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 365–366.

⁷³ Hodossy Béla, a tanítóképző intézet igazgatója a gyermekjátékokról tartott előadást, Harsányi István „Két XVIII. századi dalgűjtemény kézírata” címmel ismertette a főiskolai énekkar egy énekárát, míg Deák Geyza „Ősjegyek a magyar nép díszítő művészetében” címmel, Novák Sándor pedig a „Borsod megyei lakodalmas szokások és versek” témakörében érkezett az egybegyűlteknél. Pocsainé Eperjesi E.: 2001, 40–42.

⁷⁴ *Ethnographia* 1912, 193–199. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 366–367.

⁷⁵ *Ethnographia* 1912, 251–253. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 373–374.

és legértékesebb dallam-gyűjteményekre” tűzött ki jutalmat, magánadományok⁷⁶ mellett. Továbbá, az ekkor még a Nemzeti Múzeum könyvtári osztályaként működő Országos Széchényi (itt következetesen: Széchényi) Könyvtár biztosította a régi dalgyűjtemények és ponyvairodalmi termékek megvásárlását, valamint a Múzeum néprajzi osztálya a gyűjtőszövetség elnökségének kölcsönadott fonográfokat és fonográf-hengereket is. „Az FF magyar osztálya ezen kívül gondoskodik arról, hogy a pályázat irodalmi értékkel bíró eredményei s köztük az esetleg meg nem jutalmazott pályaművek értékesebb adalékai is a gyűjtők neve alatt megjelenjenek.”⁷⁷ Az elnöki tájékoztató után Rácz Lajos rektor jelentette be a sárospataki szervezet megalakulását, melynek „tagja lesz minden hittanhallgató, joghallgató, VI–VIII. oszt. főgimnáziumi tanuló és tanítóképző-intézeti növendék, a ki a *Tájékoztató* utasítása szerint folklorisztikai gyűjtésre vállalkozik.” A rektor beszédét követően Erdélyi Lajos egyetemi magántanár rövid előadást tartott a tájnyelv pontos hangtani lejegyzésének módozatairól, majd a főiskola seniora köszönte meg az országos intézetek és társaságok pályadíjait, biztosítva őket a diákság lelkesedéséről és munkakedvéről. Az érdeklődésre és a kollégiumi ifjak valóban komoly szándékára utal, hogy a gyűlésen „hatszáznál több” *Tájékoztatót* kellett az FF munkatársainak kiosztani.⁷⁸ Az ismét szólásra emelkedő elnök beszédében újfent kiemelte Erdélyi szerepét, felhívva az egybegyűltek figyelmét az 1914-ben esedékes jubileumra, melyet nemcsak szoborral, de „ércnél maradóbb” módon is illik megünnepelni. A tervek szerint „a régi mester szellemi örökségének birtokában” külön kötetet szerkesztik a sárospataki ifjúsági gyűjtőszövetség eredményeit és 1914-ben ki is adják a Kisfaludy Társaság „ama Magyar Népköltési Gyűjteményében, amelyet Erdélyi János alapított.”⁷⁹ Sebestyén beszámolója a terveken túl, pontosan informál a sárospataki FF vezetőségéről, akik egyben a beérkező pályázatok bírálói is lettek. A tanári kar részéről Rácz Lajos rektor, Csontos József főgimnáziumi igazgató, Nagy Béla teológiai dékán, Finkey Ferenc jogkari dékán, Novák Lajos, az Irodalmi Önképző Társaság elnöke, Gulyás József, az Erdélyi Önképzőkör tanárelnöke, Deák Geyza főgimnáziumi tanár, Novák Sándor főgimnáziumi tanár, Harsányi István főiskolai könyvtárnok, Hodossy Béla tanítóképző intézeti igazgató és Takács Imre tanítóképző intézeti önképzőköri tanárelnök került a vezetőségbe. Az ifjúság részéről Svingor Jenő főiskolai senior, Szőke István teológiai egyesületi elnök, Szabó Jenő jogászelnök, Fekete Gyula, az Iro-

⁷⁶ Szalay Imre, a Nemzeti Múzeum igazgatója, Vikár Béla, a Néprajzi Társaság volt főtitkára és Sebestyén Gyula tűzött ki pályadíjakat, külön résztémákban (többek között balladákra, misztériumokra, babonákra és népmesékre). Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ *Ethnographia* 1912, 193–199. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 366–367. Jóval később Honti János is arról értekezett, hogy „hatalmas példányszámban” fogytak a gyűjtési tájékoztatók a századelőn. Honti J.: 1933, 77.

⁷⁹ Verebélyi K. szerk.: 1999, 366–367.

dalmi Önképző Társulat elnöke, Kiss Géza, az Erdélyi Önképzőkör elnöke és Szabó András, a tanítóképző intézet ifjúsági elnöke képviselte a diákságot.⁸⁰ A nevezettek nyilvánvalóan súlyt adtak a szervezetnek, hiszen személyük által a kollégium és tanítóképző intézet vezetői és diákegyesületi elnökei kerültek pozícióba az FF helyi egyesületében. Szintén Sebestyén beszámolójából értesülünk a gyűjtések célközönségéről. Mint fogalmaz: „gyűjtőkül legelsősorban a felső- és középiskolák szaktanárait és érettebb tanulóifjúságát kell megnyernünk. Ezek az iskolai szünidők folyamán a néppel közvetlenül érintkezhetnek, valamint a nép is velük közlékenykedik legszívesebben. Ugyane szempontból kellett gondolni a néptanítói karra is, mely a néprajzi gyűjtéseknek eddig is igen értékes tényezője volt. A tanítóság közreműködését hathatósan kiegészítik a tanítóképző intézetek tanárainak és növendékeinek együttes gyűjtései. Igénybe vesszük továbbá a falusi jegyzők hatalmas területének helyes irányítással igen értékessé fejleszthető munkásságát. Felkeressük gazdasági iskoláink volt és jelenlegi növendékeit. És akiket első helyen kellett volna megemlítenünk: a kath. szemináriumok és prot. teológiák volt és jelenlegi növendékeit, valamint a nép testi és lelki életével állandóan foglalkozó falusi orvosokat.”⁸¹ Hasonlóan diák- és iskolacentrikus egyesületi tevékenységet céloz tehát a tervezet, mint amit a Széchenyi Szövetség esetében is láthattunk (és ami tovább élt a faluszeminárium felépítésében is).

A tervek nem maradtak papíron. Az 1913-as beszámoló szerint a sárospataki és az azt követő egri ifjúsági gyűlések következtében meginduló munka „első évi eredményei oly meglepőek voltak, hogy a Folklore Fellows magyarországi elnöksége az elmúlt tanév során hat újabb gyűjtőszövetséget szervezett. [...] Bebizonyosodott, hogy a mozgalom vezetői igen jól számítottak, midőn az úttörés nehéz munkájához az itteni tudós tanárok irányító közreműködését és az itteni tanulóifjúság rendkívül értékes gyűjtői képességeit vették igénybe.” A pályakiírásokra 33, többnyire egész kötetre terjedő értékes gyűjtemény érkezett, valamint hat népi eredetű kéziratos gyűjtemény és egy régi ponyva.⁸² Mindez jóval felülmúlta a második helyen végző egri gyűjtést. „A két vidéki gyűjtőszövetség első évi eredménye összesen 53, túlnyomórészt egész kötetre terjedő gyűjtemény lett.”⁸³ A sárospataki szervezet eredményességét méltatta a nemzetközi szaklap is.⁸⁴ A vezető tanárok közül Deák Geyza, Novák Sándor és Harsányi István szin-

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo., 365.

⁸² Beszámolók az 1913-as évről. *Ethnographia* 1913, 251–256. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 366–367. 380–381.

⁸³ Sebestyén Gyula: Négy emlékirat a hazai néphagyomány emlékeinek országos gyűjtése tárgyában. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 366–367. 401.

⁸⁴ „Die Sektion hat ihre im vorigen Jahre erfolgreich begonnene Wirksamkeit fortgesetzt. Die arbeit des ersten Sammlerbundes von Sárospatak erzielte staunenswerte Ergebnisse. Auf die Preisfragen wurden 33 Sammlungen, 6 hefte alte Handschriften volkstümlicher Herkunft und 1 alter

tén beküldtek egy-egy kötetre terjedő értékes gyűjteményt, a vezetőség pedig minden pályázót jutalomban részesített a június 22-i évváró ünnepélyen, míg a következő évre összesen 500 K-t és 33 kötet népköltési gyűjteményt tűzött ki. A Kisfaludy Társaság továbbá felkérte „Deák, Novák és Harsányi tanár urakat ajándékképpen beszolgáltató gyűjteményeik kiegészítésére. Ugyane társaság bízta meg továbbá Kiss Géza és Gaál István hittanhallgatókat, G. Nagy László joghallgatót, Horváth Lajos VIII. o. tanulót, Kiss Ernő és Horváth János tanítóképző intézeti növendékeket, hogy gyűjtéseiket a néphagyomány minden emlékére kiterjesztve folytassák.”⁸⁵ A kitétel oka, hogy bár a mozgalom honi vezetőinek eredendő célja szerint „az ifjúság a nyári gyűjtés eredményét a karácsony-vízkeresztüi ünnepkörben a téli népszokások, babonák és egyéb kalendáris emlékek lejegyzésével”⁸⁶ teljesebbé teszi (ezt szolgálta volna a januári leadási határidő), a beküldött anyagok zöme mégis nyári gyűjtésekről származott. Így a „sárospataki és egri fényes eredmény annyira lírai természetű, tehát egyoldalú volt, hogy a gyűjtést okvetlenül folytatni kellett” és az ifjúság érdeklődését ezúttal „a télen könnyebben hozzáférhető mesei és mondai anyagra, népszokásokra, mítosz magvakat rejtő babonás gyakorlatokra és népi hiedelmekre” kellett – újabb pályadíjak kiírásával – irányítani.⁸⁷

Az első év sikertörténetének felvázolása után talán nem felesleges a századforduló pataki népkutatásának „tanári triumvirátusát” legalább néhány bekezdés erejéig bemutatni. Közülük a gimnázium rajztanárának, Deák Geyzának a néprajzi munkássága emelkedik ki, aki – elsősorban szülőföldjére, Ungra vonatkozóan – sokrétű adatgyűjtést folytatott, már az FF feltűnése előtt is. Balassa Iván szerint „a magyar néprajzkutatás korai szakaszában, a XIX–XX. század fordulóján a gyűjtők és feldolgozók jelentős része a rajztanárok közül került ki. Ez azt jelentette, hogy a tárgyakat, munkaeszközöket rajzolás közben belülről megismerték. És szinte magukévá tették. Ez fényképezéssel sohasem érhető el.”⁸⁸ Deák – Újszászy Kálmán későbbi apósa⁸⁹ – is „fáradhatatlanul gyűjtötte a magyar nép emlékeit, és rajzolta az eléje táruló világ minden szépségét, [...] járta a Tisza,

druck der Marktliteratur eingesendet. Enter den teilnehmen befinden sich auch leitenden Professoren des Kollegiums: Geyza Deák, Sándor Novák und István Harsányi. Alle Schüler, die an der Sammlung teilnehmen, erhielten je einen preis. Dieses Ergebnis bewog die Leitung der Sektion, den lokalen Jugendbund auch für das folgende Jahr (1913-14) aufrecht zu halten. Zu diesem zwecke setzte die Kisfaludy-Gesellschaft und die Ungarische Sektion des »FF« neuerdings 500 Kronen und 33 bände folkloristische werke als preise aus. „Die ungarische Sektion des Forscherbundes „FF“ im Jahre 1913, FF Communications 12. Hamina, 1914, 1–3. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 356–357.

⁸⁵ *Beszámoló az 1913-as évről*, Ethnographia 1913, 251–256. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 380.

⁸⁶ Sebestyén, *A Folklore Fellows Magyarországon...* Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 147.

⁸⁷ Sebestyén, *Négy emlékirat...* Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 401–402.

⁸⁸ Balassa I.: 2001/5, 107.

⁸⁹ Balassa I., Kováts D., Szentimrei M. szerk.: 1996, 18. (Újszászy Kálmán: Önéletrajzi írások.)

Bodrog, Latorca, Ung folyók vidékét, és ha saját pénzén kellett, hogy tárgyakat vásároljon, azt is megtette.”⁹⁰ Kevésbé hízelgő képet fest róla egykori diákja, a későbbi kassai lelkész (még később néprajzusként is ténykedő) Szabó Lajos, bár szerinte is „jellegzetes alakja volt a pataki tanári karnak Deák Geyza rajztanár úr [...]. Művészi kinézésű, művészi lélek volt valóban, aki nemcsak magas fokon rajzolt, kezelte az ecsetet is, de néprajzzal is foglalkozott, anekdota-könyve is jelent meg.” Mindazonáltal „Deák tanár úr a pofonbüntetést is alkalmazta a renitens diákokkal szemben. A finom művész kezeivel azonban nem tudott volna érzékeny csapást adni nekik, ezért a nagy pecsétgyűrűjét befelé fordította pofozáskor. Különösen akkor, ha izraelita felekezetű gyereket pofozott. Ő volt az egyetlen antiszemita a pataki tanári karnak. De hát ezzel ő nem sok kárt okozott”⁹¹ – tette hozzá némileg feloldásképp Szabó. A másik két vezetőtanárról ugyanő mérőben másképp vélekedett. Novák Sándor – a magyar és latin nyelvek tanára a főgimnáziumban – „mosolygó szemű, meleg szavú, a kisdíákhoz apai szeretettel odahajló, csupa-szív ember” volt (olvasatában), aki kifogyhatatlan világháborús élményei mellett „jó szóval tanított, kedves előadásmódjával, szép stílusával könnyűvé tette a tananyag átvételét.”⁹² Szintén nagy szeretettel emlékezett meg Szabó a héber nyelvet tanító Harsányi Istvánról, aki „egy mázsa körüli csupa jószág, csupa szeretet, csupa mosolygás, csupa együttérzés, csupa nyájasság férfiú” volt. [...] Ő volt a főiskolai Nagykönyvtár igazgatója, és komoly sikereket ért el publikációival, könyveivel.” Emellett „Harsányi professzor úr rendkívül fontos missziói feladatnak tekintette, hogy az Anyaszentegyház számára lelkipásztorokat toborozzon. Mikor eljött az érettségi ideje [...], szinte hajtóvadászatot rendezett a maturandusokra – már tudniillik azokra, akiket külső kiállításuk alapján, megfelelő, leendő papi alkatnak vélt.”⁹³

Ha az 1913-as beszámoló hallgatói névsorára pillantunk, találni köztük egy, már a széchenyisták köréből ismert nevet, Gesztelyi Nagy Lászlóét. A századelős főiskolai társadalmi élet gyakorta különböző cégek alatt zajló, ám több szervezet irányultságában nagyon is összefüggő egyesületi életét példázza G. Nagy fel-tűnése az FF programjában. Az 1912-es évben Gesztelyi mindamellet, hogy a pataki Jogász Egylet és a Széchenyi Szövetség helyi szervezetének alelnöke volt, sokrétű elfoglaltságai (tanulmányai, írásai) nem gátolták, hogy a néprajzi gyűjtés-

⁹⁰ Pocsainé Eperjesi E.: 2001, 9.

⁹¹ Szabó L.: 2000, 31. Gulyás Pál szakmailag sem kímélte Deákot éles, rengeteg idézetet tartalmazó kritikájában, melyet A könyv és a könyv díszítése című munkájáról közölt. Pl.: „E füzet egy igen jó pedagógiai gondolatnak fölöttébb silány kivitele. [...] Deák füzete nemcsak hogy igen pongyolán van megszerkesztve, de szinte lapról-lapra elárulja tájékozatlanságát, forrásai értéktelenségét.” Gulyás P.: 1911/4, 360–361.

⁹² Szabó L.: 2000, 28–28. Életrajzi adatok mellett irodalmi munkásságát közli: Czegle I.: 1981, 225.

⁹³ Szabó L.: 2000, 37–38. Életrajzi adatain túl, irodalmi munkásságát vázlatosan közli: Czegle I.: 1981, 213–214.

ben is részt vegyen.⁹⁴ Mindazonáltal nem ő volt az egyetlen közös pont a két szervezet között. Gaál István teológus, aki szerepel az 1912-es és az 1914-es széchenyista kiszállási listán – sőt, egy évig jegyzőként ténykedett a pataki szervezetben⁹⁵ – szintén aktív tagja volt a gyűjtőszövetségnek is, aminek jeleként 1913-ban és 1914-ben kétszer 130–140 oldalas, színvonalas anyagot juttatott el a központi FF-nek.⁹⁶ A szervezetek összefüggéseihez további adalék, hogy a széchenyisták bemutatták a Folklore Fellows mozgalmát központi lapjukban; sőt, utaltak rá, hogy akár a szövetség is végezhetné ezt a néprajzi gyűjtőmunkát kiszállásai alkalmával.⁹⁷ Mindehhez még hozzátehetjük, hogy mindkét szervezet együttműködött a Gazdaszövetséggel is. A széchenyisták esetében ezt már láthattuk, ám az FF is kapcsolatba került a „gazdákkal”, lévén Sebestyén Gyula részt vett azon mintegy húsz előadó kiképzésében (és *Tájékoztató*val való ellátásában), akik a Gazdaszövetség falusi tanfolyamain működtek majdan közre vidéken. Beszámolónk szerint az együttműködés alapja, hogy a Gazdaszövetségnek „lelkiek terén csakis a FF magyar osztályának gyűjtéseiből lehet megismernie azt a faji alapot, amelyre aztán bizton rá lehet építeni az ő nemzeti törekvéseinek minden iskoláját, templomát, várát és vásáracsarnokát,”⁹⁸ vagyis a szellemi, közigazgatási és gazdasági reformokat. Mindezt összegezve és egybevetve a kor – kevésbé hangsúlyozott – tendenciáival; az épp ekkor önállósuló, politikailag még ártatlan néprajztudománnyal, a létrejövő skanzenekkel, a népdalkutatásokkal, Kodály és Bar-

⁹⁴ Népköltési gyűjtése ma is olvasható a Néprajzi Múzeumban. Néprajzi Múzeum, Etnológiai Archivum (továbbiakban: NM. EA.) 941. Gesztelyi pataki közéleti ténykedésének nyomait az egyik későbbi faluszeminarista teológus az elérhető értesítők, jegyzőkönyvek és folyóiratcikkek alapján összegyűjtötte. Eszerint sárospataki diákvei alatt az alábbi egyesületekben vállalt szerepet: Főiskolai Betegsegélyző Egylet (bizottsági tag), Erdélyi János Önképzőkör (pénztáros, ifjúsági elnök), Főgimnáziumi Gyorsírókör (főjegyző, ifjúsági elnök), Főiskolai Ifjúsági Egylet (bizottsági tag), Akadémiai Ifjúsági Olvasó Egylet (bizottsági tag), Magyar Irodalmi Önképzőtársulat (ellenőr, titkár), Főiskolai Jogászegylet (jegyző, alelnök, elnök, bizottsági tag), Sárospataki Akadémiai Athletikai Club (bizottsági tag), Sárospataki Széchenyi Szövetség (választmányi tag, alelnök). Petró László: Adalékok Dr. Gesztelyi Nagy László sárospataki életrajzához, Sárospatak, 1941. SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1085.

⁹⁵ Értesítő: 1913/14, 259.

⁹⁶ NM. EA. 488 és 491. Köszönet illeti a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivumának fősztályvezetőjét, Granasztói Pétert, aki betekintést engedett az eddig még nem publikált, digitális FF-adatbázisba és az archivum kézírataiba.

⁹⁷ Széchenyi: 1912, december, 62–63.

⁹⁸ Ethnographia 1912, 317. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 377. A teljes(ebb) képhez hozzátartozik, hogy a cikk szerint Sebestyén a felkérésnek azért tett készséggel eleget, „mivel e kurzusok a vidéki városok művelt közönsége, a vidéki falvak vezetői és a helybéli felsőbb iskolai ifjúság jelenlétében tartatnak meg.” Ezen a ponton tehát markáns cezúrát lehet húzni a századelős népiségkutatás és a harmincas évek népművelő-népfőiskolai mozgalmi között – utóbbiak esetében ugyanis egyetemi oktatóknak sem derogált közvetlenül az iskolázatlanabb vidéki rétegek számára előadni. (Hangsúlyozandó, hogy mindez semmit nem von le Sebestyén Gyula érdemeiből, csupán egy mentalitástörténeti adalék kíván lenni.)

tók kibontakozó életművével valamint nem utolsósorban a technikai fejlődéstől jobbra még érintetlen „néppel”, talán nem is tűnik annyira „rögeszmének” Gróh Gáspár tézise. Szerinte ugyanis „a 19. század legvégén, majd a 20. század első éveiben bontakozott ki a népiességnek és a népiségnek egy olyan fejezete, amelyik e hosszú történet [*a népiség*] egészének kulcsa lehetne, illetve lehetett volna.”⁹⁹ Ha kulcsmomentumnak talán nem is, de a magyar népiségkutatás egy méltatlanul elfeledett szakaszának mindenképp tarthatjuk a millennium és Trianon közti – gyakran épp utóbbi torztükreán át szemlélt – korszakot. Mely, mint láthatjuk, a Bodrog partján egyfajta szellemi pezsgés jegyében telt. Sőt, Sárospatakon a világháború előestéjén sem tétlenkedtek a gyűjtők, hiszen 1915-ben országosan első helyen állt a sárospataki gyűjtőszövetség, éspedig nemcsak gyűjtőinek számával, hanem a gyűjtött anyag mennyiségére és minőségére nézve is. A szövetség az összes anyag körülbelül 44 százalékát szolgáltatta, míg a második egri szervezet 25-öt. A gyűjtés sikere nagymértékben a fent említett tanárhármasnak volt köszönhető, akik „személyes részvételükkel szép és buzdító példát nyújtanak a tanulóifjúságnak.”¹⁰⁰

Gyűjtőszövetségesek és intézetek	Gyűjtők száma
Református teológia	7
Református jogakadémia	4
Református főgimnázium	
tanár	3
tanuló	26
Református tanítóképző intézet	19
	Összesen: 59

2. ábra. A sárospataki ifjúsági gyűjtőszövetség munkája (1912–1915).¹⁰¹

Természetesen a nehézségek sem kerültek el a gyűjtést, amit Sebestyén Gyula 1913 szeptemberében, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének Sopronban tartott évi közgyűlésen elhangzott indítványa is érzékeltet. Az elnök felszólalásában rámutatott, miszerint „már az országos gyűjtés kezdetén kiderült, hogy a vidéki könyvtárak a [...] nélkülözhetetlen forrásművekkel egyáltalán nincsenek, vagy csak hiányosan vannak felszerelve,” ezért indítványozta, hogy a szövetség a hatáskörébe tartozó könyvtáraknál hasson oda, hogy legalább a Kisfaludy Társaság Magyar Népköltési Gyűjteményét, valamint az *Ethnographiát* „sürgősen megszerezzék” (amit ő kedvezményes áron tud az intézmények számára biz-

⁹⁹ Gróh G.: 2005, 14.

¹⁰⁰ *Ethnographia* 1915, 336–339. Közli: Verebéli K. szerk.: 1999, 426.

¹⁰¹ *Ethnographia* 1915, 336–339. Közli: Verebéli K. szerk.: 1999, 425.

tosítani). Sebestyén javasolta továbbá a könyvtárak fonográfokkal való ellátását is, hogy azok „a dallam- és tájnyelvi gyűjtést is előmozdíthassák, a gyűjtések eredményeiből pedig, a könyvtárak és múzeumok eddigi kereteit kibővítve, nagy jövőjű külön osztályok alapjait megvethessék.” Az indítványokat a közgyűlés helyeslőleg fogadta, majd Wlassics Gyula elnök ígéretet tett azok megvalósítására.¹⁰²

Nehézségek azonban nemcsak felszereltségbeli hiányosságokból, de a gyűjtés nem várt sikeréből is adódtak. A szervezési–finansziális problémák kezelésére 1914. május végén szintén Sebestyén Gyula tollából látott napvilágot a *Négy emlékirat a hazai néphagyomány emlékeinek országos gyűjtése tárgyában* című javaslat, mely „nagyjából azonos érveléssel” a vallás- és közoktatásügyi minisztertől, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójától, a Kisfaludy Társaságtól és a Magyar Néprajzi Társaságtól kér támogatást a munkálatokhoz.¹⁰³ Az eredeti, 1912-es – a fenti intézményeket érintő – cél az volt, hogy az FF honi szervezete „a hazai néphagyomány emlékeit összegyűjti, a Magyar Nemzeti Múzeum orsz. Széchenyi-Könyvtárban örökre letéteményezi, értékesebb részét a gyűjtők neve alatt a Kisfaludy-Társaság népköltési gyűjteményében s a Magyar Néprajzi Társaság folyóiratában kiadja, végül – tulajdonképpeni hivatásához mérten – a kiadott régibb és újabb gyűjtések anyagát a rendszeresen feldolgozandó kézirati anyaggal egyetemben az összehasonlító folklore külföldi munkásainak is készséggel hozzáférhetővé teszi.”¹⁰⁴ A gombamód szerveződő új szervezetek (1914-ben már 14 vidéki városban 41 főiskola és középiskola, valamint két néptanítói testület csatlakozott az FF-hez) hatására a mozgalom az 1914-es *Emlékirat* által „jutalomdíjak gyanánt kiosztandó rendkívüli segédelmet” kért a minisztertől,¹⁰⁵ valamint koordináló szerveként funkcionáló állandó folklore-bizottság létrehozását várta a Kisfaludy Társaságtól. A dokumentum megerősíti a már említett célt, miszerint „az első kész kötetet a Kisfaludy Társaságnak még az idén Sárospatak szolgáltatta be, hogy ezzel ünnepelhesse meg legméltóbban néhai nagy tanárának, Erdélyi Jánosnak századéves születési évfordulóját.”¹⁰⁶ Végül mindennemű sárospataki gyűjteménykiadás torzóban maradt, pedig 1916-ban már egyenesen három külön kötetet helyezett kilátásba Sebestyén Gyula a patakiak számára.¹⁰⁷

¹⁰² Ethnographia 1913, 317–318. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 389–390.

¹⁰³ Verebélyi K. szerk.: 1999, 7.

¹⁰⁴ Ethnographia 1912, 193–199. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 369.

¹⁰⁵ Az egri és a sárospataki gyűjtésből „beérkezett kézirati anyag terjedelemben megközelítette azt, amit Erdélyi János a Kisfaludy Társaság hírlapi felhívásaival az egész ország területén 1844-től 1848-ig, tehát négy esztendőn át összegyűjtött. Ezért a két gyűjtőszövetségnél a Kisfaludy Társaság minden apró pályadíját, összesen 675 koronát oda kellett a gyűjtőknek ítélni.” – írta Sebestyén Gyula a Társaságnak. Sebestyén Gy.: *Négy emlékirat...* Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 413.

¹⁰⁶ Uo., 401.

¹⁰⁷ Értesítő: 1915/16, 64.

A források azt sem tagadják, hogy a hiányosságok és gyűjtések nem várt kiterjedtsége mellett az anyagi problémáknak további oka, hogy „az alakuló gyűlésekkel felkeltett adakozókedv a második évi folytatásig már egészen lelohadt.”¹⁰⁸ Az esetleges folytatást a szalmaláng-lelkesedésen túlmutatóan azonban átszabta a nagypolitika is, hiszen bár az emlékiratok még a világháború első éveiben is „kedvező fogadtatásra találtak”, s a bennük kifejezett óhajok legnagyobb része a lehetőségekhez képest megvalósult,¹⁰⁹ „mind Sebestyén nagyvonalú tervei, mind Bán Aladár éves beszámolóí voltaképpen a csakhamar kitörő első világháború miatt váltak lehetetlenné.”¹¹⁰ A hadi helyzet súlyosbodásával párhuzamosan a vidéki gyűjtőmunka is lassan elhalt, elsősorban az általános nehézségek és a hadkötelesek bevonulásának következtében. Hiába volt az országos elsőség, a háború láthatóan megtörte a sárospataki gyűjtések lendületét is. A kollégiumi értesítők szerint az 1913/14-es tanévben összesen 29 pályamű született, mely az akadémia (12), a főgimnázium (6) és a tanítóképző (10) között oszlott meg,¹¹¹ ám az 1914/15-ös tanév során már csak 12 munkáról tudni (az akadémiáról öt, a főgimnáziumból három és a tanítóképzőből négy dolgozat érkezett be),¹¹² 1915/16-ban pedig ez a szám is ötre csökkent. A következő évekre ekkor már rendszerint ugyanazokat a pályatételeket írták ki, annyi különbséggel, hogy a szervezet megkezdte a katonadalok célzott gyűjtését is.¹¹³ 1917-re „csak kivételesen foglalkozik egy-egy vidéki gyűjtőszövetségünk néhány tagja a népköltés termékeinek megmentésével” – állapította meg apatikusan az országos beszámoló.¹¹⁴ Sárospatakon mindösszesen egy jogászhallgató, valamint két gimnazista háborús népdalgyűjtése érkezett be (és vált érdemessé összesen 40 K jutalomra).¹¹⁵ A következő évben összesen öt (gimnáziumi tanulóktól származó, jobbára szintén háborús népdalokat tartalmazó) dolgozat érkezett, bár bizakodásra adhatott okot a következő évre vonatkozó részletes pályázati kiírás.¹¹⁶ Ebből azonban – az általános összeomlás, a kiszámíthatatlan politikai- és hadi helyzet miatt – már végképp nem lehetett semmi, a háború után pedig nem indult újra a magyarországi munka.¹¹⁷

Összességében, egyáltalán nem nevezhetjük meddőnek sem a sárospataki Széchenyi Szövetség, sem pedig a FF Bodrog-parti csoportjának fáradozásait.

¹⁰⁸ Uo.: 398–402.

¹⁰⁹ Ethnographia 1915, 336–339. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 427.

¹¹⁰ Verebélyi K. szerk.: 1999, 7.

¹¹¹ Értesítő: 1913/14, 52.

¹¹² Értesítő: 1914/15, 45.

¹¹³ Értesítő: 1915/16, 63–64.

¹¹⁴ Ethnographia 1917, 152. Közli: Verebélyi K. szerk.: 1999, 431.

¹¹⁵ Értesítő: 1916/17, 50–51.

¹¹⁶ Értesítő: 1917/18, 110–112.

¹¹⁷ Honú J.: 1933, 77. A sárospataki gyűjtések ma az Adaléktárat gazdagítják: SRKTGy. Adaléktár. Segédlet az adaléktári anyaghoz: Deák I., Laczkó G., Misák M.: 2000.

Előbbiek tekintetében (részben) a mellékletként közölt táblázat, utóbbiakénál a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában és a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Adaléktárában őrzött dolgozatok tanúsítják mindezt. Bár a kísérletek a harmincas évek politikai radikalizmussal átitatott népi reformterveihez képest szolidak (Széchenyi Szövetség), vagy éppen teljesen politikamentesek (FF) voltak, mégis sok tekintetben előlegezték „a 30-as évek egyik legfontosabb falukutató műhelyének nevezhető”¹¹⁸ sárospataki faluszemináriumot. A Szövetség a szemináriumjellegű falumunka felismerésével, kiszállásaival és népkönyvtárával, a FF pedig a néprajzi gyűjtés mikéntjének kidolgozásával és gyűjtési útmutatójával hatott Újszászy Kálmán munkaközösségére, akik még 1941-ben, sőt 1947-ben sem feledkeztek meg a századelős pataki törekvésekről.¹¹⁹

Törekvések a világháború után: népművelés és cserkészzet

Az összeomlás után „viszonylag hamar felocsúdott az iskola.”¹²⁰ Az elűzött hadikötvények és tönkrement alapítványok következtében a kollégium átalált a szilárdabb gazdasági alapokat biztosító belső gazdálkodásra, a régi időkből már ismert önellátó modellhez. Az autarkia azonban csak a gazdálkodást hatotta át, a szellemi életet nem. A gazdag nyugati külkapcsolatokkal bíró intézmény nyitottsága nemcsak kifelé, hanem az országon belül is megnyilvánult, méghozzá erős belmissziós tevékenység formájában. S mivel a „skóla” szerepet kapott Klebelsberg Kunó kultuszminiszter elképzeléseiben, hamarosan komoly építkezések kezdődtek Sárospatakon. Itt jegyzendő meg, hogy bár a közeli határ erősen kidomborította az irredentizmus és a „kultúrfölény” kívánalmát, a két világháború között felépített Angol Internátus kifejezetten az „egyoldalú és az egész magyar életünket elárasztó német szellemi hatást ellensúlyozza” – emelte ki szó szerint a kollégium értesítője 1938-ban (!).¹²¹ A többnyire elitképzőnek tartott, jó angol-szász kapcsolatokkal bíró internátus működése mellett a húszas években megin-

¹¹⁸ Torkos V.: 1989, 92.

¹¹⁹ Petró László: Adalékok (SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1085.) és Újszászy Kálmán: A szeminárium (jövő) feladatai. (Adalékok a Sárospataki Főiskola Faluszemináriumának 1947. július 8-10. napjain Sárospatakon tartott találkozóához. SRKTGy, Fsz. Kt. 78.) A szeminárium-vezető a tudományos munkákhoz nélkülözhetetlen adatgyűjtés példajaként, egyben az ő munkásságuk egyik fontos forrásaként említi az FF „pataki és környéki népköltési gyűjtését.” Uo.

¹²⁰ Szentimrei M.: 1995, 183.

¹²¹ Értesítő: 1937/38, 14. Ugyanakkor a klebelsbergi neonacionalizmus a reformátussággal való összeférhetetlenségét hangsúlyozza: Tihanyi E.: 1989, 273. Az Angol Internátushoz részletesen: Kézi E.: 2004.

dult egyfajta „népi újjáéledés” is Patakon,¹²² bár hatását tekintve sem a népművelő előadások, sem a cserkészlet nem mérhető össze a későbbi faluszemináriumi (vagy épp a népfőiskolai) munkával. Sőt, Képes Géza a szocializmus éveit születtett verse épp ennek ellenkezőjéről tanúskodik: „Patak – a hírhedt húszas évek. / Ki e kisvárosba tévedt, / megtorpanva hátrahőköl / a megdermedett időtől.”¹²³ – írta az egykori pataki diák. A különböző (motiváltságú) narratívák ingoványában némi útmutató lehet a város és a kollégium korántsem konfliktusmentes viszonya, hiszen tagadhatatlan, hogy az alábbiakban tárgyalt kísérletek mindegyikét a „Szegények Iskolájához” kötődtek, nem a városvezetéshez.

Ugyanakkor a nagypolitikának is megvoltak az elképzelései a nép segítéséről. Az iskolán kívüli népműveléssel – ami a korszak jellegzetes oktatási formája volt – a „keresztény–konzervatív” kurzus ideológiájának szellemében igyekeztek egyes helyi vezetők a szegényebbek ismereteit bővíteni. A népművelési programokat mindig a megyei közigazgatási bizottságoknak mutatták be és a finanszírozás is a vármegye kötelessége volt. A program végrehajtásáról a népművelési titkár gondoskodott, aki „mind a gazdasági, mind a közigazgatási felügyelet tekintetében az alispánhoz tartozott.” Ám magukat az előadásokat általában már a helyi intelligencia vezette, akiket nyári tanfolyamokon készítettek fel a munkára. A jobbára a helyi kultúrházakban tartott előadások mindenekelőtt az analfabetizmus visszaszorítását célozták, ezen túljutva pedig ismeretterjesztő előadások, majd végül szakjellegű tanfolyamok jelentették a képzés – népfőiskola előtti – csúcspontját.¹²⁴ Érdekes adalék a húszas évek derekán éledező helyi kezdeményezésekhez egy nyári előadó-kiképző tanfolyam fennmaradt tervezete. Az 1926. július 5. és 25. között Sárospatakon tartott iskolán kívüli népművelési előadói tanfolyam programját vázlatosan közlő dokumentum többek között Czettler Jenő, Fodor Ferenc¹²⁵ és Bodor Antal¹²⁶ előadásáról is tanúskodik, ami figyelemreméltónak tekinthető, csakúgy, mint a helyi értelmiség aktív részvétele az ese-

¹²² Bilkay R., Laczkó G.: 2005, VII.

¹²³ „Az álomba hullt város”. Képes G.: 1989, 47.

¹²⁴ Orbán Sándor, szerk.: 1970, 137–139. Az iskolán kívüli népművelés végigkísérte a Horthy-korszakot; csak 1938/39-ben, Zemplénben 60 analfabéta-tanfolyamot tartottak. Uo., 156.

¹²⁵ Fodor Ferenc (1887–1962): geográfus, kartográfus-történész. 1910-ben a Budapesten bölcsész-doktorátust szerzett, 1920-tól Teleki Pál mellett adjunktus a budapesti közgazdasági egyetemen, 1940-től 1946-ig tankerületi főigazgató. Gazdasági, tájféldrajzi, vízrajzi, kartográfia-történeti tanulmányok és monográfiák szerzője, emellett Telekinek állandó munkatársa volt. MÉL

¹²⁶ Bodor Antal (1878–1955): gazdasági szakíró. A kolozsvári egyetemen jogi doktorátust szerzett, 1927-ben pedig a budapesti műegyetemen „Községfejlesztés” című tárgykeréből magántanári képesítést nyert. 1920-tól az Országos Faluszövetség főtitkára, majd igazgatója, 1935-től a Falukutató Intézet igazgatója lett, de több falu- és vidékfejlesztéssel foglalkozó folyóirat, sorozat szerkesztőjeként is ismertté vált. A reformkonzervatív falukutatás egyik „úttörője” volt a korszakban. MÉL

ményen.¹²⁷ Az előadások rendkívül változatos témakörökben folytak. Egészség-tani, helyismereti és jogi témájú ismertetések mellett gazdaságpolitikai, település-történeti, történelmi, népművelési előadások egyaránt elhangzottak, sőt még a népfőiskolák és a népkönyvtárak ügye is szóba került. Természetesen nem hiányozhattak a gazdasági ismereteket bővíteni igyekvő témák sem, ám a „szociális mozgalmak és a szocializmus” (ókori előzményektől indított) bemutatására, a falvak egyesületi életére, valamint szülőföld- és honismertetésre is szántak időt a szervezők.¹²⁸ Összességében, a tervezet a reformkonzervatív irány törekvéseit tükrözi, melyet egyszerre határozott meg a forradalmak tapasztalata (és azok határozott elutasítása), valamint bizonyos történeti jellegű kritika – például a 18. századi „színmagyar” területeket érintő német telepítéseket illetően. Mindez azonban majd csak a népiek nyomán artikulálódik a harmincas években aktuálpolitikai kérdéssé, a népművelés ugyanis elsősorban a – lehető legszélesebb értelemben vett – kulturális felemelkedést tűzte ki céljául; úgy, hogy terveit a közviszonyok átrendezése nélkül képzelte el megvalósítani.¹²⁹

A népművelésnél sokkal jelentősebb volt a cserkészzet szerepe úgy ország-szerte, mint Sárospatakon. A cserkészzet magyarországi megjelenése a világháborút megelőző négy-öt évre vezethető vissza. Az Egyesült Királyságból „importált”, Robert Smith Stephenson Baden Powell nevéhez köthető mozgalom létrejöttének és gyors elterjedésének okai némileg hasonlatosak a honi Széchenyi Szövetséghez (vagy akár az FF-hez), minthogy elsősorban a technikai-szellemi fejlődést emberi léptékkal követni képtelen, elméletközpontú tömegoktatás helyett kívánt egy természetorientált, gyakorlatias és egészséges testi-szellemi *nevelési* formát biztosítani a fiatalok számára. A cserkészzetnek Magyarországon korszakoként változó intenzitású, ám határozott nemzeti, keresztény–keresztényen szelleme volt, ami ugyanakkor egyes időkben nem zárta ki például a budapesti liberális polgárság fokozott részvételét (vagy éppen zsidó cserkészcsapatok létrehozását sem).

A református egyház – a katolikusokkal egyetemben – már a kezdeteknél fontos szerepet játszott, mondhatni kovásza volt az eleinte inkább kigúnyolt, mintsem elismert mozgalomnak. „A Budapesti Református Ifjúsági Egyesület, dr. Szilassy Aladár orvos kezdeményezésére, még 1910-ben létrehozta az első magyar cserkészcsapatot. Szilassy angliai tanulmányútján megismerkedett Baden-

¹²⁷ Fekete József, Móczár Miklós, Váradi József tanítóképző-intézeti tanárok, Snašel Ferenc nyugalmazott tanítóképző-intézeti igazgató, Gulyás József főgimnáziumi tanár, Trajtler Géza római katolikus elemi iskolai igazgató-tanító, Harsányi István teológiai tanár és Trócsányi József jogtanár részvételéről is tudni. (A tanfolyam vezetője Lázár Károly tanítóképző-intézeti tanár, helyettes igazgató volt.) Név nélkül: 1926. (A sárospataki iskolán kívüli népművelési előadói tanfolyam előadásainak vázlatai.)

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ Uo.

Powel módszereivel”¹³⁰ is, mindössze három évvel az angliai zászlóbontás után. A magyarországi cserkészet „őskorában”, a dualizmus utolsó éveiben a felekezeti még olyannyira fontos szerepet játszott a közéletben, hogy „megvoltak a feltételei egy önálló protestáns, illetve katolikus cserkészmozgalom és -szövetség kialakításának” is.¹³¹ Trianon után sem lazultak az egyházi kötelékek, sőt, „1921. június 7-én a Református Egyetemes Konvent elé került az Országos Református Tanáregyesület beadványa, amely a testüleg erős, jellemében szilárd, sokoldalú, természet iránt fogékony, tűrni tudó, áldozatra is kész magyar ifjúság nevelése érdekében a cserkészmozgalom konventi támogatását kérte.” Hogy mennyire sajátjának érezte a cserkészetet az épp ekkor belső átalakulását élő református egyház, jelzi, hogy az „evangéliumi szellemű» csapatok életéről a református egyházi sajtó rendszeresen a misszióügy rovatában számolt be.” Az egyes csapatok életében fellelhető felekezeti sajtóságok ugyanakkor (a nagytáborok alatti „Treuga Dei” ellenére) gyakorta születtek ellentéteket vezetői szinten, bár ennél fontosabb, hogy ezek az irányok idővel külön szervezetekbe tömörültek és saját sajtóval bírtak. A reformátusoknál mindez a kissé misztikus „Ichtüsz-cserkészetben” és a hasonló nevű folyóiratban öltött testet.¹³² Az őskeresztény halszimbólum után elnevezett Ichtüsz az 1929/30-as tanévben éppen a 134. Hegyaljai Erő cserkészcsapat rendezésében tartotta vándortiszti gyűlését, Sárospatakon.¹³³

Patakon 1931-ig, a faluszeminárium megalakulásáig öt cserkészcsapatról tudni: a református főiskola gimnáziumának Hegyaljai Erő, a teológiai akadémia Timótheus, a tanítóképző II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapatáról, valamint a református egyház Sztáray Mihály kiscserkészcsapatáról, illetve a Lórántffy Zsuzsanna leánycsapatról.¹³⁴ A csapatok történetéről Csorba Dezső faluszeminarista teológusnövendék egy kisebb monográfiát írt 1937-ben. Csorba munkáját – még a szemináriumi dolgozatokhoz képest is – meglepő alaposággal készítette el, a „meginterjűvölt” vezetők mellett felkutatta a vonatkozó sajtóanyagot (kollégiumi és tanítóképezdei értesítők, Sárospataki Ifjúsági Lapok) és a levéltári forrásokat is.¹³⁵ A pataki cserkészet születésénél fogva erős egyházi kötődéssel bírt, gyökerei pedig egészen a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség 1921-es tahi tá-

¹³⁰ Bodnár G.: 1989, 9.

¹³¹ Gergely F.: 1989, 23.

¹³² G. Szabó B.: 1993, 114–142. (Idézetek: Uo, 116–117.)

¹³³ Csorba Dezső: Adalékok a sárospataki iskolai cserkészcsapatok történetéhez, Sárospatak, 1940. SRKTY. Adattár. Fsz. Kt. 1058., 13.

¹³⁴ A 134. sz. »Hegyaljai Erő« cserkészcsapat tizenöt éves története. Szerk. Baksy Rezső, 9. Közli: Csorba, i. m. (SRKTY. Adattár. Fsz. Kt. 1058.) Baksy az 1937-es dátum ellenére később zárhatta le a kéziratát, mivel még az első bécsi döntést is le reagálta egynémely írás.

¹³⁵ Sajnos a Sztáray- és a Lórántffy-csapatról csak utalásszerűen informál a levelezést is mellékelő, kiváló dolgozat, mely a Hegyaljai Erő tizenöt éves történetét bemutató kis füzetet mellékletként közli.

boráig vezethetőek vissza. A diákszövetségnek már – egy évvel később lefektetett – alapszabályában is célkitűzései között szerepel a „diákoknak evangéliumi társadalmi munkába való beállítása”,¹³⁶ így nem meglepő, hogy ekkor határozták el a Sárospatakról Tahiba érkezők, hogy – a diákságot bevonva elképzeléseikbe – cserkészcsapatot alapítanak. Ebben a táborban az érettségi után épp útját kereső Újszászy Kálmán is megjelent, „akire nagy hatással voltak a pataki Teológiáról ott lévő résztvevők (Vincze Károly, Benke József, Szabó Zoltán, Zsíros József),”¹³⁷ olyannyira, hogy itt döntötte el tanulmányainak Sárospatakon való folytatását. Ugyanakkor Újszászynak már volt ekkor cserkészmúltja és gimnazista korában a Budapesti 1. számú Református Cserkészcsapat (BRKIE) cserkészeként többször részt vett táborozásokon is.¹³⁸

A hazatérő ifjak munkálkodásának nyomán a 134. Hegyaljai Erő 1921. szeptember havának eső felében vonult be „sok akadályt és előítéletet legyőzve” a pataki iskolába. A csapat 1928 és (legalábbis) 1937 közti parancsnokának, a Budapestről érkező Szabó Károlynak cserkészideálja illeszkedik az általánosan elfogadott Horthy-kori cserkészképbe, lévén a „krisztusibb ember és magyarabb magyar” lebegett szemei előtt. Történetük azonban közel sem volt problémáktól mentes. „A pataki diákok nagy része éppen azért legtöbbször ellenséges érzülettel van a cserkészzet iránt, mert a cserkészzet nem tűri a felületesen és csak kényszerből »jó« diákot, sem a bizonyos »pataki diákhagyományokat« tisztelő »gárdabeli« diáktípust” – utalt Szabó a pataki diákság jellegzetes szállásformájára. (A „gárdista” tanuló többedmagával magánszemélyeknél lakott kint a városban – az egy háznál lakók alkottak egy „gárdát”.) A szabadabb, diákosabb életformával szemben – a korhangulathoz igazodva – a 134. Hegyaljai Erő tagjait felelősségteljes kötelességtudásra nevelte önmagukkal, társadalmukkal és hazájukkal szemben.¹³⁹ Az öt alapító teológus: Vince Károly, Zsíros József, Benke József, valamint a faluszeminárium későbbi atyjai: Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán volt. Sokat elárul a kezdetekről, hogy az első toborzást Zsíros az óraközi szünetet felhasználva, egy padra felállva volt kénytelen megejteni. Mindazonáltal nem eredménytelenül, mivel szeptember 22-én megindulhatott a négy törzsből folyó munka; a törzsek a Sólyom, a Sirály, a Sas és a Turul nevet viselték. (Ezek a motívumok a

¹³⁶ Név nélkül, 1922, 3. (A Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség alapszabályai.) A szövetség folyóiratában ismertette a külföldi settlement-munkát, melynek megkezdése Magyarországon – a szerző szerint – „az egyházaknak, a társadalmi és komolyabb diákegyesületeknek halaszthatatlan kötelessége volna.” Bujáki P.: 1925, október, 15.

¹³⁷ Berecz Adrienn: Újszászy Kálmán és a sárospataki falumunkák (1921–1951). SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1818. 6–7.

¹³⁸ Harsányi I.: 1996, 494.

¹³⁹ Baksy R. szerk: 2–3. (SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1058.) A csapat húszas évekbeli iratanyaga a korszak erőteljes irredentizmusát tükrözi: SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 3507. (A 134. számú Hegyaljai Erő Cserkészcsapat iratanyagából.)

csapatjelvényeken és a csapatinduló szövegén is felfedezhetőek.) Bár a kezdeti lépésekhez korábban más csapatoknál már tevékenykedő tagokat is segítségül hívtak, a csapat első parancsnoka Vincze Károly helyi hittanhallgató lett, míg tanárnökül végül (egészen 1928-ig) Hallgató Sándort sikerült megnyerni.¹⁴⁰ „A csapat első és igazi parancsnoka Krisztus volt” – utalt a szervezet evangéliumi alapjaira a már a húszas évek elején Amerikába költöző parancsnok, míg Hallgató a rendszeres táborozást helyezte olyan kontextusba, miszerint az „egy szebb magyar jövőt építő munkatábor nekiindulása volt.” Ünnepeyes fogadalomtétel keretein belül 1922. március 15-én 19 cserkész és négy kiscserkész tett fogadalmat (illetve utóbbiak „ígéretet”). A patetikus pillanatok azonban szinte azonnal a – nem kevés humort tartogató – prózai hétköznapok követték. Így eshetett meg például, hogy szerény bázisuk fűtésére a Windischgraetz hercegi udvartól „Hegyaljai Ernő Úr” részére utaltak ki fát.¹⁴¹

Bár csábító feladat lenne a csapat(ok) működésének bemutatása, az alábbiakban csupán azokra a momentumokra szorítokozom, melyek valamilyen összefüggésbe hozhatóak a későbbi faluszemináriummal. Az 1921/22-es iskolai tanévben ilyennek tekinthetjük Újszászy dunavecsei tisztképzőtáborba való kiküldetését, ahol többedmagával „gyakorlati cserkészeti” kiképzést kapott. Az itt elsajátított szervezési, táborozási formákat nyilvánvalóan a faluszeminárium életében, vagy éppen az 1935-ös munkatábor mindennapjainak kialakításában is kamatoztatni lehetett.¹⁴² A következő évben ugyanő már rajparancsnokként vett részt a munkában, és ebből az évből van először információ sátoros táborozásról is. Ezek az esztendők a folyamatos fejlődés jegyében teltek, 1923/24-ben – az ott-hont kinőve – 70 fő tagságáról tudunk. Ekkor már „az őrsök, illetve a rajok a különböző iparágak [...] elsajátítását is megkezdték.” Sőt, a pataki cserkészcsapat „hálóját a nép egyszerű gyermekeire is kivetette, akik közül 12 elemi iskolás levante felvételével nagyobbította magát.” Mint megjegyezték, csapatuk „nem magáért küzd, hanem a nemzet újjáépítése a cél”, mely gondolat átszötte az 1926-os, megyeri nagytáborról készült, lírikus hangvételű beszámolót is.¹⁴³ A húszas évek közepére az eleinte még toborozni kényszerülő cserkészlet kiváltságossá vált a gimnáziumban. Palumbo Gyula közlése szerint ötvenfős osztályukból mindösszesen öt főt vettek fel, így a „kiváltságosok” büszkéek voltak helyzetükre és a

¹⁴⁰ Uo. Megemlítendő, hogy Újszászy őrsvezetőse idején segédőrsvezetője a későbbiekben sokat idézett Rác István volt. Huszár T.: 1996, 37.), Vincze Károly pedig később az amerikai független magyar református egyház főesperese lett és részt vállalt Patak amerikai kapcsolatainak kiépítésében is. Újszászy K.: 1996/b, 324.

¹⁴¹ Baksy R. szerk.: 4–5 és 16–17. (SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1058.)

¹⁴² A munkatáborhoz: Bartha Á.: 2010/b.

¹⁴³ SRKTGy. Adattár. Fsz.-Kt. 1058, 5–6. és Benke Kálmán csapattiszt táborzáró jelentése a 134. Hegyaljai Erő cserkészcsapat 1925/26-os tevékenységéről és a Nemzeti Nagytáborról. Uo. Melléklet.

cserkészettel járó külsőségekre (kalap, bot, nyakkendő, jelvény) is természetesen.¹⁴⁴ „Az alig négyéves csapat a főiskola legerősebb egyesületévé küzdötte fel magát,” mely 1925-ben már öregcserkész őrssel is bírt. Ők júniusban egyhetes tátrai mozgótáborral tették le névjegyüket a Felvidéken, bejárva többek között Kassát, Késmárkot és Krasznahorkát is. Az 1937-es visszaemlékezés szerint „legelső alkalom volt ez, hogy magyar csapat jár az elszakított területen és éppen patakiak voltak az elsők [...]. Vajha közel volna az idő, mikor »haza« mennénk a csodás Felvidékre.” – tette hozzá az irredenta hangvételű íromány (alighanem váteszi képességű) szerzője.¹⁴⁵ Újszász Kálmán – parancsnokként – nemcsak itt volt jelen, hanem a júliusi gödi nagytáboron is, ahol szintén táborparancsnoki rangban ténykedett, csakúgy, mint a már említett 1926-os, nagyhírű megyeri nagytáborban (ahol a patakiak két országos versenyt is megnyertek). Ugyanakkor egyre gyakrabban táboroztak Patak környékén is, leginkább a Hegyközben, mely régió a faluszeminárium egyik munkaterülete lett a harmincas évektől.¹⁴⁶

3. ábra. A 134. Hegyaljai Erő gödi nagytábor (1925. július 13–27).
Az álló sorban balról a negyedik Újszász Kálmán.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Palumbo Gy.: 1996, 539–540.

¹⁴⁵ A felvidéki túra egyik résztvevőjének, Benke Kálmánnak naplóját Benke György a Zempléni Múzsza hasábjain közzétette. A szórakoztató, olvasmányos irat a magyar cserkészcsapat kinti fogadtatására koncentrált, kiemelve például a felvidéki magyar zsidó cserkészcsapatok (!) ragaszkodását az anyaországiak felé. Benke Kálmán, Benke Gy.: 2004/ 2, 67–85.

¹⁴⁶ SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1058, 6–8.

¹⁴⁷ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Adattár. Fényképtár.

A húszas évek második felétől Újszászy célul tűzte ki „a befelé mindig jobban elmélyülő, kifelé mindig fegyelmezettebb cserkészmunkát, illetve cserkészéletet.” A befelé elmélyülő munkának azonban némiképp ellentmondanak a folyamatos táborozások, díszszemlék, dunántúli (balatoni, bakonyi) túrák – sőt, még az 1929-es angliai dzsemborira is eljutott néhány pataki ifjú. Az 1926/27-es tanévben a kereteit kinövő csapatban megkezdődött a szétválás; a teológusok és a gimnazisták külön őrsöt hoztak létre (ami előbbieket esetében magja lett a későbbi külön csapatnak), 1929/30-ra pedig az apród-, és a vízcserkészlet is bekerült a 110 főre duzzadt csapat munkásságába. Emellett, „az 1930 tavaszán alakult Zemplén vármegyei cserkészintéző bizottság Szabó Károly csapatparancsnokot megyei vezetőtízzé nevezte ki”, ami a patakiak növekvő ázsióját mutatja a megyei szervezetben. Ebben az évben – mely a szociológiai szeminárium létrejöttét megelőző utolsó év – „hat őrsi kirándulás volt a környék, főleg a nép megismerésére,” mely tevékenység a következő években is folytatódott (1931-ben például hegyközi mozgótáborral, ahol „néprajzi ismereteket is gyűjtöttek”).¹⁴⁸

A tanítóképző intézet cserkészcsapata „1922 tavaszán [...] alakult. Kardos Béla és Gérecz Lajos kezdeményezésére azok a fiúk, akik érezték magukban a felséges eszmék szükségességét, összegyűltek az I. osztály termében, megalapították, illetve megszervezték a csapatot.” Csapat szervező testületként megnyerték az Intézet tanártestületét, szervezőbizottsági taggá pedig később közülük Kovács Dezsőt, Csada Imrét és a már az FF, valamint a Széchenyi Szövetségben is aktív Hodossy Bélát. A csapat parancsnoka Sziemeiszter János, majd 1923-tól Blénessy János lett, aki „1923. március 15-én Karácsony Sándor kezébe [...] letétette a csapattal az első fogadalomtételt.”¹⁴⁹ Megemlítenéd, hogy a kezdetektől erős volt az összetartás (és természetesen a rivalizálás) a 134. Hegyaljai Erővel, amit közös fogadalomtételek, fogadások – például Faragó Ede országos főtítkáré – és sátorkölcsonzés is erősített (vagy említhető egy csapatok közti „harcszerű játék” is 1928 tavaszáról, melyről mindkét fél megemlékezett beszámolóiban – természetesen a saját perspektívájából).¹⁵⁰ Az 1929-ben leköszönő Sziemeisztert a tanítóképzőben épp hitoktatói megbízatást kapó¹⁵¹ Újszászy Kálmán követte (egészen 1935-ig), aki alig több mint egy év alatt sikerrel szanálta az időközben 400 P adósságot felhalmozó, szerény körülmények között működő csapat pénzügyi hátterét. Újszászy (folyamatosan fejlődő) tágasabb csapatotthont, „helyi motívumokkal díszített” úgynevezett „magyar szobát” alakított ki, valamint megvetette a csapat fényképgyűjteményének alapjait is. Tanítóképzős cserkészparancsnokként tudatosan, következetesen, jól szervezett munkával „a szociális gondolkodású ke-

¹⁴⁸ Baksy R. szerk: 8–12. (SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1058.)

¹⁴⁹ SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1058, 29–31.

¹⁵⁰ Uo., 38–42.

¹⁵¹ Nagy Antal M.: 2003, 23.

resztyén magyar élethez igyekezett mozgósítani a fiatalokat.” Alapelvei ekkor már határozottan előlegezik faluszemináriumi munkásságát, mivel a leendő falusi tanítók későbbi munkaterületének megismerését jelölte meg fő célkitűzésként.¹⁵² Az új erővel meginduló munkáramot azonban „sokan nem bírták, úgyhogy heten kiléptek a csapatból. Ugyanakkor azonban a cserkészélet vonzereje is megnövekedett, amennyiben 13-an jelentkeztek fölvetelre. A csapat tagjainak száma jelenleg 54” – értesít a rostálással egybekötött csapatgyarapodásról egy tudósítás, mely kitér arra is, hogy az országos mozgótáborozási versenyen második helyezést értek a pataki főiskolások.¹⁵³

A falvak megismerésének adekvát cserkész módszere az őrsi munka, ahol a természet, az ember és a falu megfigyelése együttesen érvényesült. A kirándulások egy része a környező falvakba történő, néprajzi célzatú kiszállás volt. Ilyenkor a diákok megadott szempontok szerint gyűjtést végeztek, megfigyeléseket elemeztek, majd az őrsi gyűlésen megbeszélték és feldolgozták az anyagot csapatgyűjtemény számára.¹⁵⁴ A tanítóképzősök egyébként – a gimnazistákhoz hasonlóan – már az első időkben megkezdték a kirándulásokat, táborozásokat; először csupán a környéken, majd 1925-től távolabbi vidékeken (pl.: Budapest) is. Ami tevékenységüket illeti, bár eleinte a tipikus cserkészfoglalatosságok (tábortűz, éneklés, ügyességi gyakorlatok, megfigyelések) domináltak, 1927-ben egy hegyközi kiránduláson már nyoma van a néprajzi érdeklődésnek, az 1930-as, első (tisza-dobi) nagytáborukkal kapcsolatban pedig „megerősödő magyarságukról” értekeztek a résztvevők. 1930/31-ben „a regös mozgalom eredeti visszhangjaképpen” a csapat „kezdeményezészámba menő” műsoros estélyt rendezett a szomszédos Hercegkút sváb lakosságának.¹⁵⁵

¹⁵² SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1818, 7.

¹⁵³ SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1058, 31–47. Újszászy egyik cserkésze, György Árpád később Amerikába kerülve „a legnagyobb magyar gyülekezet papja lett” és volt cserkészparancsnokával a hatvanas években újra felvette a kapcsolatot, majd segítette a professzor kinti 1965-ös előadókörútját. Kováts D.: 1996: 83.

¹⁵⁴ SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1818, 8–9.

¹⁵⁵ SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1058, 38–45. A regös cserkészet a harmincas évektől kezdett elterjedni. „A regösök kis csoportok, akik bejárnak egy-egy területet, főleg a falvakat, mindenütt tábortüzeket gyűjtanak a falu népe számára, játszanak a gyerekekkel és tanulmányozzák a falut. A regös cserkészet hivatása: visszatérve a népi gyökerekhez, magunkba szívni a falu kultúráját. A regös cserkészet egyik ága néprajzi gyűjtésekkel is foglalkozik. Egy másik szociográfiai szempontból dolgozza fel tanulmányait. Ezek már komoly tudományos tanulmányzámba mennek, és új utat jelölnek a magyarországi ifjúsági mozgalmakban.” Sik S.: 2002, 33. A patakiak 1931-es utalása ugyanakkor azért is figyelemreméltó, mert az országos szövetség az 1930-ban elkészült regös káté ellenére csak a harmincas évek közepén kezdett el komolyabban foglalkozni a „falucserkészettel”. Lásd: Morvay P.: 1989, 75–87 és Gergely F.: 1989, 218–221.

Megnyitás	Cserkészszellem	Gyakorlati cserkész- munka	Szórakozás	Besz- zárás
Ének Biblia Márk : XII. 1—9 Ima	<i>VIII. cs. törvény és a társadalom.</i>	<i>A „Hegyalja“.</i> 1. Mint földrajzi táj- egység. 2. Népe. 3. Települése. 4. Kul- turája 5. Ipara és mezőgazdasága. Zemplén vm. mono- gráfiája. Dr. Gulyás: Sárospatak monogr. Temesi Cs. könyv 239—42. (Irányelvül.)	<i>Most jöttem Erdélyből.</i> Daloskönyv 65. o. <i>Ipari munka.</i>	Ének Ima
Ének Biblia Lukács: X. 25—37 Ima	<i>IX. cs. törvény és a társadalom.</i>	<i>A „Hegyalja“.</i> Hegyei, vizei, várai és a hozzájuk fűződő történeti adatok. Zemplén vm. mono- gráfiája Dr. Gulyás: Sárospatak monogr.	<i>Angol himnusz.</i> Daloskönyv 47. o. <i>Játék.</i> 1. Fülbesugás. 2 Gyufaskatulya- verseny. Játékoskönyv.	Ének Ima
Ének Biblia Lukács: XIV. 15—24 Ima	<i>X. cs. törvény és a társadalom.</i>	<i>A „Bodrogekő“.</i> 1. Mint földrajzi táj- egység. 2. Népe. 3. Települése 4. Kul- turája. 5. Ipara és mezőgazdasága. Zemplén vm. mono- gráfiája Dr. Gulyás: Sárospatak monogr.	<i>Tiszán innen, Dundn túl.</i> 101 m. n. 52. o. <i>Ipari munka.</i>	Ének Ima

4. ábra. Részlet a harmadéves képzőcserkészek helyben végzett őrsi munkájából.¹⁵⁶

Az Adattárban fellelhető egy szociográfiai jellegű leírás is a II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapatától, egy (n)év nélkül, ceruzával írt *Beszámoló jelentés* formájában. A cserkészútborból „próbakirándulásra” küldött delikvens feladata Gyulaháza megfigyelése volt. Már indításában a szociográfia hangját ütötte meg a szerző, amikor is elsődleges feladatának a község tájolását tartotta. („Gyulaháza a Tisza bal partján, a tiszai gáttól 3 km-re épült...”) Majd a történeti háttérre tért át, ám figyelemreméltó módon nem vészett el a régiségben (mint később oly sok faluszeminarista), hanem a 20. századi községgé válástól kezdte részletesebben taglalni az eseményeket. Megtudjuk, hogy a háború utáni földreform mindösszesen 240 hold átírását jelentette, és hiába a „jó fekete föld”, a törlesztés itt is nehezen ment. Ráadásul „a mostani gazdasági válság lehetetlen helyzetbe hozta a gazdákat és a nincsteleneket. [...] Mi lesz ezen gazdák többszámú gyermekeivel?” – tette fel a költői kérdést szerzőnk.¹⁵⁷ A gazdasági nehézségek érzékeltetése mellett képet kapunk a „tösgyökeres magyar” lakosságról is, akik „nagyon büszkék

¹⁵⁶ Újszászy K.: 1933. (Itt: A Sárospataki Református Tanítóképző-intézet 234. sz. II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapatának öt éves munkarendje, 12.)

¹⁵⁷ Beszámoló jelentés. SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 2799.

arra, hogy a zsidóknak ez ideig nem sikerült befészkelődni”, de a község tudatosan épített utcaszerkezetét is hosszasan elemezte a névtelen szociográfus. A falunak komoly problémái – ahogyan a „nagy szociográfiákban” is olvashatjuk – a por, a sár, és az egészségtelen életmód. „Egy kis épületben 8, némelyikben 10 személy is lakik. Elképzelhetjük tehát, hogy milyen romboló hatással van ez a falu egészségére!” – fakadt ki a szerző, aki a rossz vízellátást, a kocszmázással összefüggő züllést is hangsúlyozta, mivel „ha ez a megkezdett tempó így tart tovább, akkor a falu jövő generációja teljesen degenerált lesz.”¹⁵⁸ Természetesen a község felekezetrája (többnyire katolikusok) sem maradhatott el, majd az iskolakérdést elemezte névtelen kutatónk. Sokatmondó – mégis tömör – összefoglalása szerint „a falu intelligenciája egy katolikus papból, egy tanítóból, egy tanítónőből és állítólag egy 4 középiskolát végzett baptista lelkészből áll.” A helyiek olvasási szokásait taglaló cserkészbeszámoló az információkat személyesen az érintettektől idézte, a gulyásokat is hasonlóképp „interjúzva” meg: „héthónapnyi munkával (néha nyolc is van) ad a falu minden marháért 8 liter búzát, 8 liter rozsot és 50 fillér készpénzt. Az öreg gulyást szintén megkérdeztem, de ő már 50 fillér helyett egy pengőt mondott. Íme, itt van egy példa a »gulyásbecsületek«.” – tette hozzá igen kritikusan a leendő tanító, majd a szegénységénél gyors számolást végezve megállapította: keresetük „havi 39-40 pengő. Ebből kell egy hat-héttagú családnak megélni.”¹⁵⁹ A szerző konzekvenciája szerint „a falu problémái: 1. a jelenlegi súlyos gazdasági válság; 2. nagy adó; 3. egy ártéri kút fúrása; 4. jó út építése; 5. egy igazi jó vezető férfiú.”¹⁶⁰ A jól szerkesztett, s mint láttuk, több tekintetben is a szociográfiák hangján megszólaló beszámoló „leletfelvétel” mellett „kiszállási tanácsokat” is adott, miszerint „legjobb a falusi emberhez hátizsák nélkül beállítani. Vigyázni kell a bemutatkozásra és a társalgásra”, amit óvatosan, időnként dicsérve kell folytatni, ügyelve a kérdésekre is. „Ha ez sikerült, akkor az egyszerű falusi bácsi kitarja elénk az egész »Én«-ét, minden örömét, büszkeségét; minden szenvedését és nyomorúságát.”¹⁶¹ Interjúztatónk nem titkolta ugyanakkor, hogy „sokszor kell hallgatnunk olyat, ami bennünket nem érdekel. Hallgassuk meg, s ne szakítsuk félbe a beszédet, hanem ilyenkor figyeljünk meg a szobát, az udvart és annak berendezését” – tette hozzá, alighanem időt állóan. Ami pedig kifejezetten a cserkészmunkát illeti: „regélés közben igen mélységes tapasztalatokat szerezhethünk a falu népéről, műveltségéről, egészségi állapotáról, bajairól, problémá-

¹⁵⁸ Uo. A község kulturális helyzete a húszas évek derekának hivatalos felmérése szerint is elég vigasztalan volt, amit jelez a komplett Kulturális intézmények rovat kitöltetlensége/kihúzása a kérdéssorban. NM. EA. Közigazgatási tájékoztató lap (továbbiakban: Ktj.) Gyulaháza.

¹⁵⁹ Beszámoló jelentés. SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 2799.

¹⁶⁰ Figyelemreméltó a községi jegyző bejegyzése, miszerint a „szükséges legelőterületek megszerzését” tartotta fő kívánalomnak. NM. EA. Ktj. Gyulaháza

¹⁶¹ Beszámoló jelentés. SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 2799.

iról, s ezeket megismerve az életben nem érhetnek bennünket oly nagy csalódások, mert már előtte tudjuk, hová megyünk. Ha ismerjük a bajt, orvosságot is találhatunk rá” – zárta (végül) optimista beszámolóját a szerző, aki ezekkel a gondolatokkal a faluszemináriumi hitvallást előlegezte, azzal az értelemszerű különbséggel, hogy nem lelkészként, hanem tanítóként kívánt majdan bekapcsolódni a falumunkába.¹⁶²

Az erősödő társadalmi érdeklődés domborodik ki Újszászy Kálmán a tanítóképzős cserkész munkáról írt mintegy hetvenoldalas dolgozatában is, mely bár már 1933-ban készült, egyedülálló forrásként konkrét munkarendet is tartalmaz. Véleménye szerint „minden alkalmat meg kell ragadnia a képzős cserkész munkának arra is, hogy úgy a falut, mint a tanyát (különösen akkor, ha ez utóbbi a környéken nagy számmal található) még mint képzősdiák megismerje.”¹⁶³ Ez a megismerési folyamat kifejezetten társadalmi indíttatású kell legyen, hiszen „társadalmi kérdés mindenhol van, ahol emberek vannak. A falunak, tudjuk, éppen úgy megvannak a maga sajátos társadalmi problémái, mint ahogy megvannak a gyárvárosoknak.” Újszászy hangsúlyozta annak szükségességét is, „hogy a képzőscserkésznek legalább a minimális olvasottsága meglegyen ebben az irányban és ami még ennél is szükségesebb, jó, ha a társadalmat különböző oldalról megvilágítva látja.”¹⁶⁴ Hogy egyfajta tendenciáról beszélhetünk, arról egy, a faluszeminárium előzményeként (1936/37-es dátuma miatt) szintén bajosan aposztrofálható, ám az összefüggéseket annál jobban érzékeltető értesítő tanúskodik. A Csorba által közölt szöveg szerint ekkor már ugyanis „tanítóképzős cserkészletünk egyik legértékesebb törekvése a tanyavilág és a közeli falvak népének megismerése és szolgálása.” Tehát a harmincas évek derekára az egyik fő cél a – szélesebb értelemben vett – falukutatás és a falumunka, akárcsak az ekkor már félévtizedes múlttal működő faluszeminárium esetében. (Az irat szerint a képzős cserkészek valóban folytattak – a szeminaristákkal tulajdonképpen párhuzamosan – ilyen tevékenységet a régióban.)¹⁶⁵ Végezetül meg kell említeni a tanítóképzős öregcser-

¹⁶² Uo.

¹⁶³ „A falunak, problémáinak, életének megbeszélési anyaggá való emelése, a hájkolások, kirándulások, mozgótáborozások, mindenekfelett azonban a regölés, állítandó ennek a nagyon fontos szempontnak szolgálatába.” Újszászy K.: 1933, 26.

¹⁶⁴ Uo. A munkarend szerint Weis István két könyvének (A mai magyar társadalom, A magyar falu) és Illyés Endre, A magyar ref. földművelő nép lelkivilága című művének olvasása és ismerete is a „képzőscserkész magánmunkája” közé tartozott. A Sárospataki Református Tanítóképző-intézet 234. sz. II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapatának ötéves munkarendje. A képzőscserkész őrsi-, csapat- és magánmunkája számára. Uo., 22. (A konzervatívoktól a marxizáló népiekig terjedő olvasólista ekkor (1933-ban) már a faluszeminárium nyitottságának egyik meghatározó tartópillére.)

¹⁶⁵ SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1058, 57–61.

készek körleveleit is, mely módszer a szeminárium bevett szokása lett a régi tagokkal való kapcsolattartásban.¹⁶⁶

A sikeres csapatok nyomán a húszas évek közepére már határozott igény mutatkozott egy öregcserkészcsapat szervezésére. „Az öregcserkészzet hazai »apostolai« Sík Sándor és Teleki Pál, valamint a nézeteiket osztók szűk, de igen lelkes tábora volt.” Teleki Pál szemei előtt egy mindennemű szélsőséget elutasító, „európai műveltségű, jellemes, fegyelmezett, a »hivatott« vezetők irányítását elfogadó és követő, a társadalmat példájával átalakító elit ifjúság (majdani társadalmi vezetők, értelmiségiek) felnevelésének szükségessége lebegett.”¹⁶⁷ A pataki öregcserkészzet mellett szót, hogy „az újabb lelkészi generációnak az is a haza és egyház iránti kötelességévé lett, hogy az ország, sőt a mai kor legnagyobb arányú, legmélyebb hatású ifjúsági mozgalmát ismerje, szeresse és abban részt is vegyen” – olvashatjuk az 1926/27-es kollégiumi értesítőben, mely egyben tudósít a 21 fővel és Szabó Zoltán vezetésével induló öregcserkészcsapat szárnybontogatásáról is.¹⁶⁸ Az Ifjúsági Közlöny beszámolója szerint „nyolc régi cserkész és 10–15 újonc szép programmal indult neki” a cserkészmunkának.¹⁶⁹ A csapat először – mintegy két évig – a Hegyaljai Erő kebelében működött, az országos szövetség csak 1928 októberében igazolta őket külön csapatként¹⁷⁰ (ám otthonuk egészen 1931-ig közös volt.¹⁷¹) Vagyoni helyzetük sem mondható az első időkben stabilnak, adományok segítségével tudtak csak hozzájutni több szükséges kellékhez. A csapat többek között a Széchenyi Szövetség korábbi tanárelnökétől, Dr. Szabó Sándor (ekkor már) nyugdíjas jogtanártól kapott egy kétpárevezős csónakot, melynek igen nagy hasznát vette a későbbiekben.¹⁷² Az 1927/28-as tanévben 25 taggal működött a pataki öregcserkészzet, feladatul tűzve ki a bibliatanulmányozást, a cserkésztszist-képzést és természetesen az aktív cserkészpedagógiát. Utóbbi munkásságuk gyümölcszeként jött létre a 763. Sztáray Mihály apródcserkészcsapat, Szabó Lajos vezetésével.¹⁷³ Az ő visszaemlékezései szerint: „mentünk nemcsak nyári, de téli táborozásokra is. Például az abaúji hegyek közötti, csudaszép, vadregényes Óhután tartottunk két télen át tábort, az ottani iskolában. Az egyik nyáron a pataki hegyek között, a Nyúlkúton táboroztunk, a másikon Erdőhorvátí határában.” Szabó beszámolója szerint kiscserkészei „valamennyien derék módon megállták a helyüket aztán; mint asztalosok, nyomdászok, kőművesek, fodrázók, hasznos tagjai lettek a magyar életnek.” Megemlítette továbbá, hogy a csa-

¹⁶⁶ SRKTGY. Adattár. Fsz. Kt. 3508.

¹⁶⁷ Gergely F.: 1989, 101.

¹⁶⁸ Értesítő: 1926/27, 75.

¹⁶⁹ Közli: SRKTGY. Adattár. Fsz. Kt. 1058, 9.

¹⁷⁰ Értesítő: 1928/29, 112–113.

¹⁷¹ SRKTGY. Adattár. Fsz. Kt. 1058, 6.

¹⁷² Értesítő: 1929/30, 133.

¹⁷³ SRKTGY. Adattár. Fsz. Kt. 1058, 10.

pat vezetésében segítségére volt Martin Miklós teológus és a parancsnokságban őt követő Palumbo Béla pedagógus-tanító. Szabó szerint „a csapat működött egészen addig, míg hazánkban meg nem szüntették a cserkészmozgalmat”¹⁷⁴ (vagyis 1948-ig).¹⁷⁵

A „Timótheusok”-nál – bár ők is szerveztek kirándulásokat (többek között Erdélybe), valamint készültek a cserkésztszti vizsgára – alapvető munkaterv volt a „falucserkésztel” bibliai alapokon való foglalkozás, amellet, hogy „az alacsonyabb szinten álló gyermekekkel” is tudatosan törődtek. A szociális érdeklődés és a pedagógiai program sajátos ötvözete volt az 1926 őszén meginduló iparostanonc-program, melynek értelmében iparostanonc református gyermekekből álló kiscserkészcsapatot szerveztek. Mindez azért is külön hangsúlyozandó, mert – a jobbára protestáns vezetők által pártolt – tanonccserkészlet mindig is viták középpontjában állt az országos szervezeten belül.¹⁷⁶ A patakiaké volt „a maga nemében az egész magyar cserkészmozgalmában az első, s a látogatást végző országos vezetőtszít elismerő nyilatkozata szerint sok dicséretet érdemlő kezdeményezés.”¹⁷⁷ Az iparosgyerekek bevonásával nem merült ki a csapat szociális érzékenysége, ám a két faluszeminarista (Bíró Sándor, majd Z. Elek Béla) vezette Pipacs örs által megvalósított „csibészcserkészlet”, vagyis a városban lézengő lelencyerekek megszervezése már a harmincas évek pataki törekvéseinek igen érdekes fejezete.¹⁷⁸ „Komoly feladat az ilyen csibészeket összeszedni. [...] Megszervezésük nemzetmentő, népnevelő munka. [...] [4] Pipacs munkájával a proletáriátus akkori szintje alá süllyedt pataki fiúk mentésének kezdeményezője, s iskolapéldája is” – fogalmazott Bíró Sándor 1985-ös visszaemlékezésében, az országos szövetség érdeklődését felkeltő kísérlettel kapcsolatban.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Szabó L.: 2000, 40.

¹⁷⁵ Bodnár G.: 1989, 118.

¹⁷⁶ G. Szabó B.: 1993, 129.

¹⁷⁷ Értesítő: 1926/27, 75.

¹⁷⁸ SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1058, 15–30. és Papp V.: 2008, 31, 52.

¹⁷⁹ Bíró Sándor: Pipacs örs, csibészek örse. Bíró Sándornak, a Pipacs örs vezetőjének visszaemlékezése. SRKTGy. Adaléktár. 2535.

5. ábra. Bíró Sándor és Z. Elek Béla a Pipacs őr „csibészeivel”.¹⁸⁰

Az 1927/28-as tanévben az apródcserkészlet megindulása mellett sátorozás, fogadalomtételek, vízitúra és egy („BP” budapesti látogatása előtt tisztelgő) fővárosi kirándulás is színesítette a teológusok programját. A vízitúrázásból nőtt ki a következő évben a vízcserkész őr, ezzel a lelkeszövendékeké lett a kerület egyetlen ilyen munkával foglalkozó csapata. A Timótheusok évről évre vízre szálltak, ám a kirándulások kalandjait, vízitáborait etnográfiai munka is kiegészítette. „A táborozási jelentés gazdag népmegfigyelési adat-, népdal-, s képanyagát az Országos Cserkészszövetség dicsérettel emelte ki.” A kirándulások, cserkészkerületi összejövetelek mellett a csapat Sárospatakon is igyekezett képviseltetni

¹⁸⁰ Uo.

magát a fontosabb rendezvényeken, részt vettek Klebelsberg Kunó kultuszminister fogadásán és az Ichtüs Szövetség már említett pataki konferenciáján is. A dokumentumok tanulsága szerint azonban a kirándulások és az „apródcserkészet” mellett a húszas évek második felében a csapat „profilja” mindenekelőtt a vízcserkészet volt, melyhez a Bodrog kiváló lehetőséget nyújtott (a teológusok Szegedig is le-leereszkedtek).¹⁸¹

Az eddigiek során igyekeztem jelezni a szemináriummal való kapcsolódási pontokat, ám talán célszerű a szellemiséget is röviden megvizsgálni. Zsiros József, a Teológiai Akadémia igazgatója szerint „emelőkar a cserkészmunka a lelkipásztori munkára készülők számára. [...] Önfegyelemre neveli az embert, ami szintén nagy jelentőségű.” Szabó Imre az öregcserkészet kettős – ige- és nemzet-szolgálati – jellegét emelte ki, míg Szabó Zoltán cserkészsparancsnok – a munkatábor példáján – arra figyelmeztetett, hogy „mint a pataki ifjúság életében folyamatosan hegy és völgy váltakozik, azt tapasztalhatom a cserkészmunkánál is, hogy, ha speciális munkára megmozdul a csapat, úgy abban nagyot tud alkotni, de ezt az állandó menetet nehéz megcsinálni.”¹⁸² A faluszeminárium is ilyen, speciális (szociológiai) foglalkozásnak indult, mely „állandó menetben”, húsz éven át működött. Azt is nehéz ma már vitatni, hogy a húszas évek végén meginduló „értelmiségi ifjúsági forrongás a cserkészetet is érintette. Különösen a protestáns csapatokat, amelyek már a 20-as évek elejétől kezdve részesei annak az útkeresésnek, amely a parasztság, a népi kultúra felé vezetett.”¹⁸³ S mindez nemcsak a cserkészsövetség belső hatalmi viszonyaiban keltett zavart, de visszahatva a szélesebb közéletre, hátszaga lett egyes népi irányultságú kezdeményezéseknek is (melyek a cserkészetből nőttek ki). A harmincas évekbeli Timótheus csapatnévsort vizsgálva, a középvezetői tisztségekben (őrs-, csoportvezető, titkár) jóformán csupa faluszeminarista névvel találkozhatunk.¹⁸⁴ Mindez nem meglepő, mivel egybehangzó visszaemlékezések szerint a faluszeminárium éppen ebből a cserkészcsoportból nőtt ki és az összefüggések, közös tagságok és kiszállások a későbbiek során sem szűntek meg. Egy 1934-es beszámoló szerint a faluba látogató „regösök: cserkészek és faluszeminaristák.”¹⁸⁵ A harmincas évek útkeresésében, összetett diákmozgalmaiban a fenti összefüggések természetesnek tekinthetőek, legfeljebb a falvakban lepődtek meg, ha a faluszeminarista a következő évben cserkészként, majd később, mint legátus tért vissza a községbe.

¹⁸¹ SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1058, 10–15.

¹⁸² Uo., 26–28.

¹⁸³ Gergely F.: 1989, 79.

¹⁸⁴ Baski István, Kalydy Miklós, Fűrjész István, Bíró Sándor, Z. Elek Béla, Ráduly Sándor, Kődöböcz József, Forró Zoltán, Dobos István, Csőri István, Istók Miklós és Szabó Imre is faluszeminarista volt. SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1058, 3–4. és A faluszeminárium munkanaplói. SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1874–1881.

¹⁸⁵ Közli: SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1058, 18.

Összegzés

„A melodáriumos könyvek, Erdélyi János népköltési gyűjtése, Deák Geyza szülőföldi munkássága, a Folklore Fellows munkája nem egymásból folyó vállalkozások. [...] Egymással nem közvetlenül, hanem az azonos gyökereken át vannak kapcsolatban. Egyébként mindegyik a saját korát, nemzedékét reprezentáló, annak gondjától, problémáitól meghatározott történeti képződmény” – olvashatjuk egy sárospataki konferencia korreferátumában¹⁸⁶ és a gondolatot ma már bátran kiegészíthetjük a Széchenyi Szövetség népművelő ténykedésével, valamint továbbvezethetjük a világháború utáni, gyökeresen megváltozott körülmények között újjászerveződő népkutatásra (mindenekelőtt a cserkészetre). A Trianon utáni pataki népiség kapcsán Szabó Zoltán professzort kell elsőként megemlégtünk, mivel a kollégium ekkor kijegecesedő fő profilja, az „arccal a falu felé” hitvallása az ő nevéhez fűződik. A Sárospatakon nem ismeretlen gondolatmenet lényege, hogy a városhiányos „csonka régióban” (tehát a vidék trianoni „történeti képződmény”-ében) a törpe- és kistalvakra kell a főiskolának koncentrálnia, mivel innen származik diákságának java – és ide is tér vissza, a falusi intelligencia tagjaként.¹⁸⁷ Kardinális kérdés tehát, hogy mennyire ismeri majdani munkaterületét egy leendő tanító, vagy lelkész. E felismerés nélkül valószínűleg a faluszeminarium sem jött volna létre. S bár később Szabó Teleki Pál köréhez kapcsolódva, 1938–1945 között kormánypárti országgyűlési képviselő volt, nem riadt meg a társadalomkritikus hangoktól sem. Az ő patronálásával, előszavával jelent meg 1932-ben a főiskola négy hallgatójának – köztük egy grófi származású fiatalnak – gyűjteményes kötete *Korán sötétedik* címmel, mely merész hangvétele miatt nagy hullámokat vert a kommunista behatásokat vizionáló és az állami források elapadásától tartó egyházi vezetésben.¹⁸⁸ Szabó Zoltánt ennek ellenére „horthysta” képviselő múltja miatt 1945-ben és 1946 elején többször letartóztatták, ám mivel Fekete Zsolt fedőnév alatt részt vett az ellenállási mozgalomban (amiről a Miniszterelnökség 1946. ápr. 2-án adott ki igazolást) az eljárást megszüntették ellene. A meghurcolt professzor a sárospataki teológia megszüntetése (1951) után visszavonult, majd 1952-től 1956-ig Ófehértón lelkészkedett. A forradalom leverése után visszakerült a tiszáninneri egyházkerületbe; Noszvajon lett lelkész, 1965-ben bekövetkezett haláláig.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Újszászy K.: 1996/a, 253.

¹⁸⁷ Benda K.: 1996, 32.

¹⁸⁸ Nagy I., gróf Haller G., Stéphan L., Kárász J.: 1932. Az ügy következménye egy hallgató távozása és Szabó fegyelmije lett. Dienes D.: 2002/2, 77–81. és Nagy Antal M.: 2003, 13–14. Ez utóbbi írás Újszászy szerepét is sejteti az antológia megjelenítésében.

¹⁸⁹ MÉL

Szabó Zoltán mellett a cserkészcsapatokban már a kezdetektől fogva jelentős szerepet játszott Újszászy Kálmán, a „faluszeminárium atyja”, aki Budapesten született 1902-ben, vidéki származású református szülők gyermekeként. Újszászy már gimnazista korában élénken érdeklődött a társadalmi kérdések iránt, a Galilei Körbe járó, zsidó származású osztálytársaival együtt örök élménye volt Ady temetése (illetve Ady költészete is). Mint már volt róla szó, érettségi után a Pro Christo Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség tahi táborában ismerkedett meg a pataki teológusokkal (többek közt Szabó Zoltánnal). Ezzel sorsa – mintegy hetven évre – összeforrt Patakkaal, bár látókörét hároméves peregrinálással (Glasgow, Basel, Athén) tágitotta. 1932-ben Debrecenben filozófiai doktorátust, 1939-ben Szegeden egyetemi magántanári képesítést nyert, miközben a pataki teológián a filozófiai–pedagógiai tanszéken tanított. 1931-től a Sárospatakon kibontakozó faluszeminárium, 1936-tól a népfőiskola egyik irányítója, 1944–1946 között a főiskola rektora volt. A népfőiskola 1948-ban – kényszerűen – megszűnt, a református intézmények közül a tanítóképzőt 1950-ben, a gimnáziumot 1952-ben államosították. 1951-ben megszüntették a teológiát is, a professzor azonban főkönyvtárosként kitartott Sárospatak mellett. Megélhette a Teológia Akadémia 1992-es újrainvítésát, ugyanebben az évben megkapta a Magyar Köztársaság Érdemrend Középkeresztjét is. 1994-ben, 92 éves korában hunyt el.¹⁹⁰ Újszászy személye köti össze a – több aspektusból egyébként is összetartozó – szálakat. A professzor a cserkészzet jótékony pedagógiai hatását továbbgondolva azt hangsúlyozta, hogy egy leendő tanító esetében nem az a fő kérdés, „hogyan fog tanítani, hanem az, hogy milyen lesz az a falu, vagy más közösség, amelynek a képe húsz–harminc esztendő múlva az ő munkájának nyomán fog kirajzolódni.” A fő cél, „hogyan ebben a faluban tisztább gyermekek, egészségesebb élet, nagyobb és magyarabb műveltség, erősebben megalapozott jólét és több esztétikum” legyen a tanító (de bátran hozzátehetjük: a lelkész) működésének következtében. Vagyis, mint az előbbieken láthattuk, a faluszeminárium „céltudatos nemzetnevelő program”-ja¹⁹¹ körvonalazódott a sárospataki cserkészcsapatoknál, már a húszas évek folyamán is.

¹⁹⁰ Balassa I. – Kováts D. – Szentimrei M. 1996, 13–25 (Újszászy Kálmán: Önéletrajzi írások.)

¹⁹¹ Újszászy K.: 1933, 17–18..

Irodalom

FORRÁSOK

SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYEI

- Adattár – az Adaléktár, a Kézirattár és a Fényképtár anyagai
 Levéltár – Levelezések
 Nagykönyvtár – a főiskola évkönyvei és értesítői

TISZÁNINENI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRA

A kollégium beírásai anyakönyve

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Az Országos Széchényi Szövetség iratai

NÉPRAJZI MÚZEUM ETNOLÓGIAI ADATTÁR

Közigazgatási tájékoztató lapok és az FF gyűjtése

IRODALOM

ASSMANN, JAN

- 2008 Idegenség az ókori Egyiptomban. In: Uő, Uralom és üdvösség: Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában. Budapest, Atlantisz, 263–293.

BALASSA IVÁN

- 2001 Pocsainé Eperjesi Eszter: Palágyi Deák Geyza 1871–1931. Honismeret, 29. évf. 5., 107.

BARTHA ÁKOS

- 2008 Az érem két oldala: hivatalos falukutatók – népi szociográfusok. Jászkunság, 51. évf. 3–4, 136–161.
 2010a Szaktudomány vagy szépirodalom? Szociográfia a Horthy-korszakban. Debreceni Disputa, 8. évf. 4, 48–54.
 2010b Magyarország első Nemzeti Munkatábora – a sárospataki diákok útépítése. Sárospataki Füzetek: a Sárospataki Református Teológiai Akadémia kiadványa, 14. évf. 4, 59–81.
 2011 Adalék a sárospataki faluszeminárium (1931–1951) felvidéki vonatkozásaihoz. Kapcsolatok az első bécsi döntéstől 1945-ig. In: Antos Balázs – Tamás Ágnes (szerk.): Szemelvények ötszáz év magyar történelméből. Szeged, 117–131.

BENDA KÁLMÁN

- 1996 Újszászy Kálmán köszöntése. In: Balassa Iván – Kováts Dániel – Szentimrei Mihály (szerk.): Újszászy Kálmán emlékkönyv. Széphalom 8. Budapest–Sárospatak, Szabad Tér, 591–592.

BENKE GYÖRGY

- 2004 Tátrai útinapló. 1925. Zempléni Múzsza, 4. évf. 2, 67–85.

BILKAY RUTH – LACZKÓ GABRIELLA

- 2002 Szupplikáció a Sárospataki Református Kollégiumban: 1945–1951. (Acta Patakina X.) Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei.
 2005 Faluszemináriumi kéziratok a Sárospataki Református Kollégium tudományos gyűjteményei adattárában. Acta Patakina XVII. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei.

BODNÁR GÁBOR

- 1989 A magyarországi cserkészlet története. Budapest, Püski

- BODOR ANTAL**
1935 A falukutatás vezérfonala. Budapest, Magyar Társaság Falukutató Intézete
- BOGNÁR BULCSU**
2009 A népi szociográfia nemzeti radikalizmusa: Erdei Ferenc, Féja Géza és Veres Péter társadalomszemléletének kapcsolódásairól. Szociológiai Szemle, 2009/2, 60–77.
- BORBÁNDI GYULA**
2000 A földkérdés tudósa (Szalay Zsigmond). In: Uő, Népiség és népiek. Esszék, tanulmányok, cikkek. Budapest, Püski, 237–238.
- BÖLÖNY JÓZSEF**
1992 Magyarország kormányai: 1848–1992. Budapest, Akadémiai
- BUJÁKI PÁL**
1925 A settlementekről. Diákvilág, 1925, október, 15.
- CZEGLE IMRE**
1981 A tudományok művelése a Kollégiumban 1849–1919 között. In: A Sárospataki Református Kollégium: tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. szerk. a Tiszáninneni Református Egyházkerület Elnöksége, Budapest, Református Zsinati Iroda, 202–229.
- CZETTLER JENŐ**
1913 A Széchenyi Szövetség falusi kiszállásai. Széchenyi, 1913, január, 67.
- DEÁK ISTVÁNNÉ, LACZKÓ GABRIELLA, MISÁK MARIANNA (szerk.)**
2000 Adaléktár: Dokumentumok a Sárospataki Református Kollégium Adattárában. Acta Patakina III. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei
- ERDÉLYI JÁNOS**
1961 Válogatott művei I. sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Lukácsy Sándor, Budapest, Szépirodalmi
- G. SZABÓ BOTOND**
1993 Cserkészlet és evangéliumi cserkészlet Magyarországon. In: Tenke Sándor (szerk.): Református Ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században: Tanulmányok, emlékezések és dokumentumok, különös tekintettel a Soli Deo Gloria Szövetség történetére. Budapest, Magyarországi Református Egyház, 114–142.
- GERGELY FERENC**
1989 A magyar cserkészlet története: 1910–1948. Budapest, Göncöl
- GOMBOS GYULA**
1990 A harmadik út. Budapest, Püski
- GRÓH GÁSPÁR**
2005 Népi? Irodalom? In: Sallai Éva (szerk.): „De mi a népiesség...”. Budapest, Kölcsey Intézet, 5–16.
- GULYÁS PÁL**
1911 Deák Geyza: A könyv és a könyv díszítése. Magyar Könyvszemle, 1911/4, 360–361.
- GYÁNI GÁBOR**
2010 Empíria, ideológia és tudomány Erdei Ferenc munkásságában. Szociológiai Szemle, 2010/4, 43–59.
- HARSÁNYI ISTVÁN**
1996 Portrévázlat Újszászy Kálmánról. In: Balassa Iván – Kováts Dániel – Szentimrei Mihály (szerk.): Újszászy Kálmán emlékkönyv. Széphalom 8. Budapest–Sárospatak, Szabad Tér, 493–504.
- HONTI JÁNOS**
1933 A Folklore Fellows száz kötete. Ethnographia 44:1–2, 76–77.

HUSZÁR TIBOR

- 1996 „A szociográfiai szemlélettel el lehet jutni a legmesszebb, csak a csúcsra nem!": Huszár Tibor beszélgetése Újszászy Kálmánnal. In: Balassa Iván – Kováts Dániel – Szentimrei Mihály (szerk.): Újszászy Kálmán emlékkönyv. Széphalom 8. Budapest–Sárospatak, Szabad Tér, 37–45.

IFJ. SZABÓ SÁNDOR

- 1914 A Széchenyi Szövetség és a háború. Sárospataki Ifjúsági Közlöny, 1914, szeptember, 10–12.

JÁNOSI ZOLTÁN

- 2005 A láthatatlan paradigma. A folklór és a népiség kapcsolatának történeti vázlata a magyar költészetben. In: Sallai Éva (szerk.): „De mi a népiesség...”. Budapest, Kölcsey Intézet, 2005, 43–92.

KERÉK MIHÁLY

- 1932 Az Országos Széchenyi Szövetség története, működése és hivatása. Budapest, Pátria

KÉPES GÉZA

- 1989 A pataki diák. Budapest, Kozmosz

KÉZI ERZSÉBET

- 2004 Egy megvalósult klebelsbergi koncepció: a sárospataki Angol Internátus. Budapest, Eötvös

KOMÁROMY SÁNDOR

- 1992 A XVIII. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények. Folklór és etnográfia 61. Debrecen, KLTE

KÓSA LÁSZLÓ

- Östörténet és magyar néprajzi kutatás a két világháború között: <http://www.tankonyvtar.hu>
(Letöltve: 2011-05-26)

KOVÁTS DÁNIEL

- 1996 Egy beszélgetés morzsái: Kováts Dániel följegyzései Újszászy Kálmán emlékezéséről. In: Balassa Iván – Kováts Dániel – Szentimrei Mihály (szerk.): Újszászy Kálmán emlékkönyv. Széphalom 8. Budapest–Sárospatak, Szabad Tér, 79–84.

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

- 1991 Sárospatak a magyar művelődés történetében. Sárospatak, Polgármesteri Hivatal – Református Kollégium

MARSCHALL FERENC

- 1935 A magyar ifjúság Széchenyi nyomdokán. Széchenyista Ifjúság, 1935/1–2, 1.

MÉL

- Magyar Életrajzi Lexikon. <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/index.html> (Letöltve: 2011-05-05)

MÓRICZ ZSIGMOND

- 1958 Riportok. Budapest. Szépirodalmi

MORVAY PÉTER

- 1989 A regöscserkészlet. In: Zombori István (szerk.): Magyar cserkészlet – világcserkészlet. Szeged, 75–87.

NAGY ANTAL MIHÁLY

- 2003 Újszászy Kálmán. Budapest, OPKM

NAGY ISTVÁN – GRÓF HALLER GÁBOR – STÉPHÁN LÁSZLÓ – KÁRÁSZ JÓZSEF

- 1932 Korán sötétedik: elbeszélés, karc, vers. Sárospatak, Kisfaludy

NÉV NÉLKÜL

- 1922 A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség alapszabályai. Budapest, Globus
1926 A sárospataki iskolán kívüli népművelési előadói tanfolyam előadásainak vázlatai, 1925–1926. Budapest

- 1922–1923 Országos Széchenyi–Szövetség évkönyve, 1921/1922. Budapest, Országos Széchenyi Szövetség
- ORBÁN SÁNDOR (SZERK.)
- 1970 Borsod–Abaúj–Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc, Borsod–Abaúj–Zemplén megye Tanácsa Végrehajtó Bizottsága
- PALUMBY GYULA
- 1996 Vallomás Újszászy „Kálmus Bátyám” születésének 90. évfordulóján. In: Balassa Iván – Kováts Dániel – Szentimrei Mihály (szerk.): Újszászy Kálmán emlékkönyv. Széphalom 8. Budapest–Sárospatak, Szabad Tér, 539–542.
- PAPP VILMOS
- 2008 Negyvenegy prédikátor. XX. századi magyar „gályarab”-prédikátorok I. saját kiadás.
- POCSAINÉ EPERJESI ESZTER
- 2001 Palágyi Deák Geyza: 1871–1931. Acta Patacina V. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei
- 2005 Falukutatás, helytörténet, néprajz. Zempléni Múzsza, 5. évf. 3, 99–101.
- SCHANDL KÁROLY
- 1935 Harmincéves kitarítás. Széchenyista Ifjúság, 1935/1–2, 3–4.
- SEBESTYÉN GYULA
- 1912 A Folklore Fellows Magyarországon. Budapesti Szemle, 152. köt. 430. sz., 143–147.
- SÍK SÁNDOR
- 2002 A cserkészlet. In: Arató László (szerk.): A cserkészlet. 90 éves a Magyar Cserkészszövetség. Sík Sándor, Teleki Pál, Arató László és más cserkészvezetők írásai. Budapest, Márton Áron, 7–53.
- SZABÓ LAJOS
- 2000 Utolsó szalmaszál. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközöség – Kazinczy Ferenc Társaság
- SZENTIMREI MIHÁLY
- 1995 A sárospataki Református Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása. Széphalom 7. 183–198.
- TIHANYI ENDRE
- 1989 Sárospatak mint kultúrközpont századunk második felében. Széphalom 2. 271–286.
- TORKOS VERONIKA
- 1989 A hivatalos falukutatás intézményei a két világháború között. Társadalomismeret, 7. köt. 3, 91–101.
- ÚJSZÁSZY KÁLMÁN
- 1933 A tanítóképzős cserkészmunka. Sárospatak, Kisfaludy
- 1936 A falu: útmutatás a falu tanulmányozásához. Sárospatak, Kisfaludy
- 1996a A falukutatás hagyományai Sárospatakon. In: Balassa Iván – Kováts Dániel – Szentimrei Mihály (szerk.): Újszászy Kálmán emlékkönyv. Széphalom 8. Budapest–Sárospatak, Szabad Tér, 252–255.
- 1996b A Hope College és Sárospatak. In: Balassa Iván – Kováts Dániel – Szentimrei Mihály (szerk.): Újszászy Kálmán emlékkönyv. Széphalom 8. Budapest–Sárospatak, Szabad Tér, 323–326.
- VENCZEL JÓZSEF
- 2008 A falukutatás módszerének vázlata. In: Uő, A falunkunk útján: válogatott írások. Orbán Balázs Közművelődési Egyesület, Székelyudvarhely, 30–59.

VEREBÉLYI KINCŐ (szerk.)

1999 Néphit szövegek: néphit szövegek a Folklore Fellows magyar osztályának gyűjtéséből. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság; MTA Néprajzi Kutatóintézet

VERES PÉTER

1986 Az Alföld parasztága. Budapest, Kossuth

Ákos Bartha

„...AND THE BUBBLE GOES UP...” THE TRADITION OF VILLAGE RESEARCH AT PATAK COLLEGE, BEFORE THE FOUNDATION OF THE VILLAGE SEMINAR

In the 1930s, sociological research in villages flourished in Hungary encouraged by economic, social, historical as well as ideological factors. One of the most important “village researcher” groups worked at Patak College, *Sárospatak* between 1931 and 1951. However, the College had older connections with the local farmer communities. The aim of this paper is to give a fresh interpretation of the roots, focused on various efforts made in the 20th century. After a short glance at the historical background, the essay will review the activities of *Széchenyi Szövetség* and *Folklore Fellows* in *Sárospatak* and explore the direct role of the local scout packs in the foundation of the Village Seminar.

Mellékletek

I. A Sárospataki Széchenyi Szövetség kiszállásai (1909–1914)

Helyszín	Időpont	Kiszálló, előadása	Kar	Szülő fogl.
Tarcal, Bodrogkeresztúr	1909/10	<i>Szabó Sándor</i>	jog (tanár)	-
Hajdúnánás, Hajdúszoboszló	1909/10	<i>Nagy Lajos</i>	teológia	földműves
Hajdúböszörmény, Büdszentmihály	1909/10	<i>Hubay Mihály</i>	teológia	földműves
Hajdúdorog	1909/10	<i>Fodor Pál</i>	jog	ügyvéd
Püspökladány	1909/10	<i>Barkassy Béla</i>	jog	-
Nádudvar	1909/10	<i>Idrányi Béla</i>	jog	lelkész
Hajdúhadház	1911. febr. 5.	<i>Szabó Sándor</i>	jog (tanár)	-
Nagyléta	1911. febr. 5.	<i>Idrányi Béla</i>	jog	lelkész
Biharnagybajom	1911. febr. 5.	<i>Keresztury Károly</i>	teológia	lelkész
Biharpüspöki	1911. febr. 5.	<i>Svingor Jenő</i>	jog	lelkész
Pele	1911. febr. 5.	<i>Kiss Kálmán</i>	jog	orvos
Nagyrát	1912	<i>Szabó Sándor</i>	jog (tanár)	-
Erendréd, Feketeardó	1912	<i>Bóna Aladár</i>	jog	vasutas
Ricse	1912	<i>Janka Péter</i>	teológia	tanító (özvegy)
Biharpüspöki	1912	<i>Svingor Jenő</i>	jog	lelkész
Vámospércs	1912	<i>Antal János</i>	jog	földműves
Vámospércs, Feketeardó	1912	<i>Gaál István</i>	teológia	állami tisztviselő
Ujcsanáros, Nagyrát	1912	<i>Gesztyeli Nagy László</i> „Társadalmi eszmékről és a nép boldogítására hivatott intézményekről”	jog	lelkész
Tiszabüd	1913. jan. 7.	<i>Szalontay Ferenc</i>	teológia	-
Sátori	1913	<i>Barth Ernő</i>	jog	magánzó
Szamosújlak	1913. 03. 15.	<i>Hubay László</i>	jog	állami tv.
Feketeardó	1914. 02. 15.	<i>Gaál István</i> - „Szociális kérdések és intézmények”	teológia	állami tv.
Gáva	1914. 03. 01.	<i>Gesztyeli Nagy László</i> „Szociális kérdések és intézmények”	jog	lelkész
Nyírbátor	1914.03.01.	<i>Gaál István</i> – „Szociális kérdések és intézmények”	teológia	állami tv.
Egyek	1914. 03. 08.	<i>Homonnai Zoltán</i> „Szociális kérdések és intézmények”	jog	állami tv.
Kemecse	1914. 03. 15.	<i>Stunda István</i> „Tagosítás”	teológia	földműves

Kisgejőc	1914. 03. 08.	G. Nagy László - „A szövetkezetek és gazdakörök fontossága, főleg a kivándorlás elleni akcióban”	jog	lelkész
Bodrogkeresztúr	1914. 03. 29.	(1.) Hodosy Béla és (2.) G. Nagy László „A szociális kérdések fontossága és a tömörülés szükségessége” és „Alkotmányjogi ismeretek”	(1.) tanító- képző inté- zeti igazgató (2.) jog	lelkész
Abaújszántó	1914. 06. 01.	Palásthy Barna „Tárogatókós műsor a Gazdakör hangversenyén”	jog	erdőtanácsos

Forrás: Értesítő: 1909/10–1914/15, Széchenyi: 1912, december, 53. és Uo: 1914, január, 32. és a Sárospataki Református Akadémia bírási anyakönyve. TIREL. K.o. II. 5. alapján végzett saját összevetés. (Bár, az anyakönyvek szerint a főiskolát 1911/12-ben két Nagy László is elkezdte, vélhetően itt is Gesztelyi Nagy Lászlóról van szó, így az ő adatait tüntettem fel.)

II. Szemelvény a 234. sz. II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapat
ötéves munkarendjéből

AZ V. ÉVES KÉPZŐCSERKÉSZ ŐRSIMUNKÁJA.

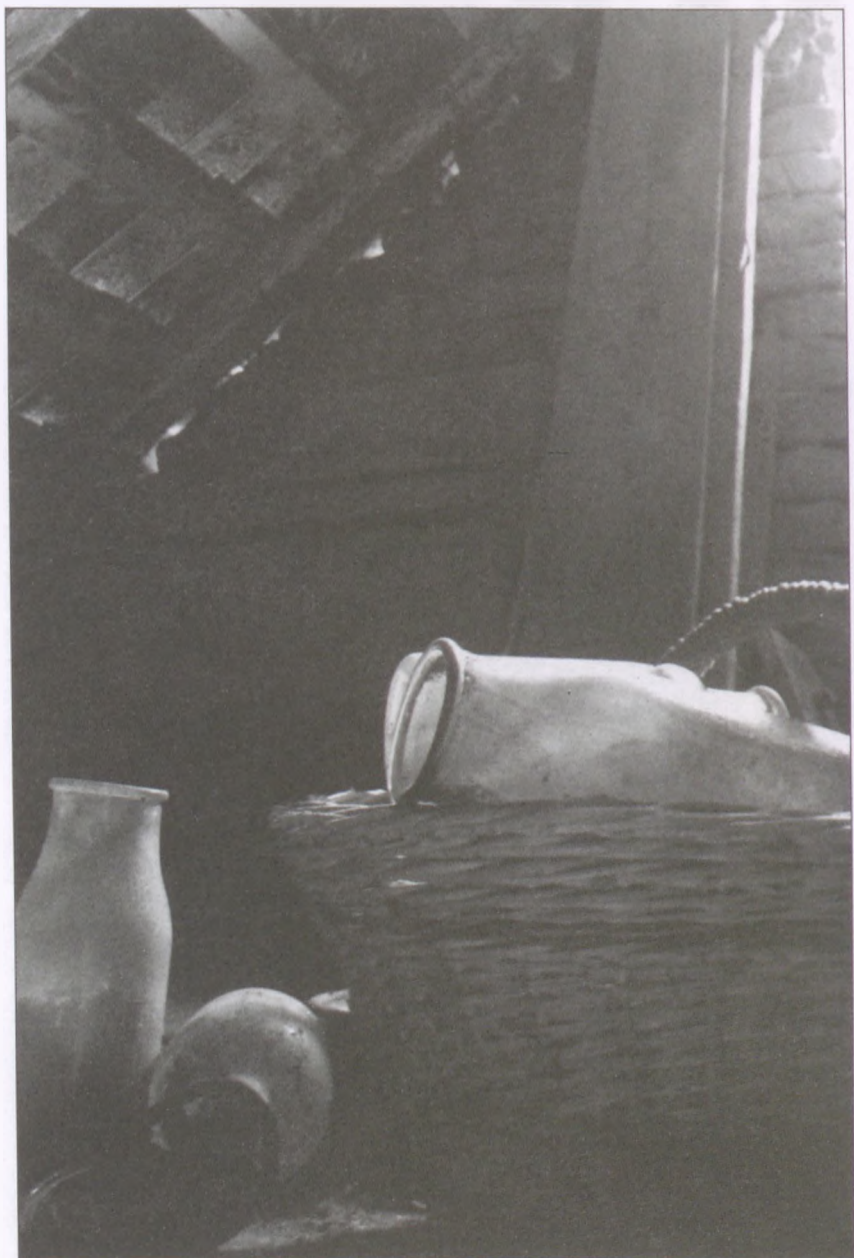
a) Az otthonban. (18 gyűlés.)

Megnyitás	Cserkészszellem	Gyakorlati cserkész- munka	Szórakozás	Beszé- lés
Ének Biblia Róma: V. 1—11 Ima	<i>I. cs. törvény és a magyar falu</i>	<i>A regölés. Jelentő- sége magyar és kép- zés szempontból.</i> Karácsony: Regős káté	<i>Azt hittem, hogy nem kellek katondnak ...</i> 101 m. n. 8. o. <i>Jdték</i> Lovélrablás. Nevető szekendő. K. I. E. Játékoskönyv.	Ének Ima
Ének Biblia Róma: VII. 14—25 Ima	<i>II. cs. törvény és a magyar falu</i>	<i>A regölés. Gyakor- lati tanácsok.</i> Karácsony: Regős káté.	<i>Kutyám lába.</i> 101 m. n. 7. o. <i>Ipari munka.</i>	Ének Ima
Ének Biblia Róma VIII. 1—9 Ima	<i>III. cs. törvény és a magyar falu</i>	<i>Egészség, betegség.</i> <i>Jelentőségük az egyén és a köz szem- pontjából. Népszep- porodás.</i> Batis: Egészséges étel 4. o.	<i>Cigányirató.</i> 101 m. n. 8. o. <i>Gyermekjáték.</i> Kakasviadal. Tóth- Lásár: Szántás-Vetés III. 117. o.	Ének Ima
Ének Biblia Róma: VIII. 31—39 Ima	<i>IV. cs. törvény és a magyar falu</i>	<i>A fajfenntartás egészségügye.</i> Batis: Egészséges étel 127. o.	<i>Sej, besoroztak ...</i> 101 m. n. 46. o. <i>Ipari munka.</i>	Ének Ima
Ének Biblia Róma: XIV. 7—13 Ima	<i>V. cs. törvény és a magyar falu</i>	<i>A férfi és a nő.</i> <i>Nemibetegségek.</i> Batis: Egészséges étel 131. o.	<i>Áll a hajó ...</i> 101 m. n. 21. o. <i>Jdték</i> Tűbefűzés Mosoly verseny. K. I. E. Játékoskönyv.	Ének Ima
Ének Biblia I. Kor.: I. 18—31 Ima	<i>VI. cs. törvény és a magyar falu</i>	<i>Országos gazdasági ismeretek.</i> Temesi: Cs. könyv 230. o. Statisztikai szekönyv.	<i>Kiment a ház ...</i> 101 m. n. 24. o. <i>Ipari munka.</i>	Ének Ima
Ének Biblia I. Kor.: VI. 18—20 Ima	<i>VII. cs. törvény és a magyar falu</i>	<i>Országos néprajzi ismeretek.</i> Temesi: Cs. könyv 241. o. Karácsony Regős káté	<i>Elmegyek, elmegyek.</i> 101 m. n. 40. o. <i>Gyermekjáték.</i> Kakasviadal. Tóth- Lásár: Szántás-Vetés IV. 295. o.	Ének Ima
Ének Biblia I. Kor.: XIII. 1—8 Ima	<i>VIII. cs. törvény és a magyar falu</i>	<i>Országos társadalmi ismeretek.</i> Temesi Cs. könyv 242. o. Statisztikai szekönyv.	<i>Szánt a babám ...</i> 101 m. n. 111. o. <i>Ipari munka</i>	Ének Ima

Forrás: *A Sárospataki Református Tanítóképző-intézet 234. sz.*
II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapatának ötéves munkarendje. (ÚJSZÁSZY K.: 1933, 18—19.)

Szatmárseke, fejsás temető. Szatmárseke, 2012.

Várasfenes tájbázpadlásának kincsei. Várasfenes, 2010.

A parasztságról alkotott sztereotípiák a 19. század második felében

CSÍKI TAMÁS

I. A népies nemzetkarakter alakulása

Az utóbbi évtizedekben az etnikai-nemzeti sztereotípiák történeti kutatása számottevően gyarapodott, társadalmi tartalmaik vizsgálatára azonban kisebb hangsúly esett.¹ Ily módon az egymásról alkotott/konstruált etnikai képek, illetve a nemzet folytonosan változó társadalmi meghatározottságának, rendek, hivatások vagy osztályok szerinti tagolásának kontextusai sem érvényesültek.² S ez nem csupán az ábrázolás módszereinek, a sztereotípiák-képződés mechanizmusainak elemzését, hanem az e mögött meghúzódó, a társadalom átalakítására irányuló elképzelések rekonstruálását is nehezítette.

Másfelől a különböző társadalomtudományok, az etnográfia, a szociológia, a szociográfia és a történettudomány időről időre kísérletet tett a parasztság fogalmi meghatározására és karakterének leírására. S bár ezek nemritkán társadalmi programok és ideológiák legalizációját szolgálták, sőt a sztereotípiák-képzéshez is hozzájárultak, e társadalmi csoport homogenitását feltételezték, s az imagológia szempontjait sem vették figyelembe.

A mondottakból következően nem elégedhetünk meg a parasztságról készült (sokszor önmagában színes és szórakoztató) leírások idézésével. Utalnunk kell a szerzőkre, „tapasztalataik” forrásaira, a megjelenítés vagy a jellemzés közegére és technikájára, ami a paraszti karakter, egyszersmind a sztereotípiák struktúrájának létrejöttéről tájékoztat. Ennek egyik szintje feltehetően az interperszonális kapcsolatok, illetve a közvetlen megfigyelések alapján konstruálódott, így azt a lokális változatok sokasága színezte, funkciója pedig az elfogadás és az elutasítás, az együttműködés és az elkülönülés kulturális-szimbolikus kifejezése és megerősítése lehetett.³ A sztereotípiák egy másik, absztraháltabb szintje a parasztságot a történeti múlt, a nemzet, valamint a népfajok (nemzetiségek) egymással összefüggő

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Farber, M.: 1973, 410.

³ Vö. Vári A.: 2006, 89–90, 120.

viszonylataiban helyezte el, ami társadalom- vagy nemzetépítő programok, elképzelések kifejtéséhez kínált érveket.

Tanulmányunkban a 19. század második felét vizsgáljuk, szükséges azonban egy pillantást a reformkor jobbágyságára vetnünk. A Magyar Gazdasági Egyesület 1845-ben írt ki pályázatot a robot és a dézsma jellemre gyakorolt hatásairól, amit a filozófiai és történeti munkákat író Hetényi János, Ekel református lelkésze a következőképpen fogalmazott meg:

Az úrbérnek a jobbágyra áradott kárai részint szellemiek, részint anyagiak. Elsők a férfias ésszt kifejteni nem elegendők, s erkölcsrontók, az utóbbiak pedig ipart-ölők, és ötet anyagi jólétre eljutni nem engedők. Az úrbér alatt tehát a jobbágy értelme, úgy mint kellene, önselekvőségre ki nem fejlődhetik, és így ő ezen kényszerítő rendszer alatt mindenkor kiskorú marad. Észjelleme szolgál leendő, és olyan, mely irtózik minden újítás- és haladástól, jobbra s helyesebbre töréstől. Hozzászokik ahhoz, hogy parancsoljanak neki, mint a gyermeknek, mert különben magától mihez sem kezd. Így elméje elveszti rugékonyságát, és olyan tompa, feszes marad, mint a teste. De főleg erkölcsi szenvednek, és erkölcsi hibái között kitűnő a henyesség. Munkásság akkor ébred benne, midőn hasznot remél, de mivel a paraszt munkái igen rosszul jutalmaztatnak, és ő véres veritékével is csak kevésre mehet honunkban, megkedveli a dologtalanságot, mely más erkölcsi gonoszt szül benne [...], vagyis csalás, lopás, bosszú és irigységre hajlandó, de fogékony a zendületre is, mert urai nemritkán irgalmatlanok, s benne az elégtelenség és konokság szellemét táplálják. Ilyen levén a jobbágy erkölcsi jelleme, benne az emberi méltóság érzete föl nem ébredhet.⁴

A reformkori liberális nemesség és értelmiség jól ismert argumentációja fogalmazódik meg, mely az indolentiát, a szellemi és fizikai „renyhéséget”, a közönyt és a hanyagságot, mint a paraszti karakter évszázadok óta konstans alaptónusát emeli ki, s amely ezáltal a feudális terhek felszámolását és a jobbágyok felvilágosítását kívánta alátámasztani.

Ne gondoljuk azonban, hogy a jobbágyfelszabadítás a paraszti karaktert egy csapásra megváltoztatta volna. Idézzük először az 1850-es években már csaknem 10 ezer előfizetővel rendelkező, a közművelődést szolgáló Vasárnapi Újság levelezőjét, Szemrekovszky György gazdatisztet, aki a *Paraszt és a műveltség* c., 1857-ben megjelent cikkében a *paraszt néposztály* meghatározására tesz kísérletet:

A paraszt név alatt általában értem a szellemi és értelmi képzettség nélküli egyéneket – mintegy ellentétét a valódi nemesnek – szorosabb értelemben közönségesen értjük alatta azon tanulatlan néposztályt, mely kevés vagy semmi anyagi vagyon mellett, leginkább földművelési vagy más legegyszerűbb kézi munkával keresi élelmét.⁵

E definíció a felvilágosodás és a romantika szellemi hagyományát adaptáló agrárértelmiség attitűdjét fejezi ki, mely gyakorlati programként a parasztság gazdasági ismereteinek bővítését tűzte célul. Továbbá a parasztság analitikus rendi-

⁴ Hetényi J.: 1845, 49–50, 69, Vörös A.: 1966, 163–165.

⁵ Vasárnapi Újság 1857. június 7.

szerkezeti meghatározásának absztrahálódását jelzi, ami immár társadalmi minőség kifejezésére szolgál. A parasztságra ily módon a földműves munka, esetleg a legegyszerűbb kézműves munka és az anyagi vagyon hiánya jellemző, másfelől a szellemi alávetettség, ami az ugyancsak absztrahálódó, rendi tartalmát elvesztő nemesi kvalitásokkal (a „tanultak kultúrájával”) szembeállítva válik még hangsúlyosabbá.⁶

Ebből, a jobbágyvilág felbomlásához köthető kiindulópontból különböző utak ágaztak szét, melyek az előbbieknél plasztikusabb és egymástól eltérő karakterképeket hoztak létre. Idézzük először Gyulafy Imre *Utazási jegyzetek a mezőgazdaság köréből* c., 1853-ban publikált beszámolóját:

Ha átnézzük a Gazdasági Lapokban megjelent utazási leírásokat, úgy találjuk, hogy azok leginkább a termékenyebb vidékeket tüntetik az olvasó elé, a kevésbé termékeny vagy kietlen vidékek alig méltatnak figyelemre – ami nem csoda, miután mindenki örömebb utazik szép vidékeken és kényelmes tölteken, mint döcögős, sáros, a hegyekből lerohanó vizek által kiödrözött, s csak fontolva haladást engedő utakon, természetlen tájakon...

Lehetetlen leírni azt a szeretet, mellyel az itteni pór nép a pálinka iránt viseltetik: a szópós gyerekeknek ezt adnak tej helyett, ezt issza koporsóba jutásáig – és ezt a minden helységben létező izraeli magyarnak jól ki tudja a maga számára zsákmányolni [...] Miután Varannótól Sztopkóig egyetlen egy oly kocsmá sincs, melybe tisztasághoz szokott ember belépni kívánkozna, és bennök semmi egyéb nincs büdös pálinkánál, igyekeztem felhasználni párnói gazdám utasítását, s felkerestem a grófi udvart, és az abban lakó haszonbérlelőhöz magamat beszállásoltam.

Varannón túl az út mindinkább rosszabbul, csak erdős, kietlen és sovány helyekkel lehet találkozni [...], a nép többnyire fából rovott házakban lakik, és kevés kivétellel együtt marháikkal, noha már erre az is mentül kevesebb találtak. Ökreik aprók és erőtelnek, maguk az emberek egész kinézésükkel elárulják a nyomort, melyben szenvednek és a rossz levegőt, melyet házukban szívnak [...] Sztopkótól elindulva felmentem a határszéli utolsó faluig, ki borzalmas utazást akar élvezni, csak ide menjen. Látja e népet a maga tűzhelyénél nyomorogni, s tunya, mondhatnám henyelés mellett piszokban fetrengeni. Több pór lakban voltam, álljon itt leírása egynek. Az épület fából van összeróva, közei sárral, itt-ott trágyával bedugtatva, fedele szalma, padlása hasgatott fa, belül ritkán kimeszelve. Van benne egy tüzelő hely, mert fában bőségük van, ezt körül ülik a család apróbb tagjai, kik minden háznál számosan vannak, fekete földhöz hasonló szennyes ruhákban [...] Míg az úrbériség fennállott, e nép szorgalmasabb volt, mert földesurai e tekintetben is gondoskodtak róluk, gróf Barkóczy óméltósága itteni nagybirtokaiban valódi atyja volt e népek.⁷

A szerzőről semmilyen információnk sincs, nyilvánvaló azonban, hogy a konzervatív vagy a „fontolva haladás” reformkori programját megfogalmazó újkonzervatív arisztokrácia értékrendjét követő és az úrbéri korszakra nosztalgiaival tekintő birtokos nemesség képviselője. Aki utazása tapasztalataiból elsősorban az arisztokrata nagybirtokok rendezettségét, a majorsági épületek tisztaságát emeli ki, és az agarasztársaságokról ír bensőségesen. Ezzel szemben a *pór nép*, melynek

⁶ Burke, P.: 1991, 23.

⁷ Gazdasági Lapok 1853. február 20.

jellemzésére a kies táj és az életmód komor színei szolgálnak, a maga civilizálatlanságában, barbárságában, az ősi természeti kiszolgáltatottságában és nyomorában jelenik meg, már-már az egzotikum benyomását keltve. Az etnikai vonásoknak e karakterben másodlagos szerepe van (a szerző az északi határ felé közeledve mellékesen utal a tót népességre), a merev tudati elkülönülés, amelyet az utazó a térbeli-fizikai elkülönüléssel erősít meg, a hagyományos rendi vonalak mentén történik. S ez egészül ki a patriarchális hierarchia nyíltan megfogalmazott eszményével, ami a helyi földesúr atyai gondoskodásában ölt testet.

Utazzunk tovább az ország északkeleti régiójában, s idézzük Török Sándor *Általános nézetek a Felföldről* c., 1858-ban ugyancsak a Gazdasági Lapokban megjelent írását:

Nem szeretném, ha magasztosabb szellemi érzelem hiányában oda süllyednénk, hová a tisztán materialis gazdaság mámorában már több népek sodortattak [...] Rendezettebb gazdaságok csak kivételként tűnnek elő, mindenütt a régi nomád szokásokkal találkozunk, főleg a köznépnél, melynek fogalma a három nyomásos rendszeren túl nem terjed [...] A kisbirtokos és a volt-jobbágy mindenütt egyforma. E hon lakóinak a pásztor élethez való hajlama, nomád eredetének legnagyobb bizonyossága. Az ázsiai régi szokások, úgy látszik, kűrthatatlanok, mert ezek keleti henyeségünknek hízelegnek. Igen kevés fáradságba kerül reggel a marhát kiverni a legelőre, és este bezárni azt az istállóba.⁸

Ez a meghatározás a romantikus nemzeti és népi történet nem új keletű kapcsolatát, illetve a nemzeti és népi karakter egymáshoz közeledését illusztrálja. Ehhez persze az utóbbit meg kellett szabadítani az imént látott, a „közvetlen” tapasztalat által nyert sötét tónusaitól. A gazdálkodás „ázsiai szabása” (amely a reformkori etnográfiai leírásokban is többször megjelenik⁹) és a köznép keleti indolentiája pedig – feltételezve, hogy ezek a történeti múltban gyökereznek – az idegen (nyugati vagy szláv) hatásoktól mentes, autochton nemzeti fejlődés tézisént igazolták.¹⁰

A nemzeti és népi jellem közelítéséhez és absztrahálódásához a pusztai élet közkedvelt toposza kínált további lehetőséget. Ezt a Vasárnapi Újság *Hazai tájleírások és népműveletek* rovatában 1859 végén megjelent útirajz a következőképpen szemlélteti:

Magyarország közepébe vezetjük az olvasót. Egy beláthatatlan, legalább 600 négyszög-mérföldnyi síkság terül el szemünk előtt [...] Sajátságos aggodalom és csüggedés fogja el lelkünket, midőn e mérhetetlen rónán végigtekintünk. Gyakran egész napi járásra sem látható emberi hajlék, nem emelkedik torony, melynek harangja biztató vigaszt nyújtana, hogy nem-sokára emberek közé jutunk. Gyakran mérföldnyi távokra keskeny, magas töltésen utazik az ember, mocsárok és ingoványok közt, melyeknek csalóka zöldje feneketlen és titokzatos

⁸ Gazdasági Lapok 1858. április 15. (idézi Balogh I.: 1965, I, 356.)

⁹ Pl. Kállay Ferencnél. Kósa L.: 2001, 52., Keményfi R.: 2003, 127–163.

¹⁰ Bővebben Hofer T.: 1989, 63–67.

mélységet takar. A síkság termő része is, télen és kora nyáron egész aratásig, egyhangú és rideg [...] A gabona és takarmány eltartására szolgáló csűrök és fészereknek itt nyoma sincs. A betakarított gabonát szabad ég alatt asztagokba rakják, s annak idején lovak által nyomtatják el.

A puszták lakója menten marad azon túlfinomult jellemről, mely a nyílt, becsületes arcot csalfa mázzal vonja be. Mindazáltal nem hiányzik benne a kellem és erkölcsi ildomoság. Általában a magyarban nem található fel ama nyers mindennapiasság, ama buta otrombaság, melyet más népek legelső rétegeiben tapasztalunk, melyek pedig oly örömet nevezik a magyart „durva barbárnak” [...] Büszke önértet, erényének rudata, valamint a zene és költészet iránti veleszületett hajlama képezik szívének fő jellemvonásait [...] Szomorító jele a polgárisodásnak, hogy a magyar nemzeti jellem alapvonásait sokkal nagyobb mértékben találjuk fel a puszták műveletlen lakóiban, mint a sima polgárisodás útján haladó városokban.¹¹

Ebben az útirajzban is megjelenik a természeti környezet, az alföldi puszták vadságának és ridegségének romantikus (és könnyen lehet, hogy fiktív) ábrázolása, amely azonban lakóinak a korábbiaktól eltérő, pozitív jellemvonásokat kölcsönzött.¹² Hasonlóképpen, a szabad ég alatti gazdálkodás bemutatása a keleti vagy a nomád hagyományok képzetét erősítette a művelt olvasóban, ám ez is immár a népi karakter belső erkölcsi-szellemi értékeit szimbolizálta. A mesterkéeltséggel, a túlfinomultsággal szemben a nyíltságot, a becsületességet, a büszke önértetet, ami a magyar nemzeti jellem alapvonásaivá lényegül. S amelynek társadalmi tartalma az idegen mintákat követő honi „polgárisodás”, valamint az idegen etnikumokkal szembeni opposíció volt. (Nem nehéz mindebben felismernünk a német szellemi hatásokat, mivel a kultúrafogalom ott szintén a nemzeti és csoportkülönbségek kidolgozására, elhatárolására és mozgásirányaira koncentrált, s ahol a népi kultúra-kép ugyancsak a nemzeti karakter részévé vált.)¹³

S ezen társadalmi-ideológiai funkciók kiteljesedésével eljutottunk a *parasztság* pejoratívan értékelő sztereotípiájától a *nép* magyarzó és értelmező fogalmi sémájához, amely – a szociálpszichológus szavaival – alkalmas arra, hogy a „megismerő konstruáló szerepét kifejezésre juttassa a valóság képének megalkotásában. De óhatatlanul elmosódottá válik tartalma, ha egyáltalán beszélhetünk személyre, az

¹¹ Vasárnapi Újság 1859. október 9. A szöveghez, mely név nélkül jelent meg, figyelemre méltó szerkesztői megjegyzés kapcsolódott: „E néprajz nemrégiben egy igen elterjedt külföldi német lapban jelent meg. Közöljük azt, hogy a rólunk terjesztett véleményeket ismerjük, ami ezen esetben eléggé hű és kedvező színben jelent meg. Együttal e cikket visszafoglaljuk, mint magunkét, mint keblünkéből származottat, mert ez ismertetés alatt „Beniczky Irma” nevet olvasunk. Ki ő, az ismeretlen szerzőnő? S ha ily szépen ír, miért nem áll a mi soraink között?” A szöveget tehát egyfajta korabeli országmázsnak is tekinthetjük; Beniczky Irma egyébként felvidéki nemesi családban született, és több, elsősorban a női olvasóknak szánt pedagógiai és ismeretterjesztő kötete, regényfordítása, valamint szépirodalmi igényű publicisztikája jelent meg.

¹² A Magyarországon megforduló korabeli német geográfus véleménye szerint a puszták, ahogy az a magyarok és számos nyugat-európai ember romantikus képzetében él, minden bizonnyal sohasem létezett. Winkler, H.: 1903, 65.

¹³ Elias, N.: 2004, 64–66, Brückner, W.: 1969, 31–46, Weber-Kellermann, I.: 1969.

én valamely vonására, szerepre, eseményre vonatkozó, sőt tartalomtól független sémákról.”¹⁴

Szükséges volt azonban a népi és nemzeti karakter kölcsönhatásainak plasztikusabb, vizuális eszközökkel való megjelenítése, ami a bővülő közvéleményt, és annak kevésbé jól olvasó, illetve az elvont gondolkodás iránt érzéketlenebb részét is alakíthatta. Erre pl. a közművelődési lapok a népviseletet bemutató és képekkel gazdagon illusztrált rovatai kínáltak lehetőséget; de a különböző statisztikai munkák, megyemonográfiák táj- és népleírásai sem feledkeztek meg a ruházat, a tánc és az egyéb külső népiségjegyek színes ábrázolásáról. Amiből nemcsak azt tapasztalhatta az olvasó, hogy az országos és megyebálok úri résztvevői időről időre a „nép viseletét” öltötték magukra¹⁵, hanem azt is, hogy a derék népmiként egészítette ki öltözetét a nemesi módival. Ahogy azt a kishemesi családból származó és a Debreceni Református Kollégiumban tanult sárréti csendbiztos, Osváth Pál 1875-ben megjelent monográfiájának részlete szemlélteti:

A népszokások kiegészítői s nagyon jelentékeny része a ruházat vagy viselet, mert valamint senkinek nem láthatni belsejébe, mindenkinek nem adatott azon tehetség, hogy érzelmét kibeszélhesse. De azt megteheti akárki, hogy külső jel által mutassa meg, melyik faj és felekezethez tartozik.

A sárréti nép viselete általában az Ázsiából hozott bő vagy borjuszájú ing és gatyá, mely utóbbi lábra valónak is neveztetik, továbbá kalap, csizma, kék posztó mellény és ünnepi napon zsinóros dolmány nadrággal. Felöltönyül a fiatalság virággal kivarrott fehér szűrt, az idősök pedig fekete gubát és bundát viselnek. Kis részben télen fekete báránybőr kucsmát, általában pedig kis karamú kalapot hordanak, mely mellett a fiatalságnál a görbe darutoll és a csizmán a sarkantyú az ünnepeken csaknem elmaradhatatlan kellék [...] Öreg embereink még emlékeznek, hogy a múlt században és a jelen század elején a félreeső volt jobbágyfalvakban csupán egy vagy két rendbeli posztó ruha találtatott, melyek egyike aztán kölcsön kértetvén, csaknem minden lakodalomban a vőlegényen szerepelt.¹⁶

II. Az etnikai és a népi karakter viszonya

Az etnikai sztereotípiák Magyarországon a 19. század második felében már hosszú múltra tekinthettek vissza, funkciójukat és eszközeiket számos tanulmány vizsgálta. A továbbiakban ezért arra keresünk választ, hogy a népies nemzetjellem látott sajátosságai miként formálták (formálták-e) a különböző: a magyar, román, szlovák stb. etnikai képeket, illetve – bár már a 18–19. század fordulóján, a rendi nacionalizmus keretei között felbukkant pl. a magyar és a román jobbágy-

¹⁴ Hunyady Gy.: 1996, 7–8.

¹⁵ Bővebben Halasy M.: 1989, 303–312.

¹⁶ Osváth P.: 1996, 32.

ság szembeállítás¹⁷ – kidolgozottabbá vagy hangsúlyosabbá vált-e ezek társadalmi tartalma, tagoltsága.

Kiindulópontként Galgóczi Károly „hites ügyvéd, Magyar Gazdasági Egyesületi okleveles gazda és a Magyarhoni Földtani Társulat rendes tagjának” 1855-ben megjelent *Magyarország, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság Mezőgazdasági Statisticája* c. munkájából idézünk:¹⁸

Földiparban és szorgalomban tagadhatatlanul legelső helyen áll köztünk a német. A német községek a legrendezettebbek és a legcsinosabbak. A német határok vannak legjobban művelve; takarmány s némely kereskedelmi plánták termesztése azok közt van legközönségesebben elterjedve. Egyébiránt is a nép józan életű, szorosan kötelesség ismerő, országos adóját pontosan fizeti, s egyéb közterheket híven teljesíti. A mezei rendőri kihágások köztök kis mértékben fordulnak elő.

A magyar szorgalmat illetően egyetemesen véve sok tekintetben utána áll a németnek, s örömet elnyugszik keleti nyugalmanak puha párnáján. Azonban hogy sem a képesség, sem a kitartás nem hiányzik benne; s földipari tekintetben is a legjelesebb szorgalom kifejtésére képes, annak naponként több helyeken nyilvános és örvendetes példáját adja [...] Munka győzésben megmérkőzik a magyar akármely nemzettel; és csak érdek iránti felvilágosítás, s kifejtett irányú ösztön kell nékie, hogy újra alakult körülményei közt a legszorgalmasabb és leggyőzősebb nemzet váljék belőle. Gazdasági tekintetben különösen egy jó jellem van a magyarban: aki vele jól bántani tud, annak irányában a hűség, miszerint nyugodtan bízhatik a gazda emberére. De ellenben rossz bánás után, vagy elkényeztetés által ne várjon tőle senki még csak becsületet se. Hanem ekkor is megvan benne az őszinteség.

A tótnek szorgalmát dicsérni éppen nem lehet; hegyei közt nélkülözéshez szokott, s a jobb létre való vágy közönségesen kevés ösztönt ad igyekezetének, hozzájárulván ehhez a szesz italoknak mód nélküli kedvelése. Ezenkívül különösen gazdára nézve egy veszedelmes tulajdon van a tótban: az alázatos alattomoság, ritkán képes az ember nyomára jönni, hanyadán áll vele. Egyébiránt vannak kivételek a tótok közt is egész vidékek szerint. Így szorgalom tekintetében kis részben kivételt érdemlenek a nyitraiak és sárosiak, inkább az Esztergom megyében, s még némely helyeken a síkon lakók [...] De azon jellem kisebb-nagyobb mértékben általában megmarad a tótban, hogy aprólékos mezei rendőri kihágásokat örömet és sűrűn követ, s effélék körül leleményes furfangosságának sokszor még a legpraktikusabb cigányoknak is dicséretre válható tanubizonyosságait adja.

Az oláh a szó teljes értelmében tunya nemzet, rest, tisztátalan és renyhe, s neki különösen földművelésre Isten és ember kevés hasznát veszi. Tudatlansága mellett babonás s bosszúálló, különösen a hegyi oláh közt se magát, se vagyonát ne egy könnyen higgye valaki bátorságban. Sertéstenyésztésre s kecske nevelésre még legtöbb hajlandósága van a hegyi oláhnak, s e két állattal ő többnyire egy olban lakik, sőt nagyobb részt egy eledellel él. Egyébiránt a síkon lakó oláhok szorgalom tekintetében legalább jobb körülményeik után a teljes nélkülözéstől némileg elszokott igényeiknél fogva kivételt szenvednek.¹⁹

Galgóczi munkája az egykori országleírások és topográfiai lexikonok hagyományát követi, és az agrárérdekeket előtérbe helyező értelmiség attitűdjét jel-

¹⁷ Nagy L.: 2006, 157.

¹⁸ Ezek a titulusok a könyv címlapján szerepelnek, ami feltehetően a neves statisztikus hivatásainak presztízsrangsorát is kifejezte.

¹⁹ Galgóczi K.: 1855, 82–84.

zi.²⁰ Nem csupán azért, mert Fényes Elek, ifj. Palugyay Imre és osztrák statisztikusok dolgozatai mellett, gazdatisztek, birtokosok, községi elöljárók és más, „a közügy iránt lelkesedéssel viseltető ügybarátok” közvetlen információit használja fel, hanem mert – a szerző szerint – „Hazánk földmivelő ország. A földmivelés gyarapítása vet alapot jelen boldogságának, s azon épül jövőendő nagysága. Földmivelési viszonyai mégis csak csekély részben ismertek, holott az ebbéli ismeret adhatna legbiztosabb irányt a mezőgazdaság kifejlésének.”²¹

Galgóczi tehát a hazai mezőgazdaság korszerűsítését elfogadó birtokos gazdákhoz szól, és célkitűzéseiből következik, hogy a nemzetiségeket a mezei szorgalom, a becsületes földműves munka, a nemzeti karaktereket meghatározó agrárgazdasági kvalitások alapján rangsorolja. Ami azután az egyéb emberi-erkölcsi, valamint az adó és más közterhek fizetésében, a mezőrendőri kihágások elkerülésében, továbbá a nevelhetőségben és a felvilágosíthatóságban megnyilvánuló állampolgári erényeket is meghatározza.

Míndez nem volt új jelenség az 1850-es években, mivel az idézett karaktervonások a 18. század végi és 19. század eleji etnikai sztereotípiákban is felbukkantak. Eltérés azonban, hogy Galgóczinál ezek immár nem a nemzetiségek egészét minősítették. A „tunya, rest és tisztátalan” oláhok vagy az „alattomos” tótok között ugyanis akadtak említésre méltó kivételek. S bár ebben a szerző szerint a földrajzi tér: a sík- vagy hegyvidék játszott szerepet (ami szintén közkedvelt toposszá vált), ez mégis a polgárosodás programjához köthető, az egyes etnikumokon belüli, azokat differenciáló egyéni kvalitások kialakulását jelzi. Ami hosszabb távon az etnikai sztereotípiák bomlásához, képi kontúrjaik halványodásához járulhatott hozzá.

Másfelől viszont a 19. század közepétől olyan politikai és ideológiai áramlatok erősödtek meg, melyek a romantikus nemzetkarakterológián túllépve, az egyes „népfajok” egyre elvontabb és összemérhető tulajdonságait rögzítették, s ami az idézett szöveg terminológiájában is tükröződik. Galgóczi ugyanis arról ír, hogy a magyar akármely „nemzettel megmérkőzik..., s a legszorgalmasabb, leggyőzősebb válhat belőle” – azaz a nemzetépítés programja a létharc és a kiválasztódás darwini eszméjével kapcsolódik össze.²²

A nemzetek ilyen szigorú rangsorolásával és szembeállításával a közművelődési lapokban, pl. a Vasárnapi Újság *Táj- és népismertetés* rovatában nem találkozunk, amit két idézettel szemléltetünk. Zilahy Károly újságíró és kritikus a következőket írja a szilágysági románokról:

²⁰ Az agrárius jelzöt azért nem használjuk, mert a fogalom Magyarországon két évtizeddel később terjedt el, és különböző értelmezések tapadtak hozzá. Vári A.: 2007, 88–89.

²¹ Galgóczi K.: 1855, III.

²² Németh G. B.: 1987, 452.

A Szilágyság tetemes darabját oláhok lakják. Amennyiben ezek erdélyi testvéreiktől szokásaik – viseletük – és életmódjuk által valamennyire különböznek, jónak látruk őket e lap hasábjain felmutatni. A szilágyi oláh nép szép, erős testalkatú. A férfiak gyakran hat lábnyi magasságúak; a nők izmosak, jó kinézésűek. De ők is osztoznak nemzetök közös hibájában, a tunyaságban, ritkán tudnak a mindennapi kenyérmél többet szerezni, amiért általánosan nyomorult anyagi és szellemi állapotban tengenek, s a polgárisodásnak majd semmi előnyével sem ismeretesekek.

Életmódjuk leginkább földmivelés. De ez csak málétermesztésre szorítkozik, s kevés faluban lehet terjedelmesebb búzaföldekre is akadni. Ebből telik ki élelmök nagy része – sovány málékenyér és néhány fokhagymával hetekig élének; hús-neműt, főtt-ételt, kivált saját házuknál, ritkán esznek. A szántóvető oláhok két, a jobb módúak négy ökröt tartanak [...] Mindkét nembeliek napszámra és szolgálni is járnak, s minthogy nem követelők, kevéssel megelégszenek, s hanyagságukat leszámítva, felügyelet mellett elég jól dolgoznak.

Míveltség tekintetében nagyon alant állanak, s a tudatlansággal rendszerint karöltve járó babona köztök nagy elterjedésnek örvend. Hiszik a lelkeknek sírból feljárását és a lidércet, mely látogatásával a legvirágzóbb ifjút és lányt is el szokta hervasztani [...] Mulatságaikban sok vadság és állatiasság észlelhető. Szokásban van lakodalomkor megnedvesített köre nagy darab izzó-szenet tenni, s a baltafokkal jót ütni reája, ami olyat szól mint az ágyú. Ezen időtöltésnek nemegyszer voltak szomorú következései; alig pár évtizede csaknem egész falu lett miatta lángok martalékává.

Fő gyönyörűségök a vásárra járás. Ekkor a ficsorok új kalapot tesznek, s hajokat zsírral vastagon megkenik. A lányok legszebb kivarrott-ingöket veszik fel; felhúzzák piros csizmájokat – s arcukat pirosítóval erősen bemázolják. Az oláh délelőtt a piacot járja, délután beül a kocsmába, – késő alkonyatig elpitizál kancsója mellett, s szürkületkor hazaindul. Addig megy, „ameddig az isten viszi”, és sokszor az országúton hál.

Népdalaikban, melyek kedélyüket, nemzeti életüket és történetüket egészen visszatükrözik, sok szépség és igaz érzés található, s idevéve tünődő, örökké szomorú melódiáikat, melyek lágy zengésében egy ezred története szól – ezeknél megragadóbbat gondolni nemigen lehet[...] Az oláh költészetet népismereti tekintetből és saját irodalmunk érdekében mentől nagyobb figyelemre méltatnunk szükséges.²³

A lap másik állandó munkatársa, Ordódi István a Trencsény megyei szlovákokról írt több beszámolót, melyekből szintén csak részleteket idézünk:

Nem szándokom a tótok eredetét kutatni, mert tudva van, hogy azok Magyarország legrégebb lakói, és már a magyarok kijövele idejében itten Nagy-Moravia nevezet alatt hatalmas országuk volt; én csak rövid rajzát kísértem meg e nemzet azon legszegényebb töredékének adni, mely „hornyák” név alatt ismeretes.

A Magyarországot lakó szláv törzs ágai között nehezen találkozik egy is, ki mind szellemileg, mind pedig anyagilag elhagyottabb állapotban volna, mint a Trencsin megyei hornyák. Mert ámbár Árva, Liptó, Zólyom megyékben sokkal silányabb határu helységek találkoznak, mint a hornyákok által lakott vidékeken, de azok lakói mégis sokkal tisztábbak, vagyonosabbak, jobb viseletűek, mint a hornyákok; habár földeikben zabnál, árpánál és burgonyánál egyéb nem terem.

A hornyák – mi rossz tápláléka miatt nem csoda – nem dolgozik örömet, és csak olyan munkát keres, hol nem kénytelen keményen dolgozni. Földeiket a hornyákok a legrosszabbul

²³ Vasárnapi Újság 1859. március 27. Zilahy Károly kitűnő lírikus és műfordító volt, illetve az irodalmi Deák-párt ellenzékének egyik vezéralakja, a Vajda János szerkesztette Magyar Sajtó munkatársa.

mivelik, ugarozásról nagyon keveset tudnak még azon helyeken is, hol őszi természetnek. Búza alá nemcsak hogy nem trágyáznak, de nem is ugarolnak, és csak a zab vagy árpa tarlót szántják meg; s csak azután, midőn már kis eső meglágyította a megszáradt szántást, vetik el a búzát.

A hornyák élelve nagyon silány, míg burgonya termett, egyedül abból és káposztából állott edeldek, kenyeret a legvagyonosabb hornyák házában sem talál az ember. A pálinkának nagy kedvelője, és ennek hozzájárultával nála az ember mindent keresztül visz [...] A hornyákok lakásai fából vannak, keskeny ablakkal, s egy szobából áll, melyben a kemence (melyen a hornyák legörömeztőbb hever), padok és egy durva asztal képezik az egész bútort. Télre szobájukba borjút, malacot, juhot beállítanak, s így gondolhatni mily tisztaság uralkodik náluk.

Jellemekre nézve a hornyákok jámborak, szelídek, nagy vétet ritkán követnek el; de ellenben makacsok, hízelgők, a jótéteményeket hamar feledik, és ha ittasak nagyon dühösek. Mint minden miveletlen nemzet, ők is hajlandók a babonára. Orvosi segélyért ritkán folyamodnak. Legnagyobb gyógyerőt a pálinkának, ecetnek, ebhájnak és különféle boszorkányos orvosságoknak tulajdonítanak. A hornyák vallásos, kevés találkozik, ki pénteken húst ennék, az egyházban fohászkodik; egyébiránt áhitata jobban a külső formák megtartására terjed ki.²⁴

Miről tanúskodnak ezek a jellemzések? Bár mindkét szerző kifejti, hogy a bemutatott szilágysági oláhok, illetve a Trencsén megyei hornyákok életmódjukban, szokásaikban, gazdálkodásukban vagy a „tisztaság” fokában különböznek magyarországi néptestvéreiktől, mégis nemzetük kollektív tulajdonságaiban osztoznak. A románok közös „hibája” a már jól ismert tunyaság, ami a szlovákokra is jellemző, s ami, mint minden „műveletlen nemzet” esetén, a szellemi elhanyagoltsággal, a babonassággal és nem utolsó sorban a mértéktelen pálinkaivással egészül ki.

A polgárosodás hiánya, a civilizálatlanság adja e karakterek koherenciáját, ezt erősíti a románoknál az egykori életmódjukhoz kötődő és a mulatságaikban továbbélő „vadság és állatiasság”, de eszerint ítélik meg a szerzők az agrármunka végzését is. Mert immár földművelő (szántóvető) oláhokról és hornyákokról olvashatunk, ám erre az elmaradottság, az egyoldalúság (a búzatermelés, mint civilizációs szint, minimális szerepe) és az igénytelenség jellemző. Ami a fogyasztást és a lakáshasználatot, azaz a külső szemlélő számára a polgárosodó életforma lehetséges színtereit is meghatározta. Az etnikai csoportok úgy kovácsolódnak tehát nemzetté ezekben az ábrázolásokban, hogy közben a parasztság egykori civilizációs kódjait, illetve karakterjegyeit vették magukra. (Erre utal, hogy Zilahy Károly csatlakozik a román néphagyományok gyűjtéséhez, mely szerinte nemzeti életüket és kedélyüket tükrözi, s amely a nemzeti jellem durva vonásait tompítja.)

Mindennek többféle, a megjelenítés technikáját is befolyásoló funkciója volt. Egyrészt a mindennapi interakciókban kínált „praktikus” tanácsokat. Az oláhok pl. – tunyaságuk ellenére – napszámban, felügyelet mellett, jól dolgoznak és kevéssel megelégszenek, míg a hornyákok jámborak és szelídek (ittasan vi-

²⁴ Vasárnapi Újság 1855. május 20.

szont dühösek), ugyanakkor makacsok és hízelgők, s a jótéteményeket hamar elfelejtik. Másfelől ezen etnikumok bemutatása, amihez a földrajzi, gazdasági és társadalmi miliő, valamint a testi-fizikai tulajdonságaik, szokásaik és rítusaik, táncaik és népdalaik, mentalitásuk leíró és allúzív ábrázolása egyaránt hozzájárult, a tudati-emocionális elkülönülést, a szimbolikus határok megjelölését, ám a közeledés lehetőségét is újra és újra felvetették. Persze nem afféle száraz, tudományos, a létharc komorságát idéző stílusban, ahogy Galgóczi Károlynál láttuk, vagy az eredet és a kontinuitás hosszas argumentációjával fárasztva az olvasót, hanem könnyed, expresszív, személyes, olykor esztétizáló előadásmódban. Miként a példányszám növelésére törekvő, a szórakoztatást célul tűző közművelődési lap megkívánta.

Végül, a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottsága által az 1890-es években kiadott *Megyei Monográfiák* c. sorozat Csanád megyét bemutató kötetéből idézünk.²⁵ A szerző Gaál Jenő, a nemzetgazdaságtan professzora, a Nemzeti Párt országgyűlési képviselője és az aradi Gazdasági Egyesület elnöke (akit utóbb, 1907-ben a Magyar Társadalomtudományi Egyesült igazgatójává választanak).

Azt hiszem, nem lesz érdektelen a nép jellemével kissé behatóbban foglalkozni. Más a makói népnek, más a battonyainak, más a volt úrbéresnek és az újabb telepesnek, ezek között pedig a kincstáriaknak vagy a magán uradalmak területére települt gyarmatosoknak jelleme. A makói pl. rendkívül munkás, szorgalmas és takarékos nép. A magyar lelkületnek túlnyomólag érényeivel bír; ha követelnek tőle dacos és goromba, de ha szépen kérik, áldozatokra is kész [...] A hatósági rendeletnek, ha az törvényes, engedelmeskedik, de az önkényt nem tűri. Erkölciség tekintetében annyiban kifogás alá esik, hogy igen sok a vadházasság, és különösen a reformátusok között nagy az elvált házasfelek száma. Ellenben vagyon elleni büntettek ritkán fordulnak elő, lopás aránylag csekély számmal történik. Elég vallásos, anélkül hogy bigott vagy rajongó lenne, de hazáját a rajongásig szereti és azért minden áldozatra kész. Szóval a nép sok jó és kevés rossz tulajdonai mellett, méltó lakosa ez áldott földnek, s a fejlődésnek biztos zálogával bír.

Az oláhok nagyobb mennyiségben Nagylakon, Sajtényban, Csanádon és Tornyan laknak, a tótok legnagyobb számban szintén Nagylakon fordulnak elő. Ezen két nemzetiségnek éles megfigyelő tehetősége és hasznos tapasztalatokra valló jellemzését bírom Szeberényi Andor nagylaki ág. hitv. lelkész barátomtól és volt képviselőtársamtól. A tót nép eléggé értelmes, gazdasági ismereteit kizárólag tapasztalatok útján gyűjti, mert az elméleti ismeretek iránt érdeklődéssel és hajlammal nem bír. Igen munkás, de mindenki iránt bizalmatlan, a hatalommal szemben pedig meghunyászkodó. A románok kissé dologtalanok, de a tótok példája hatott rájuk. A magyar, szerb és német ajkúakkal vegyesen lakó oláhok sokkal munkásabbak, mint ahol vegyületlenül laknak, de ravaszok, nem megbízhatók és elbizakodottak. A két nemzetiség (tót és oláh) többnyire farkasszemet néz egymással és ritkán értenek egyet. Házasság vagy válások útján nem vegyülnek, minden kérdést tót vagy oláh szempontból fognak fel, a birtok-

²⁵ Az Akadémia 1887-től szervezte azokat az előadásokat, melyek egy-egy megye vagy város korabeli „közgazdasági és közművelődési” állapotát mutatták be. Céljuk a millenniumát ünneplő ország eredményeinek reprezentálása, a gazdaság és a társadalom „lokális szempontok” szerinti megismertetése volt. Ezekre a felolvasásokra épült a Kőrösy József szerkesztette sorozat.

szerzésben versenyeznek [...] A nép igen babonás, főként az asszonyok. Szeretik, kivált ruhában, a fényűzést, selyemkendőkre százakat költ nemcsak a jómódú paraszt neje, hanem a napszámosé is. Ruha után nem is lehet a gazdát a bérestől s a gazdasszonyt a szolgától megkülönböztetni.

A tót népnél nemzetiességi öntudat és aspiráció nincs, de anyanyelvéhez családja körében és a vallásos szertartásoknál nagyon ragaszkodik. Ennek ellentéte az oláhság, mely egyházat, községet, hazát nem ismer, csak román ügyet. Elöljárói választásánál főleg nem az alkotmányra, hanem a románságra van tekintettel. Kész hamisan esküdni más nemzetiességével szemben oláh társa javára. Önző, elbizakodott, türelmetlen, sőt kegyetlen a nem oláhokkal szemben. Egymás között civakodók, verekedők, de ha oláh kérdéstről van szó, az egymást halálra gyűlölők is szövetségre lépnek. Ezen jellemvonások ily élesen az általam ismert battonyai és tornyai oláhok között kevésbé észlelhetők, és a velük lakó magyarság iránt több simulékonyságot tapasztaltam náluk.²⁶

E sorokat olvasva úgy tűnik, messze távolodtunk a reformkor és az azt követő néhány évtized etnikai képeitől, a sztereotípiaképzés egykori mechanizmusaitól. Igaz, a civilizációs különbségek megmaradtak, ezek azonban nem a térfelhasználata, a táplálkozás vagy a gazdálkodás érzékletes bemutatásával, mint inkább az elvontabb népjellemmel, illetve pl. a vadházasságok és a vagyon elleni büntettek statisztikai adataival nyernek igazolást, a tudományos igazság képzetét keltve az olvasóban. Ezzel összefüggésben még felbukkan a népképek szembeállításának, fontosabb rendezőelvvé válik azonban az állam és a társadalom dichotómiája, a karakterek állami hasznosság szerinti értékelése. A „magyar lelkület” erényei így módon nemcsak a munka és a szorgalom, hanem az áldozatkészség és a törvényes hatalomnak való engedelmesség. Az etnikumok esetén pedig az asszimilációkészség vagy ezzel szemben a nemzetiességi öntudat és a politikai aspirációk fogják az egyéb, a magyarsághoz hasonlító/közelítő vagy az attól különböző/eltávolító jellemvonásokat meghatározni.²⁷

Nyilvánvaló, hogy a nemzeti karakterek efféle változása nem kedvezett társadalmi-szociológiai tartalmuk pontosabb kidolgozásának, s egyre kevésbé volt alkalmas az etnikai csoportok és az egyének együttélésének megjelenítésére vagy kulturális minták közvetítésére. S bár a lokalitások szintjén felbukkan az agrárfejlődés és az erre alapuló polgárosodás eszménye (ennek bázisai az alföldi mezővárosok), ez, miként utaltunk rá, a népképek sokszínűségét homogenizáló nemzeti állam-, illetve a nemzeti alapon elképzelt közösségeszménynek rendelődik alá.²⁸

²⁶ Gaál J.: 1892, 9–13.

²⁷ Az asszimiláció programját fogalmazta meg a Borovszky Samu szerkesztette Bihar vármegye szerzője is: „Örvendetes jelenség, hogy amennyire a tisztán oláhlakta vidékek a magyarlakta vidékek felé közelednek, annyiban tapasztalható az erkölcsiség javulása is, úgy hogy oly vidéken, ahol oláhok és magyarok körülbelül egyenlő számban vannak, vagy a magyarok valamivel többen, ott a magyarok és oláhok közötti eltérés némileg kiegyenlítődik.” Vende A.: é. n. 215–216.

²⁸ Anderson, B.: 2006, 89.

III. A polgárosodás képei

A parasztság népi-nemzeti, illetve etnikai karakterjegyei sem nélkülözték a polgárosodásra vagy annak hiányára utaló árnyalatokat. A tanulmány befejező részében ezt vizsgáljuk.

A Kertész-Gazda c. mezőgazdasági szaklap 1867. évi 14. számában *A Zsitva menti jó kisgazdáról* az alábbiak jelentek meg:

A magyar haza a földbirtokot 1848-ban azért szabadította fel, hogy azon az okszerű gazdálkodást lehetségesítse. Mélyen fájjalnám, ha a kisgazdáról a gazdasági haladás akadályainak elhárítása után sem lehetne mondani semmi jót. Bár a földbirtokra elviselhetetlen terhek rovatnak, a Zsitva menti kisbirtokosok nagy része fenntartotta birtokát. A belátóbbak elég korán felismerték a megváltozott kor intő szavát, földiparukat megkettőzték, kiadásaitak megszorították, ez volt azon csodaszer, melynek segélyével anyagi jólétükből sokat megtarthatnak.

Ismertetésünk tárgyát a Zsitva menti népkisgazdák képezvén, elmondhatjuk róluk, hogy haladnak, bár lassan, majd észrevétlenül, mégis a gazdasági közmívelődésnek életrevaló alsóbb elemét képezik. Feltűnő az e vidéki jó kisgazda jellemében, hogy ha nem is nagyon rosszul állnak gazdasági dolgai, azokat a valónál rosszabb színben látja, mely üdvös öncsalódás derék szorgalmát megkettőzteti. E jobblétre törekvés nem engedi, hogy a gazdasági közhaladás iránt közömbös legyen. Annyi igaz, hogy a korszerű eszközleéseket csak a látott eredmények után mérlegeli. A theoriat meghallgatja ugyan, de utána nem szeret indulni. A gazdasági egyesületek iránt, melyekről elméleti haladást tesz fel, több tisztelettel, mint szakérdekeltséggel viseltetik. A gyakorlatnak már sokban hódolt. A jó szerkezetű vastengelyes szekeret, vaskét, szelelőrostát és más kevésbé complicált gépet órákig elszemléli, s ha tetszésének valamelyik megfelel, nélkülözések árán is megszerzi. A szórást, mint elégtelen és időpazarló gabonatisztítási módot eljettette, s a gabonaszem tisztítását géprostával eszközli.

Vannak kisgazdák, kik gazdaságukat iparral kötik össze. Olajat ütnek kender, len és repceből hatodért s a pogácsáért. Balga (Bujacsek) János, szelepcsényi kisgazdának természetes gépészeti hajlama a Zsitva mentén feltűnést okoz. Öncsinálta olajütő, gabonatisztító és örlőgépe van. Már ha a kisgazda a gazdasági ipart is megkedvelte, az ős-apai eljárásokhoz me-
 reven nem ragaszkodik [...] A Zsitva menti jó kisgazda korán fekszik, korán kel, ébren alszik, éjjel udvarát és marháját többször megszemléli. Nappal szórakozást a munkában keres, s a hiányzó szakértelmet vas szorgalommal ellensúlyozza.

Vessünk egy pillantást házára és belső telkére. A lakásépítéseknél a szilárd anyag kezd lábra kapni, s úgy ezek, mint a belső telkek rendezése körül napról napra több gond, csín és ízlés nyilatkozik nemcsak egyes kisgazdáknál, hanem egész községekben. A többi közt fölemlítjük Hvaska József, Gyarak, Hvaska András tapolcsányi kisgazdákat, kiknek udvarán meg-
 ragadó külsejű cserép zsidelyes magtárak pompáznak.

Nemcsak gazdák ezek, hanem egyszersmind téglavető, faltörők, sárfelrakók, kőművesek és ácsok, szóval majd minden mesterséghez értők, mely természetes képességüket fizetés nélkül is, csupán a munka tartalma alatti ellátásért készséggel fordítják rokonaik és barátaik javára. Összesereglik a sok építéshez tudó rokon, kik még az épületanyagot is, melynek beszerzése az építkezőnek egyedüli készpénzbeli kiadását képezi, közös erővel ingyen összehordják. E testvéries és gazdasági népszokás előtt lehetetlen kalapot nem emelnünk.

Gondos körültekintés, korszerű haladás és értelmes szorgalomnak adósságmentes anyagi jólét felel meg. Nem is adós kisgazdánk senkinek. Gabonavermei öreg gabonát tartalmazának. Terményeit nem betakarítás után tüstént, hanem akkor szokta eladni, mikor

legnagyobb árúk van. Takarékosága kikerüli a pénzzavart. Kiadásában jövedelméhez tartja magát. Így a bevétel a kiadást a jó években meghaladja, s a tőkeszerzést külterjeszkedésre is lehetségessé teszi. Volt is a Zsitva mentén az 1863-ik év előtt élénk föld-adásvétel, mely a birtok árát felszöktette. A vevő, akár bort, akár gabonát keresett nála, tisztelettel közeledett feléje, nem mert csúf árat ajánlani, tudta, hogy oly eladóval van dolga, ki öntermését ismeri, s azt nem pénzsükségből adja el [...] Egyébként mind belső, mind külső gazdaságán a gondos ápolás nyomai látszanak. A helyes szántásnak nagy fontosságot tulajdonít, kifogástalan vetőmagot használ, kellően trágyáz.²⁹

Bár ez az írás a *Gazdasági Életképek* rovatban jelent meg, és a szerző, Huszár György konkrét személyek (mintagazdák) említésével a mindennapi tapasztalat objektivitását kelti, mégis nyilvánvaló, hogy a szöveg a parasztpolgárosodás programját, illetve a vidéki értelmiség *kisgazda* eszményét állítja az olvasó elé. Ennek alapja az 1848 után megteremtődő polgári szabad földtulajdon és az okszerű gazdálkodás, ami az „értelmes” szorgalommal, a gyakorlatiassággal és a munkaétosszal egészül ki. Valamint a földipar elsajátításával, a piaci termeléssel, sőt a piacon való megjelenéssel. Ám ez nem az egyéni haszonszerzés, a pénzsükség vagy a felhalmozás kapitalista elveinek, hanem a józan beosztás és a takarékoság, valamint a gazdasági közhaladás érvényesülését jelenti. Az individualizáció egyéb elemeivel szemben pedig értéként őrződik meg a rokonok, a barátok, a közösség tagjainak önzetlen és kölcsönös segítése, azaz a polgárosodás erkölcsi bázisául a hagyományok, a gemeinschaft-típusú kapcsolatok szolgálnak. Végül, e kevésbé képszerű, inkább a belső tulajdonságokra koncentráló leírások a szilárd anyagú lakóházakra, a telkekre, a gazdálkodásra és általában a kisgazdák életberendezkedésére jellemző gondosság, csín és ízlés ábrázolásával válnak szemléletesebbé.

Ne gondoljuk azonban, hogy a falusi népesség maradéktalanul megfelelt volna ennek az ideálnak, amit a következő ábrázolások tanúsítanak. Galgóczi Károly, a már idézett *Magyarország, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság Mezőgazdasági Statisticája* c. művében írja:

A köznép közt, nagy részint az úrbéri felosztás következtében az egész országban a dülökre osztott gazdálkodás van elterjedve, és pedig ilyképpen a helyiségek különfélesége szerint, kivált a még rendezetlen helyeken, dirib-darabokra oszlanak széjjel a földek [...] Nem különben áll a dolog Pest-Solt megyében, hol nagy határkiterjedésű vagyonos helyiségeket igen, de Kis-Hartán kívül különösen kitudtetendő szorgalmú helyiséget nem ismerek, járván a földművelés régi megszokott kerék vágányában, melyen az ősapák unokáik előtt jártanak. A Kis-Kunság, Jászság, sőt Nagy-Kunság, Heves és Szolnok megye szinte nagyon megállhat az említett megyék mellett. E vidékek gazdag határain értelmetlennek éppen nem lehet a népet mondani: de a kevesebb szorgalom mellett is bőkezű természet nagyon kényelmessé tette azt, s lehet ugyan itt látni jó vetéseket, vagyonos parasztagazdákat, kik közül soknak birtoka a túl dunai közép-rendű földesurakéval vetekszik: hanem tisztán mivel földet, rendes trágyázást, gondosan vezetett és jó karban tartott állattenyésztést ritkaság. Arra azonban van elég példa, hogy a földes

²⁹ Kertész-Gazda 1867. 14. sz. I–II.

gazdának, ki csak egy kis jó nap süssön rá (azaz közép bő esztendő járjon), izzad a maga zsírjában (azaz dúskálkodik), mihelyt rosszabbra fordul az idő, nincs újig való kenyere, rúdja mellett meg emelgetik az ökröt.

A posoni és kassai kerületek népe több szorgalommal és fáradtsággal él ugyan, mint az alföldi síkság lakói, mert a szükség kényszeríti a föld rendesebb trágyázására és jobb megművelésére. De ha a szükség által előidézett nagyobb szorgalomtól, mely mellett a még sok helyt ős erőben levő alföldi földek valóban buja termést volnának képesek adni, abstrahálunk, akkor az e vidéki népség gazdasági értelmességét sem lehet az alföldinél feljebb fokozni [...] A Sajó völgyön, a Hernád völgyön, különösen Zemplénben, Gálszécs, Terebes körül illőleg kezelt parasztgazdaságokat lehet látni. Gálszécsnek, Vizsolyanak méh-szorgalmú népe van. Azonban mind itt, mind a posoni kerületben minél mostohábbá kezd lenni a vidék: a nép is annál tunyább, s a nyomorgó nélkülözésben keresi renyhességének menedékét.³⁰

E nagy ívű, a különböző országrészek tudósítóinak értékelését tükröző leírás után nézzük, hogy a Gazdasági Lapok Fejér megyei levelezője saját települése mikrovilágáról milyen életképet rajzolt:

Nálunk sok takarmányszegény gazda a birkáit az étlen elvesztéstől őszi vetései feláldozásával szokta megmenteni. S voltak esetek, hogy a megért búzatáblákat ökrök aratták le egész részért. Ámde még az hagyján, midőn valaki önmaga és saját birkaival adta meg a természetnek a szokásos dőfést, de mit mondjanak azon jámborok, kiknek vetéseit mások birkái orozva tevék tönkre – mely életrelvalóságot a két földsarok közt tán sehol sem űzik nagyobb mértékben, mint itt szomszédságunkban Tolna megye felső szélén T...on, hol 3-4 kordován csizmás, ezüst gombos birkás gazdának jól betanított juhászai egy szál takarmány nélkül képesek kiteletetni – a birkát nem tartható szegényebbek vetésein.³¹

Utazzunk tovább a Dél-Dunántúlon, s idézzük a Somogy megyei Darány népességéről ugyancsak a Gazdasági Lapok számára készített beszámolót:

Hej pedig sokat tanulhatnának a naponként köztük sürgő szuloki sváboktól. Nem kapkod ez a nép százfélébe, mint a magyar, hanem kiszemeli a gazdasátnak egy legzsirosabban jövedelmező ágát, s ezt űzi, mégpedig a legnagyobb sikerrel, ahonnan az egész vidék számára az ő zsebéből árad ki a pénz. A szuloki svábnak egyedüli fő foglalkozása a dohánytermelés, s csak a beváltás után megy a közeli és távoli falukba nélkülözött cikkeit bevásárolni. A magyar pór nagyon szereti a pénzt, s ez az oka, hogy a szuloki svábnak 3 Ft értéket ad 30 krajcár készpénzért. Az egyedáruság létrejötte előtt az istvándi, darányi, dombói és kálmáncsai nép odaadott a szuloki svábnak pár csomó dohányért egy kocsi trágyát, de miután így jelenleg nem g'schäftölhet, odaadja azt 45 váltó krajcárért, s még hozzá, csak hogy az övét vegye meg, s ne a szomszédját – saját kocsiján az illető helyre el is szállítja. Ilyen a Dráva menti magyar ember, s szerintem ez az oka, hogy gazdasági iránytűje mindig ugyanazon táj felé mutat, melynek neve „nem boldogulás” – a benne uralgó ragályos nyavalya pedig az úgynevezett erszényláz.³²

E három, más-más stílusban és eszközökkel készült leírásban a paraszti karaktert a polgárosodás hiányának eltérő – a szerzők értékrendjéhez igazodó –

³⁰ Galgóczi K.: 1855, 173–174, 177–178.

³¹ Gazdasági Lapok 1854. szeptember 21.

³² Gazdasági Lapok 1856. december 18.

elemei rajzolja meg. Galgóczi Károly a külterjes vagy – ahogy fogalmaz – a „közönséges dűlős paraszt” gazdaságot, illetve a belterjes, „majoros vagy tanyás” gazdaságot állítja szembe, és az előbbi a tagosítatlan „rendi” gazdálkodással azonosítja, melynek továbbélése akadályozza a polgárosodást.³³ Emellett a szerzőnél ismét feltűnik a természeti környezet (a domborzat, a talajadottságok) mentalitást befolyásoló szerepe, valamint a „még sok helyt ős erőben lévő, buja termékenységgű alföld” romantikus szimbóluma, ám ez már a „maga zsírjában dúskálkodó, a földművelés régi kerék vágányában” járó parasztgazda képével, azaz a mértéktelenség, a beosztás, az előrelátás és a folyamatos munka polgári erényeinek hiányával kapcsolódik össze.

A Gazdasági Lapok Fejér megyei tudósítója az ironia eltávolító módszerével utal a nyomásrendszer fennmaradásának ellentmondásaira, illetve arra, hogy a közösségi morál vagy a hagyományok immár alkalmatlanok a személyes kapcsolatok szabályozására; míg a darányi beszámoló az összehasonlítás jól bevált eszközével, a sváb és a magyar lakosság szembeállításával mutat rá az utóbbiak jellemhibáira. Eszerint a magyar *pór* híján van a józan üzleti érzéknek, a vállalkozói készségeknek, a racionalitásnak, s legfeljebb a pénzsóvárság jellemzi.

A polgárosodás egész másfajta értelmezésére és értékítéletére következtethetünk gróf Széchenyi Imre, Somogy megye közigazdasági előadójának és az agrárius tábor egyik vezetőjének az 1890-es évek elején megjelent írásából:

Szükségesnek tartom figyelmemet kiterjeszteni a nép azon osztályára, mely nézetem szerint egy agricol államnak éppen alapzatát képezi, mely mihelyt roskadozik, az épület maga is enyészetnek indul. Ezen osztálynak van nálunk egy kiválóan magyar elnevezése, mely a társadalmi határt történelmi fejlődésünk alapján még ma is élesen megvonja, s ez a „volt úrbéres” kifejezés [...] Érdekesebb képet nyernénk, ha tudnók azt is, milyen fajta gazda a mai tulajdonosa a régi úrbéri birtoknak. Kérdőívem fogalmazásánál e kérdésekre is tekintettel lévén, oly felosztást állapítottam meg a telektulajdonosoknak, mely tán meglepő és önkényesnek látszik, de amely tapasztalásom szerint legtöbb felvilágosításul szolgál. Más-más socialis elemet képvisel ugyanis a megyében a magyar nyelvű katolikus, a magyar nyelvű református és lutheránus, az úrbéri telkeket vásárló izraelita, mást ismét a kolonizált német és a szláv nyelvű népesség.

A magyar protestáns (megyénkben túlnyomólag kálvinista) arisztokraciája az egész és háromnegyed telkes, számuk nemcsak hogy nem apad, de a magyar katolikus rovására szaporodik. Feltűnő továbbá a német elem gyarapodása [az egész és háromnegyed telkesek között – Cs.T.], melynek oka a szorgalom és a takarékoság. Éppen az ellenkező áll a szlávokról, kik határozottan dologkerülők és renyhék, 1861 óta még az egész telkesek száma is 55%-kal fogyott.³⁴

Széchenyit – bár megfogalmazása szerint kutatni kívánta Somogy megye földművelő népességét – valójában a birtokprózódás és a földadásvétel körülményei érdekelték, s a paraszti birtokminimum törvényi szabályozásának lehető-

³³ Galgóczi K.: 1855, 177–178.

³⁴ Széchenyi I.: 1892, 35–38.

ségeit kereste. Emellett meggyőződése, hogy a „régí teleksystema szerinti osztályozása a parasztbirtokosoknak még a mai nap is dívík” – ezért az 1860-as és a '80-as években készített statisztikái az egész-, a fél- és a negyedtelkesek, továbbá a zsellérek kategóriáit tartalmazták, a telektulajdonosokat pedig az etnikai és a felekezeti mező kombinálásával jellemezte. S ezek a csoportok Széchenyi szerint más-más szociális elemet és karaktereket képviselnek, amit nem a gazdasági adottságokhoz, a szabad földtulajdonhoz vagy a birtokforgalomhoz köthető készségek, mint inkább az úrbéri minőségek határoznak meg. Azaz továbbra is a történeti-rendi határvonalak jelölik ki a parasztság helyét a magyar társadalomban, és határozzák meg jellemvonásait.

Végül forduljunk a már idézett agrárszakemberhez, Gaál Jenőhöz, aki *A mezőgazdasági válság kérdése* c., az 1885-ös budapesti gazdasági kongresszusra készült tanulmányában a következőket írta:

Nemcsak a magyarországi, de a közép-európai földművelők általában nem dicsekedhetnek azzal, hogy az amerikai farmer ügyességével, leleményességével, értelmiségével és testi kitartásával bírnanak. A német, a francia és részben a mi mezőgazdánk szorgalmasak, de se nem elég fürgék, sem munkabeosztásuknál fogva nem elég számítók, sem az újítások iránt azt a tapintatos érzéket nem tanúsítják, amely a kellő középutat az experimentatiók és a viszonyok által túlszárnyalt és már csak kárral alkalmazható hagyományos gazdasági eljárásokhoz való túlságos ragaszkodás között eltalálja. Nyugat-Európa legtöbb államában a mezőgazdák sokkal inkább a megszokott rutin, mint a gondolkozó szakértelem útján haladnak. Ehhez járul, hogy az osztályok a legkevesebb helyen vegyülnek eléggé, és a mívelt rétegek a gyakori érintkezés elmaradása folytán az alsóbb rétegekre sokkal kevésbé hatnak előnyösen, mint az lehető és kívánatos volna.

Ha a kisgazdák szorgalmasak, takarékosak és megmaradnak mai igénytelenségük mellett, s fogékonyak lesznek azon példák iránt, melyeket nekik mutatni kell, s melyek után ők leginkább szoktak indulni, ha az állam és a társadalom törődik velük, akkor nincs kétsésem, hogy földművelő osztályunk ezen fontos része szerencsésen át fog alakulni, hogy azután a megváltozott helyzetben továbbra is az állam és a társadalom némi őrködése mellett folyton fennállhasson [...] Hogy a népet emelni, fejleszteni, gyarapítani a mai viszonyok közt is lehet, azt mutatja azon vidékek példája, ahol a közigazgatási tisztviselők, a községi jegyzők és a lelkesek lelkiismeretesen teljesítik kötelességeiket, az értelmiség pedig szereti a népet és felkarolja érdekeit.

Azon hatáskör, melyet a jelen gazdasági átalakulás ideje alatt az államnak be kell töltenie, véleményem szerint az egyes országok műveltségi viszonyaihoz s a nemzetek szellemi és erkölcsi tulajdonaihoz képest szűkebb vagy tágabb. De egyet minden államban szem előtt kell tartani, és ez az, hogy van egy idő, midőn az állami gyámkodásnak a polgárokra nézve lehetőleg fölöslegessé kell válnia, s midőn azok anyagi öntevékenységet lesznek hivatva kifejteni, az állam megelégedhetik azzal, ha gazdasági érdekeiket helyes kormányzat és általánosabb jellegű ápolás által törekszik megővni.³⁵

Elő pillantásra talán meglepő, hogy a szerző nem a megszokott módon, a hazai német gazdával, hanem az amerikai farmerrel hasonlítja össze a magyar

³⁵ Gaál J.: 1886, 84–86, 94–97.

földművelőt, aminek alapja az a tapasztalat lehet, amit a magyar agráriusok (Széchenyi Imre, Andrássy Géza) tengerentúli útjukon az amerikai mezőgazdaságról szereztek, s ami az ottani homestead-törvények meghonosítását ösztönözte. Így azonban a hazai termelők szorgalmának, leleményességének, tetterejének és vállalkozói szellemének hiányosságai még nyilvánvalóbbá válnak, aminek, vagyis a gazdák szellemi, erkölcsi és testi „tulajdonai” fejlesztésének módját is megjelöli a tanulmány: ez nem más, mint az állam „jóakarató” törődése, ami a falusi intelligencia (a jegyzők, a lelkészek és az egyéb értelmiségiek) támogatásával egészül ki. S majd ez eredményezi a *kisbirtokos osztály* megszerveződését és a társadalomba integrálódását³⁶, amit követően a *polgárok* számára nézve fölösleges állami gyámkodást az egyén gazdasági érdekeit védő helyes kormányzás vált fel.

A parasztság felbomlásának és kispolgárosodásának konzervatív reformprogramja, annak elvei körvonalazódnak tehát, ami a jellemzés módját is befolyásolta. Gaál Jenő korábban látott módszeréhez hasonlóan, a megrajzolt karakter ezúttal sem konkrét, ehelyett a belső, valamint a társadalmi hasznosság szempontjából értékelhető absztrakt jellemvonások a meghatározóak. (Az amerikai farmerrel való összehasonlítás eleve nem kínálhat kulturális-együttélési mintákat.) Ugyanakkor nem áthidalhatatlan a szakadék a hazai földművelőkről alkotott kép és a megvalósítandó ideál között, ami azt sugallja, hogy a szorgalmas kisgazdáink, közép-európai, sőt német és francia társaikhoz hasonlóan, alkalmasak a kitűzött társadalmi program megvalósítására.³⁷ Amelynek során a szerző azért a hagyományok megtartására, illetve a túlzott experimentációk és a „viszonyok által túlszárnyalt szokások” közötti arany középút megtalálására számít.

Miként összegezhetjük röviden tanulmányunkat? Az idézett leírások igazolják, hogy a sokszínű paraszti karakternek számos jelentése és funkciója volt. Egyrészt *néppé* idealizálva, a magyarság ősi és legmélyebb, a keleti vonásait megőrző rétegeként a közép- és kelet-európai típusú nemzetépítés programjához kínált szimbolikus eszközöket. Mindez ugyanakkor nem zárta ki a *paraszt* rendi minőségeinek továbbélését, a politikai gyakorlatot meghatározó elszigeteltség és alávettség sötétebb tónusainak érvényesülését. Másfelől a szintén absztrahált *kisgazda osztály* karakterében feltűnnek a polgári etosz vonásai, mindenekelett a rendszeres munka, a szorgalom és a takarékoság, ami az önzéstől, az egyéni érdekek-

³⁶ Ez számos, a lokális társadalmakat bemutató korabeli tanulmányban a polgári minták, az illő viselkedésmód adaptációjának tézisével kombinálódik. Zsilinszky Mihály, szarvasi főiskolai tanár a településéről írt munkájában úgy fogalmaz, „a mostani nép sok testi erőfeszítésre és kitartó munkára képes. A kényelemnek vagy fényűzésnek nemigen hódol. Életmódja egyszerű, különösen étel és ital dolgában mérsékelt [...] Társalgásukban van valami, ami kellemesen hat az emberre, mert a köznépnél ritkán tapasztalt józan felfogás, helyes ítélet és általában elterjedt polgáris kifejtettebb gondolkodásmód jellemzi őket, mit leginkább a gyakori összejöveteleknek és a miveltebb osztályokkal való szíves érintkezésnek lehet tulajdonítani.” Zsilinszky M.: 1872, 151–152.

³⁷ Vö. Vári A.: 2006, 108–109.

től, általában a tisztán materiális gondolkodástól mentes közösségi erkölccsel és tradíciókkal egészül ki. S amivel szemben a civilizálatlan *pór* még a jobbágyi korból származó romantikus vonásai éltek tovább. A „párhuzamos különidejűségek”³⁸ ebben a vonatkozásban tehát a társadalmi modernizációs teóriák hazai adaptálásának korlátait jelzik.³⁹

Mindebből nyilvánvaló, hogy a parasztsághoz rendelt tulajdonságok és cselekvések szimbolikus jelentéseket nyertek, amit a megfigyelő egyéni és csoport-identitása, a tapasztalatát befolyásoló mentalitása, valamint a hatalom által konstruált erkölcsi normák alakítottak tovább. S ezt a különböző tudományok a vidéki társadalmak mindennapi életvilágát kutató képviselőinek is célszerű figyelembe vennie.

Irodalom

ANDERSON, BENEDICT

2006 Elképzelt közösségek. Budapest.

BALOGH ISTVÁN

1965 A paraszti gazdálkodás és termelési technika. In Szabó István (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Budapest. 349–428.

BAUSINGER, HERMANN

1989 „Párhuzamos különidejűségek” (A néprajztól az empirikus kultúratudományig.) Ethnographia, 1–4. sz. 24–37.

BRÜCKNER, WOLFGANG

1969 Kontinuitätsproblem und Kulturbegriff in der Volkskunde. In Bausinger, Hermann – Brückner, Wolfgang (hsg.): Kontinuität? Geschichtlichkeit und Dauer als Volkskundliches Problem. Berlin. 31–46.

BURKE, PETER

1991 Népi kultúra a kora újkor Európában. Budapest.

ELIAS, NORBERT

2004 A civilizáció folyamata. Budapest.

FARBER, MAURICE

1973 A nemzeti karakter problémájának módszertani elemzése. In Hunyady György (szerk.): Szociálpszichológia. Budapest. 406–418.

GAÁL JENŐ

1886 A mezőgazdasági válság kérdése. Budapest.

1892 Csanád megye. Budapest.

³⁸ A német népiség- és kultúrtörténeti kutatásokban elterjedt fogalom sokrétű jelentései közül azt emeljük ki, miszerint a falusi közösségekben olyan normák, értékek és elképzelések (s tegyük hozzá: a róluk készült leírásokban olyan „különidejű” eszmék és ideológiák) uralkodnak, melyek teljességükben nem magyarázhatóak a közösség korabeli társadalmi-szociális meghatározottságai-
ból. Bausinger, H.: 1989, 32.

³⁹ Kearney, M.: 1996, 42–43.

GALGÓCZI KÁROLY

1855 Magyarország, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság Mezőgazdasági Statisticája. Pest.

HALASY MÁRTA

1989 Népviseletek úri és polgári használatban. Ethnographia, 1–4. 303–312.

HETÉNYI JÁNOS

1845 Robot és dézsma. Pest.

HOFER TAMÁS

1989 Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok – adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben. Janus, 1. 59–74.

HUNYADY GYÖRGY

1996 Sztereotípiák a változó közgondolkodásban. Budapest.

KEARNEY, MICHAEL

1996 Reconceptualizing the peasantry: anthropology in global perspective. Boulder.

KEMÉNYFI RÓBERT

2003 Etnikai és felekezeti térszerkezetek statisztikai-geográfiai módszere a néprajztudományban. In: Vargyas Gábor (szerk.): Népi Kultúra – Népi Társadalom. XXI. Budapest, Akadémiai Kiadó, 127–163.

KÓSA LÁSZLÓ

2001 A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest.

NAGY LEVENTE

2006 A magyar közép- és kisnemesség románságképe a 18–19. század fordulóján. In: Klement Judit – Miskolczy Ambrus – Vári András (szerk.): Szomszédok világai. Kép, önkép és a másiktól alkotott kép. Budapest. 149–172.

NÉMETH G. BÉLA

1987 Létharc és nemzetiség. Az „irodalmi” értelmiség felső rétegének ideológiájához 1867 után. In: uő: Hosszmetszetek és keresztmetszetek. Budapest. 452–473.

OSVÁTH PÁL

1996 Bihar vármegye sárréti járása leírása. Debrecen.

SZÉCHENYI IMRE

1892 Somogy megye. Budapest.

VÁRI ANDRÁS

2006 Etnikai sztereotípiák a Habsburg Birodalomban a 19. század elején. In: Klement Judit – Miskolczy Ambrus – Vári András (szerk.): Szomszédok világai. Kép, önkép és a másiktól alkotott kép. Budapest. 89–126.

2007 Német és magyar agráriusok, 1849–1909. Korall, 28–29. 88–108.

VENDE ALADÁR

é. n. Bihar vármegye népe. In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyei és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad. Budapest. 212–236.

VÖRÖS ANTAL

1966 A paraszti termelő munka és életforma jellegének változásai a Dunántúlon, 1850–1914. Történelmi Szemle, 2. 162–183.

WEBER-KELLERMANN, INGEBORG

1969 Deutsche Volkskunde zwischen Germanistik und Sozialwissenschaft. Stuttgart.

WINKLER, HEINRICH

1903 Skizzen aus dem Völkerleben. Berlin.

ZSILINSZKY MIHÁLY

1872 Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása. Pest.

Tamás Csiki

THE STEREOTYPES OF PEASANTRY IN THE SECOND HALF OF
THE 19TH CENTURY

In the past several decades, the scope of historical research into ethnic and national stereotypes has expanded substantially. At the same time, less emphasis has been placed on the exploration of their social content. As a consequence, mutual ethnic perceptions, the constantly changing social definition of nation, and the various contexts of its stratification according to classes or professions have not come to the fore. Among other things, this has made it hard to reconstruct the notions aimed at changing society and, at the same time, lurking behind stereotypes.

Various fields of social sciences have repeatedly made efforts to define the concept, and describe the general character, of peasant folk. By doing so, they have served the legitimization of social ideologies. On the other hand, they have also contributed to the very formulation of stereotypes.

When analyzing the various descriptions of peasant folk, I will make references to the authors, the sources of their "experience" as well as the medium and technique of representation or characterization. This provides information on the formulation of peasant character and the structure of stereotypes on two levels. The first is the level of interpersonal relations and direct observation. The other is a more abstract level of stereotype which places peasant folk in the interconnected structure of relations of historical past, nation, and races (ethnic groups). My study will examine the status of these relations in the second half of the 19th century.

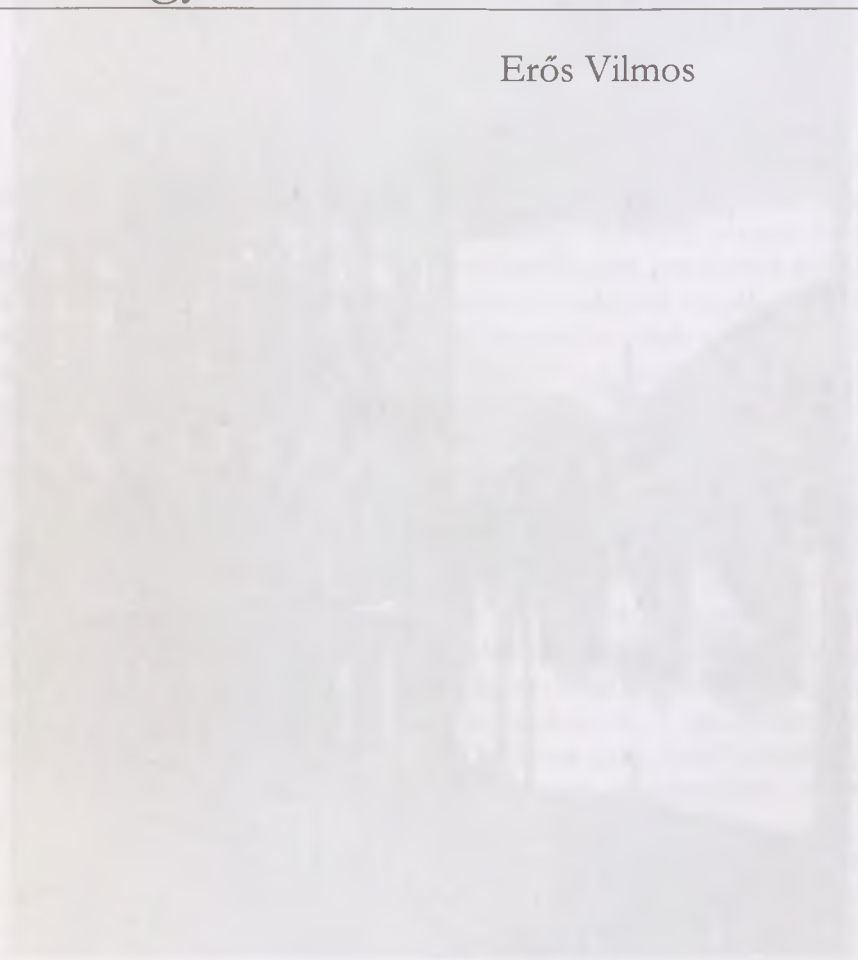

*Tájsúr, az egykori köröstárkányi tájbáz felszámolása után megmenekített kincsek.
Köröstárkány, 2010.*

Széchenyi Könyvtár Székesfehérvár

Peres ügyek

Erős Vilmos

...
...
...
...
...

Várasfenes tájház csűrjének díszes kapuja és az udvar részlete. Várasfenes, 2010.

Sebestyén Gyula Szekfű Gyula elleni becsületsértési pere

ERŐS VILMOS

A Szekfű Gyula elleni becsületsértési per anyaga az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található, G 631 jelzet alatt.¹ Fontos körülmény az ügygel összefüggő források értelmezéséhez, hogy az anyagot Bisztray Gyula, a Magyar Szemle harmincas évekbeli titkára, Szekfűnek e lehető legközelebbi munkatársa gyűjtötte össze és őrizte meg az utókor számára. Bisztrayról tudni kell még, hogy Szekfű (talán legközelebbi) barát- és eszmetársának, Horváth Jánosnak volt a tanítványa, tehát eredetileg irodalmárnak számított. A Magyar Szemlében a titkári feladatok elvégzésén kívül főként színházi kritikákat írt,² de tanulmányt készített az 1942/43?-ben megjelent Szekfű emlékkönyvbe is,³ ahol Szekfűnek a Magyar Szemlében kifejtett tevékenységét, főként eszmei irányító munkásságát elemezte. A Szekfűvel kapcsolatos rendkívül kiterjedt anyaggyűjtését az 1960-as években helyezte el az Egyetemi Könyvtár kézirattárában, illetve az Országos Széchényi Könyvtárban.⁴ Úgy tűnik ekkor keletkeztek az iratokhoz fűzött kommentárjai is, amelyek így (természetesen az anyaggyűjtéssel együtt) nélkülözhetetlen darabjai a hatvanas évekbeli Szekfű-recepciónak. (Ez alapvetően tér el a korszak és így a fennálló hatalom – vö. Szigeti, Léderer, Pach, Mérei stb.⁵ – értékelésétől, amely nem ritkán fasisztának, fasisztoidnak minősíti Szekfűt. Az is igaz persze, hogy Bisztray viszont többször talán túlságosan is lojálisnak tűnik Szekfű irányában, de ez nem zárja ki azt, hogy ne hasznosítsuk a sok vonatkozásban páratlan korpuszt.)

A Bisztray által összegyűjtött anyag alapvetően!/több részből áll. Az egyik, alább ismertetendő és elemzendő, a jelzett becsületsértési per iratai. Kettő Szekfűnek a Magyar Szemle társaságban végzett tevékenységére, működésére vonat-

¹ Vö. Sebestyén Gyula Szekfű Gyula elleni becsületsértési pere. Egyetemi Könyvtár Kézirattára. (A továbbiakban EKK) G. 631. Sebestyénről vö. egyébként Diószegi Vilmos, 1972.

² Vö. például Bisztray Gy.: 1939.

³ Vö. Bisztray Gy.: 1943.

⁴ Vö. pl. erről Frank, T.: 1991; 1980.

⁵ Minderről legújabban vö. Gyurgyák J.: 2007, 616–617, passim.

kozik, részint az Egyetemes Történet⁶, részint a két kötetes „magyar történet” kiadásával összefüggésben. (Utóbbi a Hóman-Szekfűnek a harmincas évek végén készült és az angol közönségnek szánt rövidített változata, amelyet 2002-ben tett közzé az Osiris Kiadó, *Rövid magyar történet* címmel.)⁷ Ezekhez a témakörökhöz kapcsolódik a Magyar Szemle 1935-ös titkárváltásához vezető, Balogh Józseffel való összetűzés anyaga is (ezután lett Bisztray titkár.)⁸ Erről Bisztray számos (még ezután feldolgozandó és elemzendő) adatot közöl, amelyek nélkülözhetetlenek akár Szekfű egyéniségének, munkamódszerének, munkatársaihoz való viszonyának elemzéséhez is.⁹ Külön kiemelkedik a Balogh József elleni összeütközés anyagából a híres *Juszufiász* című eposztöredék, amelyben a Magyar Szemle munkatársai örökítik meg e nevezetes összecsapást, s amelyet Bisztray szintén a hatvanas évek szemszögéből, utólag kommentál.¹⁰

Igen értékes és fontos része ennek az anyagnak Bisztray gyűjtése Szekfű műveinek visszhangjáról, amelyekre részben utalok az alábbiakban. Ezek egy része korábban ismert volt, számos közülük azonban nem, illetve található benne olyan Szekfű által írt cikk,¹¹ amely nem szerepel a Szekfű-bibliográfiákban, pedig alapvető és elvi jelentőségű megállapításokat tartalmaz a történész nézeteire vonatkozóan.

Befejezésül a hagyaték tartalmazza Bisztray néhány személyes emlékét is Szekfűről. Például azt, hogyan fogadta Szabó Dezsőnek a „Ludas Mátyás Füzetek”-ben megjelent támadását, hogyan reagált a részben ehhez kapcsolódó vádakra, miszerint felmenői nem is magyarok (Szabó Dezső Nad/gelnek nevezte.)¹² De található (szintén értelmezhető és értelmezendő) adalék a Magyar Történet írásához, valamint Szekfű 1944-es bujkálásához s így az ebben is segítő Kosáry Domokoshoz való viszonyáról is.¹³

Hozzá kell tenni mindehhez, hogy az itt tárgyalandó anyagot Vértessy Miklós már részben ismertette a *Kritika* 1976-os évfolyamában.¹⁴ Vértessy közleményének (amely semmi esetre sem minősíthető szakmai igényű forrásközlésnek, hiszen nem is fűz hozzá magyarázó jegyzeteket s általában is meglehetősen nagyvonalúan idéz az anyagból) azonban számos hiányossága van, ami persze részben onnan is származik, hogy cikkét inkább egy szélesebb nyilvánosságot megcélzó,

⁶ Vö. Bisztray Gy.: A négy kötetes Egyetemes Történet kiadásának krónikája. EKK G 635/56.

⁷ Vö. Szekfű Gy.: 2002.

⁸ Vö. Nagy P. T.: 1992. Valamint Huszár T.: 1993.

⁹ Vö. EKK G 636 1–29. Bisztray Gyula: Adalékok Szekfű Gyula munkásságához.

¹⁰ EKK G 636 1–29.

¹¹ Vö. még erre a 49. sz. jegyzet.

¹² Vö. Bisztray Gy.: Néhány személyes emlékem Szekfű Gyuláról. EKK G 635. Szekfű család-fájáról vö. Somkuti É.: 1982.

¹³ Vö. Bisztray Gy.: Néhány személyes emlékem.

¹⁴ Vö. Vértessy M.: 1976.

publicisztikai jellegű lapban közölte. A hiányosságok közé sorolhatjuk a jegyzetelés említett elmaradását, az aránytalanságot (a kelletténél jóval nagyobb arányban idéz a bírósági határozatból, mint a per tulajdonképpeni tárgyról),¹⁵ alapvetően hiányzik Sebestyén bemutatása stb. Értelmezésének több kitételével (sőt végső konklúziójával is) nehéz egyetérteni, például ideológiai szempontból roppant terhelt az a kijelentése, hogy a Napkelet a Nyugattal szemben, valamiféle turánista ideológiát képviselt volna. (Ennek alapvetően mond ellent/ezt cáfolja a per is, vö. alább).¹⁶ Meglehetősen szűkmarkúnak tűnik Vértesy végső következtetése is. Eszerint (valószínűleg kritikátörténeti szempontból tehát) az ügynek az a végső tanulsága, hogy Szekfű nem lépte túl a Gyulai Pál által is megállapított kritikatörténeti szempontot, azaz nem sértette meg a műről mindent, a személyről semmit elvét.

Ugyanakkor Vértessy cikke alapján is jól lehet követni az ügy sztoriját, amely – nagy vonalakban – a következő: Szekfű 1926-ban vitriolos hangvételű kritikát jelentett meg a Napkeletben két akkoriban megjelent munkáról, Sebestyén Gyula és H. G. Wells könyveiről.¹⁷ Szekfű kritikájának összütését Sebestyén Gyula munkájára irányítja, de mindkét művet „álarcos” könyvnek nevezi (a cím is erre utal), hiszen szerinte mindkettő maszkot visel, azaz (leegyszerűsítve) mindkét könyv háttérében általa alacsonyrendűnek ítélt politikai-ideológiai intenciók húzódtak meg s Szekfű ezeket próbálta leleplezni.¹⁸ Mint említettem, a nagyobb terjedelemben Sebestyén munkájával (helyesebben munkáival)¹⁹ foglalkozik, aki kolosszális vállalkozásba kezdett, hiszen a magyar nemzet őseposzát kívánta megírni, amelyre már Arany János is vállalkozott, de az ő bicskája is beletört ebbe. Szekfű így Sebestyén munkáját egy nagyzási hóbortban szenvedő személy nevetéséges és időszerűtlen vállalkozásának/erőfeszítésének tartja, cikkében Sebestyént papiros ízű, zavaros ideológiával vádolja. De szerinte a munka ráadásul valamiféle „csinált népiesség” terméke is, áltudományos, hiszen a könyvet kiadó tudományos társaság (Folklor Fellows) nem is létezik, összekever pogány mitológiát és katolikus vallási szempontokat/vonatkozásokat, csikorog a ritmikája

¹⁵ Vértesy szerint egyébként Sebestyén könyvének csak az első három kötetet jelent meg, de nem jelzi azt sem, hogy az egész irategyüttes a Bisztray-hagyatékból származik stb.

¹⁶ Vértesy interpretációja alapján a recenzió csak azért jelenhetett meg, mert Szekfű H. G. Wells művével is alaposan elbánt. Ezt nyilvánvalóan cáfolja az iratanyagban például Horváth János kijelentése, miszerint az olyan neves szerzők műveit, mint Szekfű, olvasatlanul szokták közölni.

¹⁷ Vö. Szekfű Gy.: 1926. A szóban forgó művek Sebestyén Gyula 1925/a.; Sebestyén Gyula, 1925/b.; Sebestyén Gyula, 1925/c.

¹⁸ Megjegyzendő, hogy Szekfűnek ugyanez az ironikus stílusa figyelhető meg számos egyéb tanulmányában is, amikor az általa kismagynak tartott, vagy a fajbiológiai szempontokat érvényesítő művekről írt. Vö. például Szekfű Gy.: 1939. De ugyanez figyelhető meg a Történetpolitikai tanulmányokban vagy a Három nemzedék V. könyvében is.

¹⁹ Hiszen, mint szó esett erről 1925-ben az első három kötet jelent meg.

stb.²⁰ Összességében Szekfű az irodalmi ponyva mamutjának aposztrofálja/csúfolja Sebestyén munkáját s cikkét is azért írja meg – állítása szerint –, mert óvni akarja az egyetemi ifjúságot az efféle félrevezető, alacsony színvonalú, ízléstelen „förmedvény”-ek olvasásától. Különösen fontosak, beszédek és jellemzők Szekfű recenziójának befejező sorai, amelyben Kazinczy, Gyulai Pál és Salamon Ferenc (nemzeti) klasszikus ízlésére hivatkozva utasítja el Sebestyén könyvét.

Sebestyén Szekfű kritikájánál olvastán roppant haragra gerjedt, úgy érezte, hogy Szekfű őt személyes becsületében sértette meg, hiszen kétségbe vonta tudósi tekintélyét, művének komolyságát, szakmai felkészültségét stb. Alapjában ráadásul úgy gondolta, hogy nem ő, hanem Szekfű visel álarcot, hiszen munkáját nem az elfogulatlan tudományos kritika szándékával írta, hanem lényegében a „Száműzött Rákóczi” ügy kapcsán elszenvedett sebekért kíván részben elégtételt venni.²¹ Ekkor ugyanis Sebestyén tevékeny szerepet játszott Szekfű munkájának megbélyegzésében, a Szekfű ellen indított hajzában. Sérelmeit végül egy válaszlevélben fogalmazta meg, amelyben – utalva Szekfű Rákóczi-könyvére – Szekfűt tudatlan kontárnak, az irodalmi szadizmus szörnyetegének, a Thaglóczy [sic!]-féle bécsbalkáni iskola²² bértollnokának aposztrofálja.

A Napkelet (természetesen Horváth János személyesen) Sebestyénnek ezt az útszéli válaszát nem volt hajlandó közölni s ezért azután *A magyar hősmondák* szerzője bírósághoz fordult az emberi és tudósi becsületében való megsértése miatti elégtételért.²³

Úgy gondolom, hogy igen beszédes, sokatmondó (ennek elemzésére, illetve konklúzióira még visszatérnék) Szekfű védekezése, amelyet két fogalmazványa (egyik a vizsgálóbírónak, másik a vádhatóságnak) alapján követhetünk nyomon, illetve rekonstruálhatunk. Ezekben részletesen ismerteti kritikájának motívumait, külön kiemelve, hogy nem csak Sebestyén, hanem Wells könyvére is vonatkoznak bíráló megjegyzései. Részletesen taglalja pl. azt is, hogy a Sebestyén által kiadóként feltüntetett tudományos társaság (Folklor Fellows) nem is létezik, így inkább azt kellett volna a könyvre írni, hogy a szerző magánkiadása. Úgyszintén behatóan értekezik arról, hogy kritikájának hangvétele egyáltalán nem szokatlan a magyar tudományos irodalomban, számos korábbi vitát, polémiát felidéz (pl. Thaly Kálmán, Bodnár Zsigmond, Heinrich Gusztáv, Seemayer Vilibáld stb. bírálatait a Századok, Ethnographia, Budapesti Szemle stb. folyóiratokból),²⁴ amelyekben a bírálók és a megbíráltak sokkal súlyosabb kifejezéseket és kitételeket

²⁰ Szekfű persze alapvetően csak az „Emese álma” című V. könyvvel foglalkozik.

²¹ A „Száműzött Rákóczi” kérdésről legújabban vö. Szelke L.: 2006.

²² Itt természetesen Thallóczy Lajosról van szó. Róla vö. például Vardy, S. B.: 1985. Passim.

²³ Vö. Sebestyén beadványa bírósághoz az alábbiakban.

²⁴ Vö. Sebestyén beadványa bírósághoz az alábbiakban.

használtak. Felidézi ennek kapcsán azt is, hogy maga Sebestyén, korábbi polémiái során (pl. Németh Gyula ellen a Turán 1918-as évfolyamában) sokkal durvább és gorombább kifejezéseket használt, mint ő maga. Igen beszédes azután, hogy Szekfű tanúként kéri megidézni Hekler Antalt, Gombocz Zoltánt, Domanovszky Sándort és Hóman Bálintot. Ők vezető tudósok, egyetemi tanárok, akik tanúsítanak, hogy Sebestyén munkája káros az ifjúságra nézve, tehát Szekfű valóban jogosan óvja tőle az egyetemistákat. Hosszasan fejtegeti azután azt is, hogy recenziójában tulajdonképpen kesztyűs kézzel bánt Sebestyénnel, hiszen nem idézett annak kompilációjából olyan részleteket, amelyek egyenesen blaszfémianak minősíthetők, hiszen Krisztus istenségét tagadják és mélységesen sértik a vallásos érzületet. Szekfű védekezésének legügyesebb (persze roppant gyakran gyakorolt) fogása az, hogy Sebestyén ellen fordítja a vádak: tudósi becsületében és személyében nem ő sérti meg Sebestyént, hanem fordítva (különösen a bírósághoz intézett beadványában), hiszen olyan jelzőkkel minősíti Szekfűt, hogy ma is bécsi szolgálatokat teljesítő magyar, a Thaglóczy-féle iskola cynikusainak és irodalmi szadistáinak epés tollú Benjaminja, tudatlan kontár, bécsi gyászmagyar, irodalmi útonálló, az irodalmi szadizmus szörnyetege stb.

Talán kevésbé ügyes Szekfű beadványának az a része, amely mégiscsak Sebestyén személyiségével foglalkozik. Itt rámutat arra, hogy mások ellen a legdurvább kritikát is megengedi magának, viszont az őt ért bírálatokat nem tűri, az utóbbi években szanatóriumi kezelésre szorult, általában betegesen túltengő a tudósi és „költői” önérzete.

Sebestyén a Szekfű válaszára írt beadványában azután főként azt ismétli meg, hogy Szekfű az ő a „Száműzött Rákóczi” ügyben/hajzában játszott szerepe miatt vág vissza. Ekkor ugyanis ő hívta fel a figyelmet arra, hogy „Száműzött Rákóczi” tulajdonképpen nincs is (tehát már Szekfű munkájának a címe is [oszt-rák/labanc] álarc, hiszen a magyar tudomány és közélet csak bujdosó Rákóczit²⁵ ismer.²⁶

Milyen következtetéseket vonhatunk le mindebből Szekfű nézeteit/történetírását, gondolkodását illetően?

Az egyik szempont, amire szeretném felhívni a figyelmet, s aminek az ügyön túlmenően általánosabb jelentősége is van, a stílus kérdése. A probléma/kérdés általánosabb jelentőségét az adja, hogy hasonló hangnemet üt meg Szekfű számos egyéb írásában, elég csak *A száműzött Rákóczi*, a *Mit vétettem én?*, a *Három*

²⁵ Vö. ugyanígy és persze nem véletlenül Köpeczi B.: 1991.

²⁶ Nem érdemes hosszabban foglalkozni az ügy lezárásának jogi vonatkozásaival, ezt Vértessy említett írása egyébként korrekt módon megteszi. Mindenesetre megjegyzendő, hogy kétszeri felmentés után a bíróság Szekfűt vétkesnek találta s kisebb pénzbüntetésre ítélte. Az illetékes bíróság szerint ugyanis Szekfű egyes kitételei valóban csorbíthatták Sebestyén tudósi tekintélyét/hírnevét.

nemzedék,²⁷ a *Történetpolitikai tanulmányok*,²⁸ később a *Lírai történetiszemlélet* című munkáira utalni. Ez részben retorikai eszköz-, vagy inkább fegyvertárhoz tartozik, amelyet – persze egészen más szempontból – elemzett a jelzett kötet egy szintén jelzett tanulmánya.²⁹ Látható és bizonyítható, hogy Szekfű műveiben igen gyakran ironikus, néha fölényesen gúnyolódó, intellektuális fölényét fitogtató hangnemet üt meg, ami jelentős mértékben fokozza műveinek írói, irodalmi/esztétikai hatását. Ennek egyik igen fontos eleme az ellenfél gyenge pontjaira való rámutatás, gyakran szó szerinti idézetek formájában stb., illetve általában is nagyon figyelemre méltó, ahogy Szekfű (szoktuk mondani) „megnyomja a tollat”. De az is figyelemre méltó, illetve további elemzést igényel, hogy persze Szekfű a magyar történelem azon alakjaival (leginkább a számára/szerinte kismagyarokkal, a fajelmélettel kacérkodók, turanistákkal) szemben alkalmazza ezt a fegyvert, ezt a retorikai fogást, akik nem egyeztethetők össze történeti, történetpolitikai koncepciójával. Soha nem ironizál például Szent Istvánnal, Pázmány Péterrel, Károlyi Sándorral,³⁰ Széchenyivel, Eötvössel, Prohászka Ottokárral, Bethlen Istvánnal, Teleki Pállal, főleg nem Horthy Miklóssal.³¹ (Egyértelműen látható tehát, hogy Szekfű váltogatja a Hayden White által oly fényesen elemzett retorikai eszköztárat, s az a történet, a melyet a magyarságnak mondjuk a 19. század első felétől eltelt történetét cselekményesíti – pl. a *Három nemzedék*ben – esetenként a komédia határait súrolja.)³²

A per anyagának egy másik tanulsága lenne Szekfű katolikus voltának a bizonyítása (illetve mindehhez számos adalékkal szolgálna), mivel azonban egy a közelmúltban megjelent kötetben két tanulmány is foglalkozik ezzel a kérdéssel, illetve jómagam is külön tanulmányt szenteltem e témakörnek, ebbe nem szeretnék részletesen belemenni.³³

Meglátásom szerint ugyanis a per anyagának legfontosabb tanulsága/konzekvenciája az, hogy újabb alapvető bizonyíték arra nézve, miszerint végleg sutba lehet dobni azokat az elképzeléseket és értelmezéseket (főként persze Dénes Iván

²⁷ E művek pontos bibliográfiai adataira vö. Szekfű Gy.: 2002/b.

²⁸ Szekfű Gy.: 2002/b.

²⁹ Vö. Baráth K.: 2007.

³⁰ Vö. például Szekfű Gy.: 1990.

³¹ Pedig kétségtelenül velük is lehetett volna ironizálni. Mondjuk Horthy Miklóssal, akivel hivatalosan soha, négyeszműközt viszont persze ironizáltak, tehát kritizálták őt. Bisztray például a mulatságos históriák között tartja számon említett gyűjteményében Hóman Bálint beszámolóját, miszerint a kormányzóval való megbeszélései folyamán Horthy mindig nagyokat ásitott, amikor színház, irodalom, tudomány ügyeiről esett szó s csak akkor csillant fel a szeme, ha a lovakra vagy a tornaversenyekre terelődött a beszélgetés. Magyarán Horthy kulturálatlan, műveletlen és buta volt.

³² Mályusz Elemérnél viszont talán inkább a románc figyelhető meg. Mályuszhoz vö. Erős V.: 2000.

³³ Vö. például Papp B.: 2007.

Zoltánét),³⁴ mintha Szekfűt alapvető támadások csak a „Száműzött Rákóczi” vita idején érték volna a nemzeti romantikus iskola részéről. Ezen interpretáció szerint Szekfű pl. a *Három nemzedék* idején már egy táborban volt korábbi ellenfeivel, amit világosan alátámaszt, hogy korábbi támadói most védőivé válnak, s Szekfűnél is a nemzet ügye fölébe kerül a társadalmi haladás, valamint a demokrácia ügyének.³⁵ (Értelmezők szerint ezzel párhuzamos az a kérdés is, hogy Szekfűnél *A száműzött Rákóczi* után a korábbi tudományos, akár a társadalomtörténeti paradigma felé is nyitó szempontok helyett az ideologikus, pamfletjelleg kerül előtérbe.)

Úgy gondolom, a Sebestyén-ügyből egyértelmű, (gondoljunk csak Sebestyénnek *A száműzött Rákóczi*ra való utalásaira az alábbiakban),³⁶ hogy Szekfű ellen ekkor sem szűntek meg a nemzeti romantikus pozícióból történő támadások, amelyhez – a Sebestyéné mellett – még nyugodtan hozzáfűzhetjük a Gálócsy Árpád-féle – szintén bírósági ügyet³⁷ –, általában a Bethlen Gábor monográfia kapcsán kitört polémiát³⁸, vagy például Féja Géza, Bajcsy Zsilinszky Endre és mások ekkori támadásait.³⁹ Hangsúlyozni lehet persze, hogy az ilyen oldalról/pozícióból történő polémia/bírálat nem szűnt meg Szekfű ellen még a negyvenes évek elején sem.⁴⁰ De az is beszédes, hogy Sebestyén itteni könyveinek utolsó két kötete 1942/43-ban jelenik meg, s ezekben tartja magát korábbi állásfoglalásához⁴¹.

A másik (a fentiekkel persze a lehető legszorosabban összefüggő) roppant fontos tanulság a Sebestyén-ügy kapcsán Szekfű nemzetfogalmára vonatkozik. Úgy vélem ugyanis, a Sebestyén-ügyből is egyértelmű (hiszen Szekfű egyik fő kifogása Sebestyén ellen az eposz csinált „népiessége”, azaz általában is a népies, esetenként a turanista felfogással érintkező szemlélete), hogy Szekfű nézetei alapvetően egy a népi nemzetfogalommal szemben konstituálódó *politikainemzet*-fogalomra épülnek, amelynek lényegi összetevői már a húszas évek elején készült *Történetpolitikai tanulmányok*ban megfogalmazódnak, s az ún. Szent István-i állam-

³⁴ Vö. erre újabban Erős V.: 2008.

³⁵ Vö. Dénes I. Z.: 1976. Vö. ehhez még kritikámat Dénes egy későbbi könyvéről, ahol fenntartja korábbi állításait. Erős V.: 2000/b.

³⁶ Vö. az alábbiak.

³⁷ Gálócsy Árpád – többnyire útszéli hangvételű – Szekfű-ellenes támadásaihoz vö. Király A.: 1931.

³⁸ Vö. minderről Nagy L.: 1980.

³⁹ Vö. Bajcsy Zsilinszky E.: 1928. Valamint Féja G.: 1931.

⁴⁰ Vö. mindezekre Lányi G.: 2000. 116, és passim. Ekkor a polémia Joó Tibor Karácsony Sándor bírálatá kapcsán tört ki. Ebben Joó Szekfű bértollnokának aposztrofálták, aki a szekfűi bécsi ablakból szemléli a történelmet, s ezért veti el Karácsony népies szemléletét. A vitában hivatkozás történik egy protestáns lapra, ahol szinte ugyanolyan érvek (minőségükben, hangvételükben is) vetődnek fel a szekfűi történetírással szemben, mint *A száműzött Rákóczi* idején.

⁴¹ Vö. Sebestyén Gy.: 1943/a, Vö. Sebestyén Gy.: 1943/b.

és nemzetfogalomban öltenek testet. Ebben persze természetesen a későbbiek folyamán vannak módosulások és pontosítások, de az kétségtelen, hogy Szekfű számára a magyarság nem elsősorban etnikai, főleg nem biológiai, hanem történeti-politikai egység s általában ezért (nem pedig bornírt hatalmi vonatkozások/hatalomimádat miatt) fontosak számára az állami-politikai vonatkozások. (Ezért e helyen is képtelenségnek kell minősítenem a Szekfű etnikai fundamentalizmusára vonatkozó ködképeket.)⁴²

Az persze természetesen egy másik kérdés, hogy Szekfű politikai nemzetfogalmának is megvannak a maga egyoldalúságai (s itt egyetértek Gergely András több felvetésével).⁴³ Például szoros kötődése a Klebelsberg-féle kétséges neonacionalizmushoz, azaz a hagyományos történeti osztályok iránti talán kissé túlzott lojalitása (vö. *A magyar nagybirtok történeti szerepéről*⁴⁴ című tanulmányával), általában a szocialitás, az alsóbb társadalmi rétegek (a plebs értelmében vett nép) problémái iránti csekélyebb érdeklődés, amivel szoros összefüggésben van a szociológiai módszerek iránti közömbösség. Ebből a szempontból jogosnak tűnik a népi oldalról jövő némely kritika, s például Szabó István 1934-es recenziójában⁴⁵ nem véletlenül mutat rá a szekfűi trükkre: a szocialitás és a szociológiai szempontokkal szembeni idegenkedésével Szekfű kismagyarnak (nemzeti romantikusnak) és turanistának vagy tiszai/tiszántúli magyarnak degradál minden ilyen irányból történő, akár pozitív kezdeményezést is.

Szóval Szekfűt joggal lehet talán kissé arisztokratikus klasszicitással, a tömegtől, a tömegszerűtől való irtózással vádolni, s biztos, hogy nem az általa ideálisnak tartott nemzeti klasszicizmus (jellemző, és jól figyeljünk a Sebestyén elleni bírálatban is Kazinczyra, Gyulai Pálra, Salamon Ferencre hivatkozik) a magyar irodalom utolsó szava. Ugyanakkor például még Hajnal István is Szekfű mellé áll a Bethlen Gábor úgy idején s nem feledhető, hogy végül is Mályusz,

⁴² Vö. mindezekhez még Erős V.: 2004. Hozzá szeretném még tenni, hogy tökéletesen engem igazol újabb Romsics Gergely felfogása, aki igen kiterjedt irodalom alapján és széles eszme- és ideológiatörténeti kontextusban igazolja, hogy Szekfű és irányzata (mondjuk a szellemtörténet) a német historizmusnak a nemzetet történeti képződményként értelmező, politikai nemzetfogalmára épített. Míg ellenfelei (pl. Mályusz és a népiek) a nemzetet elsősorban ahistorikus és esszenciális etnikai egységként értelmezik s tagadják ennek történetiségét. Innentől kezdve viszont nem az a feladat (mint újabb Bolgár Dániel esetében), hogy a népi elvet vallókról bebizonyítsuk, hogy ezt csak kényszerből tették s első adandó alkalommal meg kívántak szabadulni e nyűgtől. Hanem (úgyszintén Romsics példájára) meg kell kísérelni annak bemutatását például, hogy e nemzetfogalmak alapján miként konfiguráltak (azaz konstruáltak) történelmet s ennek alapján dekonstruálni azt. Vö. Romsics G.: 2007. Valamint Erős V.: 2007.

⁴³ Vö. Gergely A.: 2007.

⁴⁴ Vö. Szekfű Gy.: 1928.

⁴⁵ Vö. Szabó István 1934.

Domanovszky, Szabó István is alapvetően szakmai érvekkel vitatkozik Szekfűvel, azaz műveit „tudományos”-nak, szakmainak tekinti.⁴⁶

G 631 EKK Sebestyén Gyula becsületsértési pere Szekfű Gyula ellen.⁴⁷

Szekfű *Álarcos könyvek* című recenziójára válasz a szerkesztőségnek, melyet a Napkelet nem közölt, mert túl hosszúnak találta azt. Sebestyén itt először *A száműzött Rákóczi*val való párhuzamra utal.

„Szekfű Gyula hírhedt könyve 'A száműzött Rákóczi' 1913 őszén jelent meg a magyar tudományos akadémiai könyvkiadó vállalatában. A hírlapok, továbbá Ballagi Aladár és Márki Sándor egyetemi tanárok és tudós akadémiai tagok súlyos támadásai következtében az akadémia 1914. márciusában már elnökségi nyilatkozattal volt kénytelen védekezni. Megtudtuk, hogy a bécsi udvar szolgálatából és a Thaglóczy[sic!]-féle bécsbalkáni iskolából kikerült ismeretlen szerző, nem egy tekintetben ellenszenves munkáját a könyvkiadó bizottság előadója Riedl Frigyes a bizottság tudta, bírálata és hozzájárulása nélkül a bécsi körök sürgetésére valóságos csempészáru gyanánt bocsátotta sajtó alá és látta el az akadémiai kiadványok ezúttal megtévesztő fényjelzésével. Mivel az elnökség a Rákóczi gyálázatért nem vezekelt s csak a könyv materialista irányzatának ferdeségeit és túlzásait ismerte el, Ballagi Aladár megsemmisítő felszólalásban figyelmeztette az akadémikusokat, hogy a nyilatkozatot tudomásul venni nem szabad. [...] Az igazgatótanács nagynevű tiszteletbeli tagja után én szólaltam fel. Utaltam arra,

⁴⁶ Hozzáfűzném még mindehhez, hogy szintén a Bisztray hagyatékban található Szekfűnek egy feltehetően 1941-ből származó cikke, amely talán a Jelenkorban jelent meg s teljesen ismeretlen az eddigi Szekfű-irodalomban. (Vö. Szekfű Gyula: Kéretlen válasz egy kéretlen bírálótól.) Ebben Szekfű egy szintén őt ért támadásra reagál, de a vita tulajdonképpen a régi barát, Gerevich Tibor (Szekfű-körökben Tiberio) művészetértelmezése körül forgott. A vitában Szekfű természetesen kiáll Gerevich mellett, mondván, hogy Gerevich nem teljesen elutasító az ún. párizsi iskolával szemben (ennek ikonja Rippl-Rónai), jóllehet ízlésének igazából a római iskolát reprezentáló Aba Novák Vilmos klasszicizmusa felel meg. Mint ismert, Szekfű művészeti kérdésekben Gerevichre hagyatkozott elsősorban s aligha lehet vitás az általa ideálisnak tartott nemzeti klasszicizmus és az alapjában mégiscsak modernista római iskola által megformált klasszicizmus közötti összefüggés. Az egész kérdéskör lezárásának egyébként a Napkelet főszerkesztőjének, Horváth Jánosnak a cikke tekinthető. Horváth szerint ilyen ügyekben nyilván nem a bíróság fogja meghozni a végső ítéletet, hanem az erkölcsi, tudományetikai szempontokat érvényesítő szakmai közvélemény. Nem véletlen, hogy mindebben a nemzeti klasszicizmus atyjának, Gyulai Pálnak a kritikáira hivatkozik s aligha kétséges, hogy Szekfű recenzióját végeredményben Gyulai szája íze szerint valónak tartotta. (Szekfűnek a bíróság előtt tett vallomásából arra következettek, hogy meg is beszélték a cikket a megjelenés előtt.) Vö. Horváth J.: 1997. Eredetileg Napkelet, 1928.

⁴⁷ Vö. Bisztray-hagyaték!

hogy az előadó feltűnő mulasztása nagyon sokat veszít jelentőségéből, ha tudjuk, hogy a könyvkiadó bizottságban egyetlen történetíró sem foglalt helyet. Viszont megállapítható, hogy a bécsi nyomás alatt álló előadó előzetesen még a könyv címét sem olvasta el. Hiszen a 'száműzött Rákóczi' gyalázatos osztrák maszkjának láttára rögtön felhördült volna és tudomására hozta volna az osztrák szerzőnek, hogy a magyar nemzet, a magyar történelem és a magyar tudományos akadémia csak a 'bujdosó' Rákóczit ismeri. Utána beszélt még Grosz/???/ Sándor osztályelnök, – Angyal Dávid, Riedl Frigyes előadó, aki tisztségéről lemondott és Heinrich Gusztáv főtitkár. Hogy mit arra már pontosan nem emlékszem. Szekfű is elfelejtett mindent, kivéve a maszkot." (I. H.)

„Hihetelenül hangzik, de úgy van. Szekfű berontott a magyarral közös őstúrán mithikus emlékek és ősmondák és a magyar ősmondák csodás gazdagságú tenyészetébe, amely nemzetközi mérték szerint is a művelt emberiség legnagyobb arányú epikai/?/ termékei egyikének tekintendő s az ott talált 39 emlék közül eszeveszetten legázolta a szélső három-négy számot. Kontárt jellemző tudatlansággal azt az utolsó-nehány számot, ami már nem is tartozik a hősmondák feldolgozott anyagához, mert gigántikus epikai keretnek kényszerű legújabbkori és jelenkori maradéka, tehát olyan 'költemény', melyet a monda-rekonstruáló mai énekmondó a keret természeténél és a szörnyű háborús tartalomnál fogva szintén csodásnak, de egyben groteszknek volt kénytelen megalkotni. Ezt Szekfű nem értette meg, mert az ő fogyatékos irodalmi műveltségével nem is lehetett megérteni. Ezért történt meg vele, hogy a lövészárók magyarországi nemzetiségeinek vitatkozását botorul malomalatti politizálásnak merte nevezni. Irodalmilag tájékozott magyar embernek tudni kell, hogy a nép egyszerű fiainak szájába adott nagy történelmi és szociálpolitikai igazságok rendre megtalálhatók abban a művelt világ összes akadémiaihoz intézett és öt nyelvre lefordított *szózatban*, melyet a magyar tudományos akadémia számára én írtam, – továbbá azokban a cikkekben, amelyekben a területvédő liga Lotzky Lajosnak angolul is kiadott *La Hongrie* című francia gyűjtélkes [sic!] kötete számára ugyancsak én írtam, – vagy abban a több nyelvre lefordított történelmi tájékoztatóban, amelyet a liga azért íratott velem, hogy a trianoni tárgyalások alkalmával Apponyi és Teleki gróf urak szétszathassák a felettünk ítélkező idegen hatalmak képviselői között. Lám ez a titka annak, hogy az én együgyű malomalatti politikusaim jobban tisztában vannak a magyar nemzet történelmi hivatásával, mint az a bécsi gyászmagyar, aki reájuk most csúfolódva nyelvet öltöget." (Uo.)

„Midőn az irodalmi szadizmus e szörnyetege miatt a szerkesztő urat írásban és szóban megostromoltam, azt a meglepő választ kaptam, hogy az olyan neves (mondjuk inkább hírhedt) író írásait, minő Szekfű, a folyóirat már olvasatlanul

kiadja. Helyes, de akkor miért nem jelenhetett meg az én gyorsan megírt és még gyorsabban meg is kurtítható védekezésem? A válasz hosszúsága egyébként is fictio ott, ahol az irodalmi útonálló 6 sorban 5 dőfést mér ránk. Rövidség okáért tehát csak az elsőt teszem szóvá, hogy vele együtt a többi is tárgyaltan szájaszkodásnak minősüljön. Két szóval találom leírva 'csinált népiesség' hogyan védekezem ez ellen két szóval, vagy másfél szóval, ha le nem is írhatom, hogy ez a beteg ember elejtett másik két szót is, amellyel a népnyelvhez értő szerkesztés könnyen észretéríthette volna. Népiességemet csúfolva idézi ugyanis, hogy nálam Szolimán 'fájó szava' Zrínyire nagy hatással van. Holott nálam az olvasható, hogy Szolimán 'a szót még fájóbbra fogta.' (V. 344.), az aki ezt félreérthette és kicsúfolni valónak tartotta, a magyarnyelvi kérdésbe ne ártsa magát, mert anyanyelv terén is tudatlan kontárnak bizonyul." (4. o.)

„A költő Zrínyi a Szultánt vértanú őseivel öleti meg. Ezt az irodalmi hagyományt a történelmi hitellel szemben tiszteletben tartanom már nem lehetett, valamint a Zrínyiásznak azt az objektív csodáját is subjektívvé kellett valószínűsíteniem, hogy Zrínyi előtt a feszület megelevenedett. Ez az, amit Szekfű kritikával illethetett volna, ha az irodalmi félműveltségnek ilyesmi nem hangzana arabusul. Szekfű ahelyett másra vállalkozott. Elolvasta a nagy epikai keret és az egész öt kötetes mű tőlem származó záradékát a trianoni szörnyűségekkel a magyar hősmondák szellemében, lélektanilag csakugyan megindokolható epikai csodát, Emes ébredését. Utána aztán leírta a következő döbbenetes sorokat: 'A könyvnek századunkban páratlanul álló izléstelenségei közt is nevezetes, amint regős hokusz-pokuszt, Nagymagyarországhoz szóló imát, papiros ízű pogány mythológiát, meg katolikus vallási vonatkozásokat egymással összekever.'" (5. o.)

„Az én megbocsáthatatlan bűnöm az, hogy az egész emberi életem át kutattott, felismert, felhalmozott s tudományosan állandóan alkalmazott hősmondai kincstörmelékek reconstruáló, szépirodalmi és egyben tudományos műveletihez arcátlan vakmerőséggel hozzáfogni mertem. Elhitette öreg fejemmel s ezt rendületlenül máig is hiszem, hogy erre utánam és kívülem komoly, eligazodni tudó irodalmi vállalkozó talán már sohasem akad. Mert, ha a vállalkozó nem lelkiismeretlen kontár, akkor hiányát fogja érezni a néptudományi, néplélektani, népnyelvi, nyelvtörténeti, összehasonlító folklorisztikai összehasonlító irodalomtörténeti és összehasonlító nyelvészeti, továbbá őstörténeti, kútfőkritikai, epigrafiai, stb. ismeretek szükséges együttesének. Engem tehát még jókor észre kell téríteni, mert hiszen még adós vagyok a hősmondák két könyvével s az Attiláról, hunokról, hunutódokról, hun-székely és hun-magyar kapcsolatokról szóló III. könyvvel, továbbá az Álmosról, Árpádról és a honfoglaló vezérek koráról és viselt dolgairól szóló IV. könyvvel." (8. o.)

„Szekfű elriasztólag a prózának lemásolt sorokat jól választotta meg. Csakhogy a rímtelen naiv epikai előadás felsorolásaiban ilyen nemcsak nálam, de Homernál és más nagyoknál is bőségesen lehet találni. [...] A nálam kicsúfolt számok szerepéből Shakespeare sem tudott poesist elővarázsolni, bár versnek szerepelteti: 'Bűnhődésül husából egy egész fontot teszünk írásba, itt ezen kimetszhetők, bárhol tetszik testéből kitaszítanom' [...] Miféle vers ez? Vagy előre megmondjuk, hogy Szász Károly Tennyson-fordításából jambusokat írunk le prózának [...] Ugye nem lehet? Megmondom miért. Mert egy cinikus fanyar tréfáját tetszetek komolyan venni, mikor a játék megtévesztő szándékkal az én rovásomra ment.” (9. o.)

SZEKFŰ BEADVÁNYA A VIZSGÁLÓBÍRÓHOZ

„Már itt előre bocsátom azt, hogy inkriminált cikkem első bekezdésében foglaltak két műre vonatkoznak és pedig Sebestyén Gyula 'Gesta Hugarorum. A magyar hősmondák öt könyve' című művére, valamint H. G. Wells 'A világtörténet alapvonalai, az élet és az emberiség történetének tüköre' című munkájára. Ebben a bevezetésben foglalt következő rész: 'vagy ravasz intrikusok, kik az olvasó félrevezetésében, rosszhiszemű rágalmak terjesztésében, az emberi gyűlölség szításában találják örömüket' – kizárólag Wells művére vonatkozik, ami már abból is nyilvánvaló, hogy ez a rész fogalmilag is homlokegyenest ellenkezik a közvetlen előtte álló következő mondattal: 'formátlan, mesterség és művészet híján felnőtt faragatlan fickók ők', mert hisz a mesterség és művészet híjánvalóság, a formátlanság, a faragatlanság nem hozható egy kalap alá a ravasszággal, az intrikával az olvasó félrevezetésével, a rosszhiszemű rágalmak terjesztésével, az emberi gyűlölség szításával, mert hisz mindezekre képtelen a mesterség és művészet híjánvalóság, a faragatlanság.” (Uo.)

„Mint egyetemi tanárnak kötelességem volt bírálatomat megírni és a munkának veszedelmességére az ifjúság és a tanári testület figyelmét annál is inkább felhívni, mert Sebestyén Gyula az ifjúság útján iparkodott munkáját terjeszteni s illetve az ifjúság által akarta megvétni, – sőt a munka eddig megjelent első, második és ötödik könyvének címlapja belső oldalára ezt nyomatta: 'A magyar főiskolák ifjúságának örök tulajdona. S. Gy.' Ennek igazolására tanúképpen kérem kihallgatni a Turul Bajtársi Szövetség primus magisterét: Hekler Antal egyetemi tanár urat, Gombóc [sic!] Zoltán egyetemi tanár ura /: a Tudományegyetem bölcsészatkari épületében Muzeum körút:/ és Janzó Tihamér premontrei főgimnáziumi tanár urat. /l. Keszthely./ Annak bizonyítására, hogy a magyar ifjúság lelkivilágát veszedelmezteti a megbírált mű tanításai és állításai:

tanuképpen kérem kihallgatni Domanovszky Sándor bölcsészeti dékán, Hóman Bálint egyetemi tanár urat.” (Uo.)

„Beszerezni kérem a 'Turán' című folyóirat 1918. május 5.-i számát, melynek 329. lapján dr. Sebestyén Gyula a nyelvtud. és néprajzi szakosztály alelnöke 'Nyílt levél a főszerkesztőhöz' felírású cikkében durvaságokkal és gorombaságokkal teljes n. n. 'válasz't írt Németh Gyulának egyik bírálata. Ugyanez a füzet tartalmazza Németh Gyula replikáját, mely kifejezéseiben szintén erőteljesebb, mint az én bírálatom. Beszerezni kérem az 'Akadémiai Értesítő' 434-ik számát, melynek 'Jakubovich Emil székfoglaló értekezése 1925. november 9.-én' című cikkében Sebestyén Gyula írásmodorának bírálatát találhatók.” (Uo.)

„Annak bizonyítására, hogy általában véve még országos nevű férfiak is az én bírálatomban használt kifejezéseknél sokkal súlyosabbakkal hadakoznak támadó és védőirataikban, valamint bírálatukban, beszerezni kérem a 'Századok' 1869., 1870., 1882., 1886. évi folyamait, melyek Thaly Kálmánnak, Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor, Lánczy Gyula, Knauz Nándor műveiről írt bírálatait és a nevezettekkel folytatott polémiáit tartalmazzák. Beszerezni kérem továbbá a 'Századok' 1892. évi évfolyamát, melyben Bodnár Zsigmond Váczy Jánosról nyilatkozik. Beszerezni kérem az 'Egyetemes Philológiai Közlöny' 1892. évi évfolyamát, melyben Heinrich Gusztáv Ballagi Aladárról nyilatkozik. Beszerezni kérem a 'Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője' 1903 évi évfolyamának 'Ethnographiai mellékletét', melyben Seemayer Vilibáld Hermann Ottórról nyilatkozik. Beszerezni kérem a 'Budapesti Szemle' 1904. évi évfolyamát, melyben Szily Kálmán Ballagi Aladárról és Lehr Albert Simonyi Zsigmondról nyilatkozik.” (Uo.)

SZEKFŰ BEADVÁNYA A VÁDTANÁCSNAK, AHOL FENTIEKET RÉSZLETESEBBEN IS KIFEJTI:

„Az egyik bírált mű *Wellsnek Világtörténete*. Ezt egy jónevű kiadó cég adta ki: a fordítás és kiadás munkájában két oly publicista vett részt, akik egy konzervatív irányú hírlapnak vezéremberei, a cég maga polgári cég, sem baloldali radikalizmus, sem hazafiatlanság vádjára nem terheli úgy, hogy a cég kiküldött ügynökei valóban igen nagy számmal tudták elhelyezni a könyvet a hazafias közeposztály köreiben, mely azt gyanútlanul hazafias, jóirányú könyv gyanánt vette meg. Miután ismeretségem körében napról-napra értesültem e könyv terjedéséről s miután a hírlapokban megjelenő ismertetések – köztudomás szerint – a legnagyobb részt a kiadó cégek érdekében történnek s ebben az esetben valóban

egyetlen hírlap sem merte /: vagy akarta/ megmondani az igazat és ezzel a közönséget felvilágosítani: *közérdekből* [sic!] szükségesnek láttam, a közönség felvilágosítását, melyre annál inkább hivatottnak tartom magamat, mert hisz történeti könyvről van szó s én a tudományegyetemen történelmet tanítok. Így mutattam ki Wellsről, hogy az emberiség történetét szűkkörű, elavult szocialista, osztályharci szempontból nézi, az újabb kor történetében határozottan bolsevista szellemű, amellet a világháború bűnével – ravasz szemforgatás közben – minket a központi hatalmakat terhel, a trianoni határokat helyesli és a cseh-szlovák államban, Massarik [sic!] és Benes személyében látja a jobb jövő letéteményeseit. A kiadó cég és a fordítók által a könyvre tett álarcot lerántva, ezt a képet mutattam meg mögötte úgy, hogy a bevezetésben joggal mondhattam Wells könyvtípusáról: *'ravasz intrikusok, kik az olvasó félrevezetésében, rosszhiszemű rágalmak terjesztésében, az emberi gyűlölség szításában találják örömüket* [sic!]⁴⁸

„Másként állott a dolog a munka túlnyomó részét tévő ötödik könyvvel, ahol Emese ösanyával megálmodtatja 946-tól 1920-ig az egész magyar történetet. Itt már tényleg megtörtént dolgokat mond el, összesen 504 lapot kitevő versekben. Véleményét közli a magyar történet minden nevezetes eseményéről és tekintve a fent elősorolt félrevezető momentumokat /:történettudós hírében álló szerző, hazafias irány hangoztatása, az egyetemi ifjúságnak való felkínálkozás, a Folklore Fellows jogosulatlan szerepeltetése/: attól kellett tartanom, hogy az ifjúságnak legalább egy, kevésbé tájékozott része magáévá teszi Sebestyén helytelen felfogását a magyar történet eseményeiről. Hogy egy részletet említsek: bírálatomban külön megrövidítom Sebestyén felfogását a szigetvári Zrínyiről, aki szerinte három napig kétségben van, hogy ne adja-e fel a várat: holott én ugyanakkor előadtam az egyetemen, hogy Zrínyi önként zárkózott be a várba, mert szerződése szerint ez nem volt kötelessége, de szívből kívánta a magyarság és kereszténység ellenségével a harcot az 'édes hazáért'. Veszedelmesnek tartottam, hogy ifjúságunk azt a Zrínyit és azokat a magyarokat tartsa hiteleseknek, kiket Sebestyén rajzol: ezért tehát *közérdekből* írtam meg róla is bírálatomat.” (Uo.)

„Amínthogy a magyar műkritika atyjának – Gyulai Pálnak – is az volt a véleménye, hogy a műről mindent szabad mondani, sőt a szerzőről is mindazt, ami a bírált műből megtudható. Nem szabad tehát azt mondani a szerzőről, hogy pl. alacsony motivumból, anyagi haszonlesésből írt, ha ez nem derül ki művéből. Ha azonban kiderül belőle, ezt is kötelessége a kritikának megmondani. Amínt-hogy az utóbbi félszázad alatt ilyen is volt a magyar kritikai gyakorlat.” (Uo.)

⁴⁸ Kiemelések az eredetiben.

„Inkriminált kifejezéseim használatára a bírált mű hiányai által nem csak feljogosított, hanem ezen hiányok akkorák, hogy kifejezéseim *sokkal súlyosabbak lehetnek volna, ha nem igyekeztem volna a szerzőt kímélni*⁴⁹ és nem óvakodtam volna minden feltűnéstől. Ez áll többek között arra a kifejezésemre, mellyel 'századunkban páratlanul álló ízléstelenségnek' mondom, amint szerző keresztény vallási vonatkozásokat pogány mithológiával összekever. Itt, ha nem jóindulattal kezelem szerzőt kiterjeszkedhettem volna az egész 'költői mű' invokációjára: 'Világot teremtő, Világot fenntartó legfőbb Égatyám, aki ura voltál Hajdani Földanyának, Alvilág fejének, Hét Bálványistennek s lettél *utóbb* atyja Egyszülött Fiadnak, hozzád fohászkodom!/: I. kötet, 27.l. /, s ehhez még hozzáteszi, magyarázat gyanánt /:118.l./: a fohászkodás megpecsételése annak, hogy a Vogul–osztják–magyar ősnép mithoszának egyisten-hittel határos Teremtő-hite rázkódás nélkül bővíthetett Krisztussal és az evangéliumokkal! Ezt olvasva az ember szinte kétségbe vonni kénytelen a szerző ítélőképességét, mikor még dicsekszik is a 'fohászkodással' és nem veszi észre az abban rejlő blaszfémiát./:Krisztus *utóbb*, tehát *időben* lett generálva az Atyától, aki *előbb* bálványistennel barátkozott; Krisztus istenségének tagadása:/ Szerző hálás lehet nekem, hogy ezeket a vallásos lelkeket sértő botrányos részleteket nem írtam ki, amint nem írtam ki két bálványistenének, Napistennek, Istárnak, Kuláternek botrányos szerelmi epizódjait sem, pl. ölelte, csókolta, ruháját letépte, hasát harapdálta és a vérét itta' stb. /I. 44. lap./, az istennő mint tigris ugrott Kuláterre s ott, ahol az arcán, nyakán fekély volt, hosszan csókolgatta.' /:80.lap./ Ilyen kifejezéseket sem idéztem: 'Jöjj Hadisten is s a közös mamával /nb a főistennővel:/ foglalatoskodott, a szemébe nézett s mélyen elaltatta.' /:43.lap./". (Uo.)

„De végül minden eddigi durvaságait felülmúlta Sebestyén azon válaszában, melyet az én inkriminált bírálatomra írt s miután azt a 'Napkelet' szerkesztősége épen a benne levő durvaságok miatt nem közölte, annak közlésére a bíróság által kérte a 'Napkelet'-et kötelezni, de a járásbíróság ezen kérésével elutasította. Ezen D./ alatt itt mellékeltem válaszából a következő kifejezéseket idézem, melyekkel az én személyemet illetve: 'minősíthetetlenül durva s irodalmunkban szinte páratlanul álló gyalázkodás', ma is bécsi szolgálatot teljesítő magyar', Thallóczy-féle Bécs-balkáni iskola cynikusainak és irodalmi szadistáinak ez az epés tollú Benjaminja', a tudatlan kontárok átalakodottságával és vakmerőségével', példátlanul durva és ostoba ítélet' 'kontárt jellemző tudatlanság', 'Szekfű az ő fogyatékos irodalmi műveltségével', 'bécsi gyászmagyar', irodalmi téren elibük toladó kontár döbbenetes viselkedése', az idegen téren garázdálkodó tudatlan, de elszánt irodalmi utonállók és vakmerő kontárok illetén viselkedése ellen semmi irodalmi

⁴⁹ Sic! A kiemelések mind az eredetiben, azaz Szekfű Gyulától származnak.

szabály sem nyújthat menedéket. Hiszen a fejlettebb ízlésű francia is csak azzal a közmondással tudja vigasztalni magát, 'hogy a párizsi Madelaine templom falait nem lehet ebzárlat nélkül tisztán tartani', az irodalmi sadizmus e szörnyetege, az olyan neves, mondják inkább hírhedt író', irodalmi útonálló', tárgyaltalan szájkodás', ez a beteg ember', irodalmi félműveltség', ami nem *az én munkámra*, hanem félre nem érhetően az én *személyemre* vonatkozik." (Uo.)

„Ellenem emelt vádját épp oly kevésbé lehet komolyan venni, mint ahogyan az ő támadásait tudós világunkban általában nem veszik komolyan. Betegesen túltengő önérzete közismert, mely kritikát annál kevésbé tűr, minél inkább marad el Sebestyén a tudomány haladásától. Ez a magyarázata annak, hogy mások ellen a legdurvább kritikát is megengedi magának. Idegeit az utóbbi években kénytelen volt gyógyintézetben csillapíttatni, amint ezt Jakubovich Emil nemzeti muzeumi osztályigazgató, valamint a József utca 6.számú háznak, – melyben Sebestyén lakik – a házmestere és ennek felesége a bíróság előtt bizonyítani tudják. Innen van beteges képzelődése saját költői tehetségéről, ő maga írta önmagáról, hogy oly művet írt, mely 'nemzetközi mérték alá állítva is, a legnagyobbak és legértékesebbek közt marad, valahányszor a világtörténelmi hivatást teljesítő népek nemzeti hagyományának mondaalkotó és megtartó ereje fog összehasonlító uton megállapíttatni.'/: I. köt. 106.lap.:/; csak ily állapotban hiheti el magáról, hogy Arany Jánosnál jobb hőskölteményíró: 'rémülve vettük észre', hogy Arany nem jó kútfőket használt époszában - most ő a jó részükből írja az ő költeményét./: I. köt. 103.lap.:/ A sajtóbírószám elé adott válaszában pedig ily beteges önérzettel nyilatkozik: 'A Zrínyiek egész századának magyar lelkét belelelkedeztem –!' Saját rossz verseiről írja: 'ha ez nem a fenség magasságaiban szárnyal...ha ez nem a most sanyargatott nemzeti lélek alkalomszerű megnyilatkozása és nem a magyar nyelv egyszerű, de tiszta ünneplője', s végül verseit Homéros és Shakespeare verseivel hasonlítja össze, hogy ezekben is vannak dőcögős sorok /de bölcsen csak a magyar fordításokat idézi." (Uo.)

„Annak bizonyítására, hogy Sebestyén Gyula műve címlapján a 'Kiadta a Folklore Fellows Néphagyományt kutató Nemzeti Szövetség Magyar Osztálya' kitétel nem felel meg a valóságnak, tehát Sebestyén tényleg már a címlapon is álarcot tett könyvére, – hogy továbbá a Folklore Fellows magyar osztálya tényleg nem is létezik, vagyona nincs és így Sebestyén Gyula állítása, hogy ez adta volna ki könyvét, félrevezető valótlanosság: kérem ezen társaság több évvel ezelőtt utoljára megválasztott állítólagos alelnökét, Gombócz [sic!] Zoltán egyetemi tanárt és titkárát – Bán Antal tanár urat - külügyminiszteri finn referenst, tanuként kihallgatni." (Uo.)

SEBESTYÉN VÁLASZA SZEKFŰ BEADVÁNYÁRA.

„Különben ha nem ismerném Szekfűnek Rákóczi-ról írott munkáját és e munkája körül történő viharzásokat, lélektani rejtély volna az ő rosszindulatú kritikának elnevezett valamije. De így nagyon jól tudom, hogy Szekfűt ellenem a bosszú tette annyira elvakulttá és meggondolatlaná. Midőn ugyanis „Száműzött Rákóczi” című könyve a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent, Balagi [sic] Aladár és Márki Sándor egyetemi tanárok és Akadémikusok támadásai és az országos felháborodás arra kényszerítették az elnökséget, hogy nyilvános ülésen tárgyalja le ezt a kínos ügyet. Ekkor derült ki, hogy Szekfű könyvét bécsi támogatója bíráló és engedély nélkül csempészte be a magyar tudományos akadémia kiadványai közé. Midőn ez kitudódott gr. Apponyi Albert azt indítványozta, hogy a történetek után ezt az elnökség részéről is elítélt könyvet egyszerűen zárják ki az akadémia kiadványai közül. A megsemmisítő indítvány után én állottam fel és figyelmeztettem tagtársaimat, hogy a könyvkiadó bizottság mellőzésével nem sok mulasztás történt, mert a bizottságba nincs beválasztva egy történetíró sem. De igen nagy mulasztást követett el az előadó /:néhai Riedl Frigyes esztétikusunk: /, akinek – mielőtt nyomdába adta –, meg kellett volna tekinteni a címlapot és nyomban fel kellett volna hördülnie. Mert hiszen a magyar tudomány és a magyar közélet eddig még nem ismerte a Szekfű könyve című alkalmazott osztrák álarcot és ezután sem fogja elismerni a száműzött Rákóczit, hanem a bujdosó Rákóczit. /: Bujdosó Rákóczi-ról szolt Szalay László kötete is, melyet Szekfű utóbb védekező írásaiba példány-képnek állított:/. Íme tehát ez a forrása az 'Álarcos könyvek' című irodalmi gyalázkodásnak.” (Uo.)

Befejezés: részletek Szekfű eredeti recenziójából:⁵⁰

„Ilyenek is vannak. Napközben ott állanak a könyvespolcon, feltűnést nem okozva, amint ez jól nevelt könyvhöz illik. Éjszaka azonban, mikor a gazda kihuzta lábát a könyvnek szobájából, levetik az álarcot, melynek köszönhatték, hogy a jó társaságba bebocsátást nyertek s megmutatják magukat, amilyenek valóban; formátlan, mesterség és művészet híján felnőtt faragatlan fickók ők, vagy ravasz intrikusok, kik az olvasó félrevezetésében, rosszhiszemű rágalmak terjesztésében, az emberi gyűlölség szításában találják örömüket. A polcok lakószói, bár különböző korok és nemzetek szülöttei és különböző világnézetek hívei, többnyire őszinte, kívül-belül önmagukat valló egyéniségek, kik felhá-

⁵⁰ E részletek a bírósági iratanyagban szerepelnek, nyilván az ügymenet tisztázása végett, de nem véletlenül emelték ki az alábbi sorokat persze.

borodva vesznek tudomást a felemás betolakodók jelenlétéről. És ha a gazda évek során szeretettel válogatta össze könyveit, a jó könyvek nagy többségben vannak és az éj sötétjében egyesült erővel kilökik maguk közül az odatévedt álorcást. Reggel a gazda a polcok lábánál talál egy-egy könyvet, és bárhogyan is töri a fejét, nem tudja *felidézni*, hogy este kezében lett volna az.”

„Gesta Hungarorum. A magyar hősmondák öt könyve, kiadja a Folklore Fellows nemzetközi tudományos szövetség magyar osztálya. Szép cím, kitűnő ajánlás. Évtizedeken át sajnálkoztunk, hogy nem maradtak fenn ősi hősmondáink, Arany János maga próbálta a hiányt kitölteni, betegség, lelki depresszió és halál kivette kezéből a lantot. Az öt könyv szerzője Sebestyén Gyula, merészen belevágta fejszóját az ősi törzsbe, mellyel Arany János hosszú életen át nem boldogult, tízezerre menő verssorok tömegét írta össze és az egész munkának egyelőre három könyvét három kötetben adta ki. Az ötödik, igen vastag könyvet Emese álmának nevezi és a magyar főiskolák ifjúságának örök tulajdonául adja. A régi forrásokból ismert ósanya, Emese végigálmodja 500 lapon át, versformára nyomtatott, kátyukban döcögő prózában az egész magyar történetet, Bánffy Dezsőig, világháborúig: s Trianonra ébred fel. Szép szomorú történetünket sokszor megírták már, jól is rosszul is, szűk látókörből is, hatalmas átfogó pillantással is. Emese álmának leírása egyedül áll e százados változatlanságban: csinált népiesség, izléstelen invenció és alantas felfogás dolgában a modern ponyvairodalom termékeit is fölülmúlja. Esetlen fordulataiból, a szög feje mellé találó jellemzéseiből igen mulatságos gyűjteményt lehetne összeállítani, ha nem volna inkább szomorú az intellektuális eltévelyedés, az önkritika tökéletes hiánya, mely a szerzővel a ponyva e mammutját, még hozzá kitűnő nyomdában, gondos külsőben kiállította. Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül, mint bánik el történetünk egyéniségeivel, kiknek működését minden belső, költői szükség nélkül, egyedül leleményhiányból, fantáziája szegénységétől vezetve félremagyarazza és eltorzítja.”

„Az előadás hangja az újabb századok leírásában mind groteszkebb lesz: Széchenyi, Metternich, Deák szerepelnek, Kossuthot is 'tette szólítják a zsarnokoskodások.' Védegylet, negyvennyolcz, kiegyezés, nemzetiségi kérdés előadatok, a vers végső fénypontjaihoz közeledik. Egyik a millenium. Bánffy Dezső bárótól a miniszterelnökségen adott estély leírása, melyre a szerző, mint 'a magyar hősmondák utolsó regőse', mint a honfoglalás mondaköltészetét kutató tudós külön küldönccel kap meghívót, s ott annyira megbabonázza a meghívott diplomatákat, hogy titkos szándékaikat elárulják. A francia hetykén ennyit mond: Már be van kerítve, mire az angol: Ne nó! kétségeskedik és kérdi:, Bizonyos?’, 'Bizonyos!' mondja a francia. Viszont Bánffy elárulja a német követnek, hogy ő csak titokban barátja a hármasszövetségnek, nyíltan nem az, a szerb követ

zsebében elsül a revolver, ebből a diplomaták közt verekedés támad, a szerb kést ránt elő, de 'Bánffy lefogta', értesít bennünket a 'költő', mire végre feloldja a varázst a regős, és kiderül, hogy az egész leírás előkészület volt a világháború előadásához, mely az előbbi részek mögött sem zavarosságban, sem komikus hatású ponyvastílusban nem marad el."

„Egyetemi ifjúságunk magasab fokon áll, semhogy féltünk kellene a szerencsétlen könyvtől, mégis kötelességünk volt lerántani az álarcot, nehogy cím, kiadó társaság (rejtély, hogyan került a társaság neve a címlapra), nyomda és kiállítás bárkit is megtévesszen. És kötelességünk, nem kisebbre, mint Kazinczyra, Gyulaira, Salamon Ferenczre hivatkozva nyomatékkel kiemelni, hogy a nemzeti irány ízlés dolgában nem alkudhatik. Ízlés és művészet nélkül nincs nemzeti csak ponyvairodalom.” (Uo.)

Irodalom

BAJCSY ZSILINSZKY ENDRE

1928 A háborús nemzedék. I-IV. Előrs. július 22. 29. augusztus 5. 12.

BARÁTH KATALIN

2007 „Nemegyszer szuggesztív erejű”. Retorikai szempontok a Szekfű-szövegek újraolvasásához. In: Paksa Rudolf (szerk.): Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. Argumentum Kiadó, Eötvös József Collegium, Budapest. 167–184.

BISZTRAY GYULA

1939 Színházi kistükör. Magyar szemle, XXXV. Köt, 4.(140.) 386–396.

1943 A 'Magyar Szemle'. In: Szekfű Gyula a történetíró és nemzetnevelő 60. születésnapjára. Magyar Szemle, május. 86–108.

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

1976 A realitás illúziója. (A historikus Szekfű Gyula pályafordulója.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

DIÓSZEGI VILMOS

1972 Sebestyén Gyula. (A múlt magyar tudósai). Akadémiai Kiadó, Budapest.

ERŐS VILMOS

2000/a A Szekfű-Mályusz vita. Csokonai Kiadó, Debrecen.

2000/b A hatalom humanizálása avagy Szekfű démonizálása. Megjegyzések Dénes Iván Zoltán: Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával című könyvéhez. Századvég, 4. 135–144.

2004 Látomás és indulat a szekfűlőgiában. (Válasz Miskolczi Ambrus: Csoportkép történetészekkel című írására.) Aetas. 4. 312–321.

2006 A harmadik út felé. (Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban.) „Kisebbségkutatás Könyvek.” Lucidus Kiadó, Budapest. Válogatta, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette Erős Vilmos.

2007 Verbiage, sorvezetővel. (Válasz Bolgár Dánielnek.) BUKSZ, 1. 3–7.

2008 Erkölcs és államrezon. (Szekfű Gyula és Jacques Maritain kapcsolata.) Világosság. 9–10. 167–174.

FÉJA GÉZA

- 1931 A kurzus felszámolása. (Szekfű Gyula és a 'nemzet megújítása'.) Előörs. November 22.

FRANK TIBOR

- 1980 A revíziós politika 'elméleti alapvetése': Az angol nyelvű Magyar Történet terve. Magyar Filozófiai Szemle. 931–943.
- 1991 Luring the English-Speaking World: Hungarian History Diverted. Slavonic and East European Review . Vol. 69. No. 1. January, 60–80.

GERGELY ANDRÁS

- 2007 Szekfű Gyula és a „harmadik Magyarország” irónemzedéke. In: „Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban”. 7–16.

GYURGYÁK JÁNOS

- 2007 Ezzé lett magyar hazátok. (A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története.) Osiris, Budapest.

HORVÁTH JÁNOS

- 1997 A kritika jogai és határai. In: Horváth János: Tanulmányok. I–II. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, II. 335–349.

HUSZÁR TIBOR

- 1993 A Magyar Szemle körül. Szerkesztői, szerkesztőségi levelek 1927–1937. Valóság, 12. 67–90.

KIRÁLY ALADÁR

- 1931 Harc Rákóczi becsületéért. Budapest.

KÖPECZI BÉLA

- 1991 A bujdosó Rákóczi. Akadémiai Kiadó, Budapest.

LÁNYI GUSZTÁV

- 2000 Magyarság, protestantizmus, társasléktan. (Hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében.) Osiris Kiadó, Budapest.

NAGY LÁSZLÓ

- 1980 Bethlen Gábor a magyar történelemben. In: Bethlen Gábor állama és kora. Budapest.

NAGY PÉTER TIBOR

- 1992 Szekfű Gyula levelei Balogh Józsefhez. Történelmi Szemle, 231–248.

PAPP BARBARA

- 2007 Katolikus történetírás Magyarországon.(Szekfű Gyula katolicizmusa) In: „Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban”. 127–152.

ROMSICS GERGELY

- 2007 Variációk a magyar nemzet és a népiség történetére a harmincas években – a német történelmi és politikai gondolkodás kontextusában. Századvég, 2. 73–104.

SEBESTYÉN GYULA

- 1925/a Gesta Hungarorum. A magyar hősmondák öt könyve. Első könyv. Óshiedelmek. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- 1925/b Gesta Hungarorum. A magyar hősmondák öt könyve. Második könyv. Ménrót. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- 1925/c. Gesta Hungarorum. A magyar hősmondák öt könyve. Ötödik könyv. Emese álma. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- 1943/a Gesta Hungarorum. A magyar hősmondák öt könyve. Harmadik könyv. Artila. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- 1943/b Gesta Hungarorum. A magyar hősmondák öt könyve. Negyedik könyv. Árpád. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

SOMKUTI ÉVA

- 1982 Szekfű Gyula genealógiája. Levéltári Szemle 32. évf. 2–3. 441–446.

STEVEN BELA VARDY

- 1985 Clio's Art in Hungary and Hungarian America. East European Monographs. Distributed by Columbia University Press.

SZABÓ ISTVÁN

- 1934 Három nemzedék után. Protestáns Szemle, 364–368. Újraközölve In. A harmadik út felé. (Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban.) „Kisebbségkutatás Könyvek.” Lucidus Kiadó, Budapest. 2006. Válogatta, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette Erős Vilmos. 80–83.

SZEKFŰ GYULA

- 1926 Álarcos könyvek. (Gesta Hungarorum. A magyar hősmondák öt könyve. A Folklor Fellows kiad. Sebestyén Gyula – H. G. Wells: A világtörténet alapvonalai. Az élet és az emberiség tükré.) Napkelet, 255–261.
- 1928 A magyar nagybirtok történeti szerepéről. Magyar Szemle, 2. köt. 305–314.
- 1939 Lírai történetesztét. Magyar Szemle, 36. köt. 297–306.
- 1990 Bercsényi és Károlyi a szatmári béke előtt. Hadtörténelmi Közlemények, 140–149.
- 2002/a Rövid magyar történet 1606–1939. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Soós István és Pótvó János. Osiris Kiadó, Budapest.
- 2002 Nép, nemzet, állam. (Válogatott tanulmányok.) Válogatta, szerkesztette és a kiegészítő jegyzeteket írta Erős Vilmos. Osiris Kiadó, Budapest.

SZELKE LÁSZLÓ

- 2005 A fekete sárگا Szekfű. Szekfű Gyula és a Rákóczi-mozgalom. Folia Historica, 19–46.

VÉRTESY MIKLÓS

- 1976 Becsületsértési per Szekfű Gyula ellen. Egy fejezet a magyar kritika történetéből. Kritika. 12. sz. 12–14.

Vilmos Erős

THE ACTION FOR LIBEL BROUGHT BY GYULA SEBESTYÉN
AGAINST GYULA SZEKFŰ

Records of the action for libel against Gyula Szekfű are archived at the University Library tagged with serial number G 631. An important factor in interpreting the sources related to the case is the fact that the material was compiled and preserved for posterity by Gyula Bisztray. A secretary at *Magyar Szemle* in the 1930s, he was Szekfű's closest colleague. Another important detail of Bisztray's life is that he was a student of János Horváth, probably Szekfű's dearest friend and ideological soul mate. Consequently, originally he may have been considered a man of letters. Besides secretarial assignments, he also wrote theater reviews for *Magyar Szemle*. In addition to that, he prepared a study for the memorial volume brought out in 1942–43 in honor of Szekfű. This paper explored Szekfű's activities at *Magyar Szemle* with special focus on his ideological leadership.

It was in 1960 that Bisztray's extensive collection of records and sources related to Szekfű were put on file at the archives of the University Library and the National Széchényi Library. It seems that his comments and footnotes were added to the material around the same time. The original texts, complete with the addenda, constitute an essential account of how Szekfű was perceived in the 1960s. My study will present this material.

2012 JÚL 12.

E számunk szerzői

2011/3.

BARTHA ÁKOS
történész, PhD hallgató
DE Történelemtudományi Intézet
akosbartha@yahoo.com

CSÍKI TAMÁS
történész, egyetemi docens
Új és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék
Miskolci Egyetem
csikit@freemail.hu

ERŐS VILMOS
történész, egyetemi docens
DE Történelmi Intézet
eros.vilmos@gmail.com

KOVÁCS LÁSZLÓ ERIK
néprajzkutató
DE Néprajzi Tanszék
kovacslaszloerik@gmail.com

ETHNOGRAPHIC HORIZONS

A Periodical Published by Györffy István Ethnographical Association
Volume 20 Number 3 (2011)

Founders

IVÁN BALASSA and ZOLTÁN UJVÁRY (1992)

Founding Editor

GYULA VIGA (1992–2001)

Editor

RÓBERT KEMÉNYFI

Head of the Editorial Board

ZOLTÁN UJVÁRY

Members of the Editorial Board

DÁNIEL BÁRTH, MÁRTA FATA (Tübingen), VILMOS KESZEG (Kolozsvár),
MARGIT KÉSZ (Salánk/Beregszász), VERONIKA LAJOS, KÁROLY LÁBADI,
JÓZSEF LISZKA (Komárom), GYULA VIGA

Copy Editor

MONIKA GÖNCZY, ERIK LÁSZLÓ KOVÁCS

Translation

PÁL CSONTOS, VERONIKA LAJOS

Proofreading

PÁL CSONTOS

Technical Assistant

ÉVA BIHARI NAGY

Cover design by:

CSABA DALLOS

Publication Sponsored by

National Cultural Fund

Ministry of Cultural Heritage Museum Department

The local government of Debrecen

Department of Ethnography

This volume is illustrated by photos of *Erik László Kovács*.

Published by

ELEK BARTHA, President of Györffy István Ethnographical Association

ISSN 1215-8097

Printed in Debrecen by *Kapitális Ltd.*

www.neprajzilatohatar.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Folyóiratunk a térségünkben együtt élő nyelvi, etnikai, vallási közösségek tárgyi-szellemi hagyatékát elemző, az asszimilációs, akkulturációs, integrációs folyamatokat értelmező írásoknak biztosít többnyelvű fórumot. Nem csupán térbeli és tárgyköri változatossággal, hanem különböző generációs nézőpontokból mutatja be a folytonosan alakuló Közép-Európa néprajzi örökségének jelentéseit. A tematikus tartalommal megjelenő egyes számainkban kiemelten foglalkozunk egy-egy szórvány-közösség kultúrájának több tudományágat átfogó megközelítésével.

Our periodical aims to provide a multilingual forum for scholarly works analyzing the intellectual and material heritage of co-existing communities of language, ethnicity or religious denomination in our region while interpreting assimilation, acculturation and integration processes. It intends to present meanings of the continuously changing Central European ethnographical traditions not only with geographical diversity and variety in fields but from different generations' points of view. In our thematic issues, we place emphasis on studying the culture of a particular Diaspora by means of approaching it from the viewpoints of several scholarly disciplines.